

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI İLİM HAYATININ GELİŞMESİNDE
MISIR'IN ROLÜ(1300-1550)

Furkan BALAHOROĞLU

2501190013

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Abdullah KIZILCIK

İSTANBUL – 2022

ÖZ

OSMANLI İLİM HAYATININ GELİŞMESİNDE MİSİR'İN ROLÜ(1300-1550)

FURKAN BALAHOROĞLU

Osmanlı düşünce hayatı İslâm medeniyeti içerisinde uzun bir dönemi kapsar. Bununla beraber bu alan henüz yeterince incelenmiş değildir. Birçok önemli Osmanlı âlimi Kâhire'ye ilim tahsili için seyahat etmişlerdir. Dâvûd el-Kayserî, Molla Fenârî ve Alâuddîn er-Rûmî bu âlimlerden ilk akla gelenlerdir. Erken dönem Osmanlı âlim tipi Râzî mektebine ve Ekberî geleneğe bağlıydı. Naklî ilimlerin ön plana çıktığı Mısır muhitinde Râzî mektebinin kökenlerini bulmak buraya giden Osmanlı ulemâsını anlamak için önemli bir anahtardır. Mısır'da Şeyhûniyye Medrese-Hankâhı Anadolu kökenli âlimlerin toplandığı en önemli mekanların başında geliyordu. Bâbertî ve Mübârekşâh'ın öğrencileri burada Râzî mektebine uygun bir ilmî anlayışta yetiştiler ve bu mektebi Osmanlı'ya getirdiler. Ekberî gelenek dışında erken dönemde Mısır kökenli Zeyniyye tarikatı da âlimler arasında yaygındı. Anadolu kökenli olmayan âlimler içerisinde İbnü'l-Cezerî ve Molla Gürânî gibi meşhur isimler Kâhire'de ders alıp Osmanlı muhitinde etkili olmuşlardı.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethi sonrasında buradan âlimleri ve zanaatkarları İstanbul'a getirmesi modern dönemde taraflı bir tarih anlatısının parçası oldu. Ancak İstanbul'a gelen âlimler burada uzun süre kalmamış, Kanuni döneminde geri dönmüşlerdi.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Memlük, Kâhire, Şeyhûniyye, Rûm, Osmanlı, Şekâik, Râzî, İbn Arabî, Rihle, Medrese

ABSTRACT

**THE ROLE OF EGYPT IN THE DEVELOPMENT OF
OTTOMAN SCIENCE (1300-1550)**

FURKAN BALAHOROĞLU

Ottoman intellectual life covers a long period in Islamic civilization. However, this area has not yet been sufficiently studied. Many important Ottoman scholars traveled to Cairo in order to study in there. Dâvûd el-Kayseri, Molla Fanari and Alauddin er-Rûmî are the first to come to mind among these scholars. The early Ottoman scholar type is connected to the Razi school and to the Akbari tradition. Finding the origins of the Razi school in the Egyptian environment, where the narrative sciences came to the fore, is an important key to understanding the Ottoman scholars who traveled to there. In Egypt, Şeyhûniyye Madrasa-Hankâh was one of the most important places where scholars of Anatolian origin gathered. The students of Bâbertî and Mübârekşâh were brought up here in a scientific understanding of Razi school and brought this school to the Ottomans. Besides the Akbari tradition, The Zayniyye sect of Egyptian origin was also widespread among scholars. Among famous scholars like Ibn al-Jazari and Molla Gurani, who were not of Anatolian origin, took lessons in Cairo and became influential in the Ottoman environment.

The fact that Yavuz Sultan Salim brought scholars and craftsmen to Istanbul after the conquest of Egypt became part of a biased historical narrative in the modern era. However, the scholars who came to Istanbul did not stay here for long, but returned during the reign of Kanuni.

Keywords: Egypt, Mamluk, Cairo, Şeyhûniyye, Rum, Ottoman, Shekaik, Razi, Ibn Arabi, Rihlah, Madrasah

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti 600 yıllık tarihiyle İslâm medeniyeti tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu devletin çok geniş bir coğrafyadaki altı asırlık tarihinin kendine has özellikleri vardır. Osmanlı düşünce tarihi tıpkı siyasî tarihi gibi durağan değil değişken ve karmaşıktır. Yakın zamana kadar yapılan akademik çalışmalarda ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî yönü incelenirken Osmanlı topraklarında yapılan ilmî faaliyetlerin İslâm düşünce tarihindeki önemi ihmal edilmiştir. İslâm tarihi içerisinde nispeten geç bir devri kapsayan bu dönemde önceki devirlerin sentez ve muhakemesi yapılmıştır. Osmanlı düşünce dünyasını anlamak için dönemin en önemli ilim müessesesi olan medreseyi ve bu müesseseye hayat veren ulemâyı doğru tahlil etmek gerekmektedir. Bunun için de Osmanlı'daki ilmî muhitlerin köklerine inmek lazımdır. Yeni Müslümanlaşan topraklarda Osmanlılar hem devlet idaresinde hem de dinî alanda âlimlere ihtiyaç duymuşlardı. Dışarıda tahsil gören âlimler aynı zamanda Osmanlı düşünce dünyasını da şekillendirdiler. XIV. ve XV. yüzyıllarda Memlûklerin hakimiyetindeki Mısır, Osmanlı muhitinde etkili olan birçok âlimin yüksek tahsillerini aldıkları yerd. Çalışmamızda Memlûk ve Osmanlı muhitleri ile âlimlerin bu iki muhitteki faaliyetlerini göstermeye gayret ettik. İki muhit arasındaki bağı âlimlerin biyografileri üzerinden ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede Osmanlı düşünce hayatının anlaşılmasına katkı sağlamayı umuyoruz.

Bu tezi yazarken birçok akademisyen ve araştırmacının görüş ve tavsiyelerinden yararlandım. Tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah Kızılcık, Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı ve Dr. Öğr. Üyesi Leyla Yakupoğlu Boran dikkatli tavsiyeleriyle beni araştırmamda yönlendirdiler. Bu çalışmada olması muhtemel birçok hatayı onların ikazları önledi. Doç. Dr. Ömer İshakoğlu kendisine her başvurduğumda beni dinledi ve değerli katkılarda bulundu. Hocalarıma teşekkür ederim.

Türk-Arap ve Osmanlı-Mısır ilişkileri konusunda uzman Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu literatürdeki önemli çalışmalardan beni haberdar edip beni bu konuyu çalışmaya teşvik etti. Ayrıca görüşmeye vakit ayırıp çalışmamı dinlediği için kendisine müteşekkirim. Prof. Dr. Feridun Emecen ve Prof. Dr. Tahsin Görgün tezde vardığım sonuçlara kıymetli tavsiyelerde bulundular. İki hocaya da teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet iek, Doç. Dr. Cumhuri Ersin Adıgüzel, Doç. Dr. Hasan Karataş, Dr. Ahmed İzzularab Ahmed Süleyman, ağabeyim Arş. Gör. Serdar Sevmezler ve dostum İbrahim Harun Demirel tezin farklı aşamalarında kıymetli katkılarda bulundular. Her birine müteşekkirim.

Son olarak bu çalışmanın ortaya çıkmasının zahmetini benimle paylaşan anneme ve anneanneme bana gösterdikleri destek için teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimimde beni destekleyen TÜBİTAK 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı yetkililerine teşekkür ederim.

FURKAN BALAHOROğLU

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
Konunun Kapsamı ve Sınırlandırılması	2
Konuyla İlgili Bazı Zorluklar	3
Takip Edilen Usul.....	4
Kavramlar	4
Kaynaklar	6
Birincil Kaynaklar.....	6
Literatür	9
Coğrafi Sınırlar.....	13
Rûm.....	13
Acem.....	14
Bilâdu’ş-Şâm	14
Mısır.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM MUHİTLER VE MEDRESELER

1.1 İlmî Muhitler	18
1.1.1. Memlûk Muhiti	18
1.1.1.1. Mezhepler.....	21
1.1.2. Osmanlı Muhiti	24
1.1.2.1. Osmanlı’da İlmî Seyahat Geleneği	25
1.1.2.2. Osmanlı İlmiyesi ve Seyahatlerdeki Düşüş	27
1.2. Medreseler	28
1.2.1. Memlûk Medreseleri.....	30
1.2.1.1. Göçmen Hanefîlerin Sığınakları: Şeyhûniyye ve Sargıtmışiyye	35
1.2.2. Osmanlı Medreseleri.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÜKLER VE OSMANLILAR

2.1. Memlûk-Osmanlı İlişkileri	44
2.2. Ulemânın İlmî Seyahat İçin Mısır'ı Tercih Sebepleri	49
2.2.1. Mısır ve Nakilci Gelenek	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİN TAŞIYICILARI

3.1. Anadolu'dan Mısır'a Seyahat Edip Osmanlı Topraklarına Gelen Ulemâ.....	56
3.1.1. Dâvûd el-Kayserî (ö. 751/1350-1)	56
3.1.2. Şeyhûniyye Ağı.....	61
3.1.2.1. Ahmedî (ö. 815/1412-13).....	61
3.1.2.2. Hüseyin el-Ahlâtî (ö. 799/1397)	62
3.1.2.3. Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420)	66
3.1.2.4. Abdurrahmân el-Bistâmî (ö. 858/1453)	70
3.1.2.5. Hacı Paşa (ö. 827/1424)	73
3.1.2.6. Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413)	75
3.1.2.7. Molla Fenârî (ö. 834/1431)	81
3.1.2.7.1. Molla Fenârî'nin Mısır'da Katıldığı Münâzara	86
3.1.2.8. Mehmed Şâh Fenârîzâde (ö. 839/1435)	90
3.1.3. İhvân-ı Safâ.....	91
3.1.4. Alâuddîn er-Rûmî (ö. 841/1437-1438)	93
3.1.5. Hızırşah Menteşevî (ö. 853/1449-50)	98
3.1.6. Abdürrahîm Merzifonî (ö. 865/1460-1'den sonra)	98
3.1.7. Molla Yegân (ö. 865-1461 civarı)	99
3.1.8. Hayâlî (ö. 875/1470[?]).....	99
3.1.9. Hasan Çelebi Fenârî (ö. 891/1486)	100
3.1.10. Hakîm Şîrvânî (ö. 890/1485-6'dan sonra)	101
3.1.11. Seyyid Velâyet (ö. 929/1522)	102
3.1.12. Zenbilli Ali Efendî (ö. 932/1526)	102

3.1.13. Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1529).....	104
3.1.14. Molla Arap (ö. 938/1531).....	104
3.1.15. Molla Haydar (ö. 926/1520'den önce).....	106
3.1.16. Arap Çelebi (ö. 950/1543).....	106
3.2. Mısır'da Tahsil Görüp Osmanlı'ya Gelen Ulemâ	107
3.2.1. Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî (ö. 817/1415).....	107
3.2.2. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429).....	108
3.2.3. Ebû'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî (ö. ?).....	111
3.2.4. Ebû Bekir Ahmed b. el-Cezerî (ö. ?).....	112
3.2.5. Molla Gürânî (ö. 893/1488).....	113
3.2.6. eş-Şeyh Ali el-Magribî (ö. 917/1511).....	115
3.2.7. İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549).....	116
3.2.8. eş-Şerîf Abdurrahîm el-Abbâsî (ö. 963/1556).....	117
3.3. Anadolu Kökenli Olan ve Olmayan Ulemâ Hakkında Değerlendirme	118
3.4. Zeynîler	119
3.5. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan Osmanlı'ya Getirdiği Âlimler	121
SONUÇ	125
KAYNAKLAR.....	131
ELYAZMASI KAYNAKLAR	159
ONLİNE KAYNAKLAR.....	160
EKLER.....	161
1. Derecelerine göre Osmanlı medreseleri	161
2. Şekâik'e göre Mısır'da kadılık yapan ulemâ:	162
3. Bedâi 'u'z-zuhûr'a göre Mısır'dan İstanbul'a götürülen ulemâ.....	163

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Eİ ²	: Encyclopaedia of Islam
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
GAL Supp.	: GAL Supplementband
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: Istanbul Research Centre for Islamic Culture and Arts
İA	: MEB İslâm Ansiklopedisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
karş.	: Karşılaştı
ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara

nşr.	: Neşreden
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	: Radıyallahu anhu
ö.	: Ölüm tarihi
proj. yön.	: Proje yöneticisi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Basım tarihi yok
v.d.	: Ve devamı/ve diğerleri
vr.	: Varak
y.y.	: Yayım yeri yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Tezin konusu Osmanlı'da dinî ilimlerin gelişmesinde Mısır ilim hayatının rolü ve önemidir.

Bu çalışma, Memlûk dönemi Mısır muhitinin Osmanlı'ya tesirini 1300-1550 tarihleri arasında Mısır'da eğitim aldıktan sonra Osmanlı'ya gelen âlimlerin biyografileri üzerinden incelemektedir.

Araştırma sonucunda bazı sorulara cevap verilmesi **amaçlanmaktadır**:

Osmanlı âlimleri ilmî seyahat için neden Mısır'ı tercih ettiler?

Mısır'da tahsil görüp Osmanlı topraklarına gelen âlimler orada nasıl bir muhitteydiler? Bu muhitin özellikleri neydi?

Osmanlı ilim hayatına dair ikincil kaynaklarda Osmanlı ilim anlayışının Râzî mektebine bağlı olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Mısır'da eğitim gören ilk Osmanlı medresesinin müderrisi Dâvûd el-Kayserî'nin ve ilk şeyhülislâm Molla Fenârî ve öğrencilerinin Râzî mektebine mensup oldukları söylenmektedir.¹ Öyleyse Mısır muhitinde Râzî mektebinin yeri nedir? Osmanlı âlimleri bu mekteple Mısır'dayken mi irtibat kurmuşlardır?

Osmanlı âlim tipinin oluşmasında Mısır muhitinin rolü nedir?

Tezde üzerinde durulan ikinci bir konu Yavuz Sulan Selim'in (918-926/1512-1520) Mısır'ı fethinin ardından Abbasi Halifesi Mütevekkil (ö. 950/1543) ve birçok ulemâyı İstanbul'a götürmesidir. Bu olay modern dönemde Türk ve Arap yazarlar tarafından birbirinden çok farklı iki görüşle değerlendirilmiştir. Bu iki görüşün tek ortak noktası ikisinin de bu sürgün hareketini ve neticelerini abartarak ve olumsuz şekilde değerlendirmiş olmasıdır. Arap yazarlara göre I. Selim'in âlimleri ve zanaatkârları sürgün etmesi Mısır ve Osmanlı yönetimindeki diğer Arap

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, 3. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1988, s. 76-77.

topraklarındaki çöküş sürecinin başlangıcı hatta sembolüdür.² Sultan Selim'in sürgün ve iskân hareketinin tek kaynağı olan İbn İyâs'ın eserinin tarafgir ve olumsuz yorumlarına dayanan bu değerlendirme kanaatimizce son derece abartılıdır. Nitekim bu âlimlerin Kanuni Sultan Süleymân'ın (926-974/1520-1566) tahta geçmesiyle geri döndükleri yine İbn İyâs tarafından ifade edilmektedir. Diğer yandan bazı Türk yazarlar bu âlimlerin gelişinin Osmanlı'da mutaassıp bir zihniyetin (!) gelişmesine yol açtığını söylemiştir. İdeolojik sâikler altında ileri sürülen iddialar dışında Mısır'dan gelen ulemâyla ilgili hala cevaplanmayı beklenen akademik öneme haiz bazı sorular vardır: Sultan Selim sürgün edilecek âlimleri hangi kritere göre belirledi? Bu âlimlerin İstanbul'daki akıbeti ne oldu? İstanbul'daki ilmî faaliyetleri nelerdi? Osmanlı'ya ne gibi tesirleri oldu?

Konunun Kapsamı ve Sınırlandırılması

Tezin başlığında Mısır'ın rolüyle kastedilen sadece Kâhire muhitidir. Osmanlı tarafında ise Osmanlı başkentleri İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul incelemeye dahildir.

Tezin ilk bölümünde muhitler ve medreseler tanıtılmıştır. Özellikle iki muhitin karakteristik özellikleri vurgulanmıştır.

Osmanlı muhitini diğer muhitlerden ayıran özelliği âlimlerin devletle kuvvetli irtibatıdır. Osmanlı ulemâsının devlet içindeki örgütlenmesini ifade etmek için kullanılan *ilmiye* terimi sadece Osmanlılara has bir tabirdir ve ulemânın devletle irtibatını ön plana çıkarır. Bu sebeple Osmanlı muhitini tanıtırken Memlüklerde ve daha önceki İslâm devletlerinde bir benzeri olmayan devlet-ulemâ ilişkisine ayrıca kısa bir bölüm ayrıldı. Özellikle II. Mehmet (848-850, 855-886/1444-1446, 1451-1481) döneminde ilmiye teşkilatının gelişmesinin konumuz açısından önem arz eden bir neticesi olan ilmî seyahatlerin düşüşüne de bu bölümde temas edildi.

İkinci bölümde Memlük-Osmanlı siyâsî ilişkileri ve âlimlerin ilmî seyahat için Mısır'ı tercih sebepleri incelenmiştir.

² Bu yorumlar ve bunlara verilen isabetli bir cevap için bkz.: Mustafa İsmet Uzun, "Ezher (Mimari)", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 12, s. 57.

Tezin üçüncü bölümünde birinci kısımda Anadolu'dan Mısır'a seyahat edip burada ilim tahsil ettikten sonra Osmanlı topraklarına gelen; ikinci kısımda ise Anadolu kökenli olmayıp Mısır'da tahsil gördükten sonra Osmanlı'ya gelen âlimlerin biyografileri incelendi. Âlimlerin sınırlandırılmasında *Şekâik*'te haklarında müstakil birer bölüm bulunması ve Mısır'da tahsil gördükten sonra miladî 1550'den önce Osmanlı başkentlerinden birisine gelmesi şart koşuldu.

Bu çalışmada biyografileri ele alınan âlimler dışında Memlûk Mısır'ında tahsil görüp Anadolu'ya gelmiş âlimler olması muhtemeldir. Memlûk medreseleri kozmopolit bir yapıdaydı. Dışarıdan gelen öğrencilerin tahsil görüp barınmasına müsait bir ortam sunuyordu. Ancak ele aldığımız çoğunlukla meşhur olan âlimlerin biyografileri Osmanlı kaynaklarında bu âlimleri gölgede bırakmış olabilir. Kapsamlı Memlûk kaynaklarında ise satır aralarına inildiğinde daha az tanınan âlimler hakkında bilgiler bulunabilir. Ancak belirli bir zamanla sınırlanan bu yüksek lisans tezinde bu kaynakların hepsinin elden geçirilip hakkıyla incelenmesi mümkün değildir.

Konuyla İlgili Bazı Zorluklar

Son yıllarda Osmanlı sosyal ve ilmî hayatına dair artan ilgi neticesinde konuyla alakalı literatür ciddi manada artmıştır. Hem bu geniş literatüre bakmak hem de konunun diğer tarafı olan Memlûk ilmî hayatını araştırmak bu tezin başta gelen zorluklarından oldu. Sadece bir alana yoğunlaşmak yerine çapraz okumalarla iki muhit de anlaşılmaya ve okuyucuya aktarılmaya çalışıldı.

Bu tezde Osmanlı ilmiyesi hakkında ve Osmanlı düşünce tarihine dair artan literatürde ulaşılan veriler ilk bölümde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birincil kaynak zenginliğine rağmen Memlûk ilmî hayatı hakkında Osmanlı'ya nispeten daha az çalışma olduğu için ilk bölümün Osmanlı ve Memlûk muhit ve medreseleriyle ilgili alt bölümleri kendilerine özgü yönleriyle farklı başlıklarla eşit olmayan hacimlerde ele alınmıştır.

Ulemâ çalışmaları henüz ayrı bir disiplin olmadığı için konu hakkında farklı bakış ve metotlara sahip hem Tarih hem de İlahiyat bölümlerinde yapılan çalışmaların kullanılması tezin diğer bir zorluğu oldu.

Takip Edilen Usul

İlk bölümde Memlûk ve Osmanlı muhitleri ve medreseleri, ikinci bölümde Memlûk-Osmanlı ilişkileri ve Osmanlı âlimlerinin ilmî seyahat için neden Mısır'ı seçtikleri incelendi. Üçüncü bölüm biyografik bir araştırmadır. Bu bölümde 21'i Anadolu kökenli olan 8'i Anadolu kökenli olmayan Mısır'da tahsil görüp Osmanlı'ya gelen ulemânın biyografileri iki kısım halinde verilmiştir. İlk kısım içerisinde Kâhire'de aynı muhitte ve birbiriyle iletişimi olan 8 âlim Şeyhûniyye Ağı başlığı altında araştırıldı. Bunlardan Ahmedî edebiyatçı olduğu için biyografisi incelenmedi. Şeyhûniyye Ağı'ndan sonra bu âlimlerin bir kısmının bağlantılı olduğu İhvân-ı Safâ grubundan bahsedildi. Üçüncü bölümün sonunda Mısır kökenli Zeyniyye tarikatı ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan ulemâyı getirmesi ele alındı. Bu son kısımda İbn Kemâlpaşa'nın sefer sırasındaki ilmî faaliyetlerine yer verildi.

Biyografileri incelerken her âlimin tam bir biyografisini vermek bu çalışmanın hacmini aşacağı ve incelenen âlimlerin birçoğu hakkında hali hazırda monografiler bulunduğu için âlimlerin Mısır'daki faaliyetleri ve ilmî kişiliklerini ortaya koyan noktalar üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte üçüncü bölümün en önemli kısmı olan Şeyhûniyye Ağı içindeki âlimlerin kapsamlı bir şekilde biyografilerinin verilmeye gayret edildiği dikkatli araştırmacıların gözünden kaçmayacaktır. Âlimlerin lakap, künye ve isimlerinin tespitine özen gösterilmiş, eğer biyografisi *Şekâik*'te geçiyorsa hangi sultan döneminde geçtiği ve tabakası sayfa numarasıyla belirtilmiş ve eserleri için en kapsamlı kaynak dipnotta gösterilmiştir.

Kavramlar

Muhit kavramıyla kastedilen belirli bir şehir, bölge veya ülkede ilmî faaliyetlerde bulunan topluluklardır.

Bu çalışmada *ilmî seyahat* kavramıyla kastedilen hadis ve icâzet eksenli olan *rihleyi* de kapsayacak şekilde öğrencilerin ve âlimlerin genel olarak ilim tahsili için yaptıkları seyahattir. Rihle, erken dönemde hadis ve icâzet eksenliydi. Sahâbîlerden ve selef âlimlerinin tek bir hadis duyabilmek için çok uzak mesafelere gittiklerine dair

gelen birçok rivayet vardır.³ Bizim incelediğimiz XIV. ve XV. yüzyıllarda ise *âlî isnâd*⁴ sahibi olmak için rihle geleneği hala devam ediyordu.

Şâfiî-muhaddisler İbn Hacer (ö. 852/1449), Makrîzî (ö. 845/1442) ve Sehâvî (ö. 902/1497) gibi Şâfiî mezhebine mensup olup hadisi ilmî çalışmalarının merkezine alan âlimlerdir. Bu âlimlerin Arapça konuşulan topraklara kültürel bağlılıkları dışarıdan gelen âlimlerle onları kültürel olarak ayırtırmaktaydı.

Râzî mektebine mensup âlimler mantık, dil ilimleri, usûl ve felsefileşmiş kelâmı ilmî çalışmalarının merkezine alıyorlardı. Bu âlimler *tahkîk* metodunu kullanıyorlar ve Râzî'nin geliştirdiği ilim anlayışını takip ediyorlardı.

Şeyhûniyye Ağı Kâhire'de yabancı âlimlerin yoğunlukta olduğu Şeyhûniyye Medrese-Hankâhı'nda hicrî IX. yy.'ın başında Anadolu'dan gelen Bâbertî ve Mübârekşâh'ın öğrencilerinin oluşturduğu bir grubu ifade ediyor.

İlmiye silki medreseli ulemânın müderrislik, kâdılık, kazaskerlik, müftülük gibi görevler (*mansıplar*) icra ederek devlet bünyesinde oluşturdukları teşkilata verilen isimdir.

Kimyâ, madenlerin içerisindeki özelliklerin değiştirilmesi yoluyla başka madenlerin elde edilmesi ilmidir. Bu ilimle özellikle adi cisimlerden altın ve gümüş elde etmek isteyenler ilgilenirlerdi.⁵

Taşköprizâde'ye göre *havâs ilmi* (özellik anlamına gelen *hâssa* kelimesinin çoğulu) sihir ilminin şubelerindendir. Okunan ayetlerin tesiriyle nesneler üzerinde tasarruf edebilme,⁶ bu yolla bilgi elde edebilme ve gizli bilgileri öğrenebilme ilmidir. Havâs veyahut *havâs-ı hurûf ilmiyle*⁷ ilgilenen ve bu ilimde uzmanlaşanlara *hurûfî*

³ Ahmed b. Ömer Mahmesânî, **Muhtasarı câmi'i beyâni'l-ilmi ve fazlihi ve mâ yenbagî fî rivâyetihi ve hamlihi**, Beyrût, Dârü'n-nefâis, 2006, s. 130-133.

⁴ Farklı *isnâd*lar içerisinde ilk râviye en kısa yoldan ulaşan *sened*. Bkz.: Raşit Küçük, "İsnad", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, C. 23, s. 157.

⁵ Taşköprizâde eserinde konuyla alakalı doyurucu malumat vermiştir. O bu ilmi kısaca şöyle tanımlar: "*Madenî cevherlerin havâsını çıkarıp ona onda olmayan havâs kazandırmandır.*" Bkz.: İsamuddin Ebu'l-hayr Ahmed Efendi Taşköprizâde, **Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm**, 3 c., Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1985, C. 1, s. 317-322.

⁶ **A.e.**, C. 1, s. 341.

⁷ Bu tezde kısa şekliyle *harf ilmi*.

denilmektedir. Bu tezde hurûfî ve *hurûfîlik* kavramlarıyla kastedilen bu ilim üzerinden bir öğreti geliştiren Fazlullah el-Hurûfî'nin (ö. 796/1394) takipçileri değil harf ilmi çatısı altında yeni bir ilim anlayışı geliştiren *İhvân-ı Safâ* grubundaki İbn Türke (ö. 835/1432) ve Abdurrahmân el-Bistâmî gibi âlimlerdir.

Vefk diğer adıyla *teksîr* ilmi, havâs ilminin bir şubesi olup büyük bir karenin içindeki kare kutucukların içerisine harf veya sayıların tek tek belirli bir düzende yazılmasıyla elde ediliyordu.⁸

Cifr ve câmia: Geleceğe dair bilgi elde etme ilmi.⁹

Yukarıda kimyâdan itibaren buraya kadar bahsedilen ilimler, Taşköprizâde'nin bilimler ansiklopedisi eseri olan *Miftâhu's-sa'âde*'de ilm-i tabîî'nin dalları arasında zikredilir. Eserde ilm-i tabîî on dala ayrılır. Bunlardan üçü *ahkâm-ı nucûm*, *sihir* ve *kimyâdır*.¹⁰ Ahkâm-ı nucûm (astroloji) ve *remel* ilm-i tabîî'nin bir şubesiyyken *ilm-i nucûm* (astronomi) matematik ilimlerinden sayılır.¹¹ İlm-i nucûm hariç bu ilimlerin hepsi *gizli ilimler/ulûm-i garîbe /occult sciences* kavramı içerisindedirler.

Kaynaklar

Birincil Kaynaklar

Yaklaşık 250 yıllık Memlûkler döneminde pek çok tarihçi eser vermiştir. Hicrî VIII. ve IX. yüzyıllara ait genişçe biyografik malzeme içeren İbn Hacer el-Askalânî ve öğrencisi Sehâvî'nin eserlerinde Rûm ve şehirlerine nispet edilen birçok âlimin ismi geçmektedir.¹² Makrîzî, Bedreddîn el-Aynî ve İbn Tagrıberdî'nin (ö. 874/1470) çalışmaları tezde kendilerinden sıkça yararlanan kaynakların başında gelmektedirler. Zikredilen bu âlimlerin birçoğu naklettikleri hadiseler bizzat tanık olmuşlar hatta bazen aktardıkları olayların içinde yer almışlardır. Devletin yüksek mevkilerinde görev yapmalarına ek olarak hemen hepsi sultanlarla ve devlet yöneticileriyle bizzat

⁸ A.e., C. 1, s. 373.

⁹ Şîlikte bu ilim Hz. Ali'ye nispet edilir. T. Fahd, "Djafr", *Eİ²*, Leiden, E.J. Brill, 1991, C. 2, s. 375-376; Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, C. 18, s. 397-401.

¹⁰ Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, C. 1, s. 301-302.

¹¹ A.e., C. 1, s. 335-336.

¹² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyâzî ve Tabîî İlimler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2019, s. 125, 8. dipnot; Carl F. Petry, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*, Princeton, Princeton University Press, 2014, s. 68.

tanışmışlar ve dostluk kurmuşlardı. Memlûklerde birçok tarihçi -mesela İbn Hacer, Aynî ve Sehâvî- aynı zamanda ulemâ arasında sayılıyordu. Yine birçoğu da -mesela İbn Tagriberdî- *evlâdu'n-nâs* sınıfı denilen emirlerin çocuklarıdır ki yine bunlar da yönetici sınıfla sıkı bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Memlûk tarihçilerinin farklı toplumsal, kültürel ve mezhepsel köklere sahip olması anlatılarının da farklılaşmasına yol açmıştır. Onların bu özel durumu şüphesiz ki onların tarihçiliğinin kıymetini arttırmıştır. Dönemin ruhuna uygun olarak Memlûk tarihçilerinin üretken yazarlar oluşu farklı türde tarih eserlerinin ortaya çıkmasına ve okuyucunun tarihî olayların ayrıntılarına inmesine imkân vermiştir.¹³

Kaynak bolluğunun sağladığı bir diğer avantaj ise tek bir olayın birden fazla yazar tarafından aktarılmasının rivayetlerin arka planının daha iyi incelenmesine imkân tanınmasıdır. Bu tarihçilerin bir kısmı birbiriyle anlaşmazlıklar yaşamışlardı. Bununla birlikte aralarındaki sorunlar eserlerinde birbirlerinden faydalanmalarını engellemiyordu. İbn Hacer Kâhire'de olmadığı dönemde arasında anlaşmazlık olan Aynî'nin şahit olduğu ve yazdığı olayları ondan nakletmekten geri kalmamıştı. Bir kısmı da diğerlerinin anlattıklarını naklederken onların yorumları arasında hakemlik yapıyorlardı. Yazarların ilgi duydukları konular da birbirinden farklılaşabiliyordu. Mesela kendisi de Anadolu kökenli bir âlim olan Abdulbâsit el-Malatî'nin (ö. 920/1514) eserlerinde Osmanlı coğrafyasıyla ilişkili kişilere dair özel bir ilgi olduğu göze çarpar.

Osmanlı'daki birincil kaynaklara bakıldığında Taşköprizâde'nin meşhur tabakât kitabı *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* sadece Osmanlı ulemâsına ayrılmış ilk eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âli Osmân*'ı gibi tarih kitaplarında ulemâ ve ilmiye hakkında çeşitli anekdotlar ve pasajlar olmakla beraber *Şekâik*, Osmanlı tarih yazımında sadece ulemâ biyografilerini ele alan en erken tarihli eserdir.¹⁴ Eser ilk on padişaha göre tabakalara ayrılmış; her padişah tabakasında sırayla âlimler, hatipler, tabipler ve mutasavvıflar

¹³ Memlûkler dönemi tarihçiler ve eserleri için bkz.: Fatih Yahya Ayaz, **Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler**, Ankara, TTK Yayınları, 2020.

¹⁴ Ârif Bey, "Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ", **Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Sy. 2, 1922, s. 138.

yer almıştır. Âlimlerin biyografileri incelendiğinde başta padişah olmak üzere devlet adamlarıyla ilişkilerinin ve mansıplara atamalarının önemli bir yer tuttuğu dikkat çeker.

Taşköprizâde'nin kendisinin, babasının ve dedesinin müderris olması, eserdeki bilgilerden hareketle bazı sonuçlara ulaşmak hususunda önem arz eder. Müellif kendisinden önceki ulemâya dair verdiği bilgilerin kaynağı olarak sık sık babası veya dedesini zikretmektedir. Onun önceki ulemâya dair malumatının birçoğuna doğrudan bu yolla ulaştığı açıktır. Bu üç nesil müderris aile zincirinden gelen malumatla oluşan manzara bize Osmanlı'da yalnızca kurumsal yapıyla irtibatlı âlimlerden ibaret bir ilmî muhitin var olduğu hissini verebilir. Bu bakış, çerçeve dışında kalan, yani ilmiye silkinde olmayan ve medreseler dışında herhangi bir mekânda ilmî faaliyetlerde bulunmuş âlimleri, Memlûk kaynaklarının aksine, göz ardı etmektedir. Ancak kaynakların daha geniş olduğu XVI. yy.'da ulemânın hareketliliğine dair çalışan Faroqhi'nin "*daha düşük ulemânın [ilmî] hareketliliği daha yüksek ulemâya göre daha çoktu*"¹⁵ tespiti doğrultusunda bizim incelediğimiz erken dönemde ilmî seyahatlerin kaynakların bize verdiği malumatla sınırlı olduğu ve çalışmamızda ele alınan meşhur âlimlerden ibaret olduğu düşünülmemelidir.

Şekâik için İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın emekli öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat'ın hazırladığı tahkikli neşir kullanıldı.¹⁶ Bu tahkikli neşir dışında Tahran'da,¹⁷ *İkdu'l-manzûm* ve Aşık Çelebi'nin zeyilleriyle beraber Beyrût'ta¹⁸ ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından *Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye Çeviri ve Zeyilleri*

¹⁵ Ertuğrul Ökten, "Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqayiq al-Nu'maniyya", *Osmanlı Araştırmaları*, Sy. 41, 2013, s. 66.

¹⁶ İsmâuddîn Ebû'l-hayr Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, thk. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, 1985.

¹⁷ İsmâuddîn Ebû'l-hayr Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, thk. Seyyid Muhammed Tabatabâi Bihbehânî, Tahrân, Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 2010.

¹⁸ İsmâuddîn Ebû'l-hayr Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2017.

Projesi kapsamında Türkçe tercümesiyle beraber İstanbul’da¹⁹ eserin çeşitli neşirleri yayınlanmıştır.

Çalışmada sıkça başvurulmuş kaynaklardan bir diğeri ise Şeyh Bedreddin’in torunu Halîl b. İsmâîl tarafından yazılan manzum *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn*’dir. Özellikle Mısır’daki yılları başta olmak üzere gerek Şeyh Bedreddin’in hayatı gerekse onun irtibat kurduğu kişiler hakkında kıymetli bilgiler sunan eser, menkıbe türünde olmakla beraber güvenilir bir tarihî kaynaktır.²⁰

Literatür

Memlûk ilmî hayatının Osmanlı’ya tesiri hakkında çok fazla çalışma yoktur. Bu konuda Ekmeleddin İhsanoğlu’nun *Osmanlı Devleti’nin Arap Topraklarına Yayılışı* makalesi iki devlet arasındaki *Anadolu Türkiyesi ile Arap Dünyası Arasındaki Kültürel ve İlmî Münasebetler* (s. 80-98) kitabında ele alınır. Yine İhsanoğlu’nun Arapça yazılan *Mısır’da Türk Kültür İzleri* kitabında Osmanlı-Memlûk döneminde Türklerle Arapların ilmî ve kültürel ilişkilerini ele alan birkaç kısım vardır. İsmail Yiğit’in *Memlûkler* kitabında *Memlûk Medreselerinin Osmanlı Medreselerine Tesiri* başlığı altında üç sayfalık bir (s. 254-257) bölüm vardır. İsmail Çiftçiöğlü’nun *XIV-XV. Yüzyıllarda Anadolu’dan Mısır’a Yapılan İlmi Seyahatler* adlı makalesi konunun önemine dair kısa bir girişin ardından Mısır’da tahsil görüp Anadolu’ya ayak basan ulemânın kısa biyografilerine yer verir. Bu makale XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu’ya giden âlimleri kısa biyografileriyle bir arada vermesi bakımından önemlidir. Bu biyografiler arasında Çiftçiöğlü tarafından zikredilen Kutbuddin el-

¹⁹ İsmâuddîn Ebû-l’hayr Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâiku’n-nu-mâniyye fi ‘ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

²⁰ *Menâkıb*’ın yazarı Şeyh Bedreddin’in torunu Halîl b. İsmâîl, başkalarının şeyh hakkında duydukları her sözü doğru yanlış ayırt etmeksizin yazdıklarını kendisinin ise yalnızca Bedreddin’den nakledilenleri yazdığını söylemektedir. Halîl b. İsmâîl, *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn b. Kâdî*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, Nr. 157. Eserin kaynak olarak güvenilirliği hakkında bkz.: Abdülkâi Gölpinarlı, *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, Eti Yayınevi, 1966, s. 101-106; Dimitris Kastritsis, “1402-1413 Fetret Devri Bağlamında Şeyh Bedreddin Ayaklanması”, *Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi*, ed. Fulya Düvenci Karakoç, Bursa, Gaye Kitabevi, 2014, s. 88-95; İlker Evrim Binbaş, *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf al-Dîn ‘Alî Yazdî and the Islamic Republic of Letters*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, s. 135-140. *Menâkıb* türü eserlerden ilmî çalışmalarda istifade edilmesi hakkında bkz.: Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 112-114.

İznikî'nin (ö. 821/1418)²¹ kaynaklarda Mısır'a gittiğine dair herhangi bir kayda rastlayamadık. Bu yüzden makalede yer alan bu isim çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Medreseler bölümünde, medrese kurumu hakkında bilgi verilirken George Makdisi'nin uzun yıllar süren çalışmalarından sonra 1981 yılında yayınladığı Türkçe'ye *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim* ismiyle tercüme edilen çalışmasından faydalanıldı. Bu kitap esas itibarıyla XI. yüzyıl Bağdat'ına odaklansa da diğer dönem ve coğrafyalardaki medreseler hakkında da bilgi vermektedir. Kitabın medreselerin gelişimi, niteliği, okutulan ilimler gibi konulardaki teklifleri hala tartışılmaya devam etmektedir.

Memlükler döneminden günümüze bol miktarda vakfiye ulaşmıştır. Ancak bu vakfiyelerin büyük kısmı hala yayınlanmamıştır. Yayınlananlar ise dağınık haldedir. Memlük ilim hayatına dair ikincil kaynaklar arasında öne çıkan ilk eser Muhammed Emin'in vakfiyelerin incelemesine dayanarak hazırladığı *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'iyye fî Mısır: 1250-1517/648-923* eseridir. Bu çalışmada Memlükler dönemi eğitim ve kültür hayatıyla alakalı detaylı ve sistemli bilgi bulmak mümkündür. Jonathan P. Berkey'in çalışması da vakfiyelerin yanı sıra birincil ve ikincil geniş bir kaynakçaya sahiptir. *Ortaçağ Kahiresi'nde Bilginin İntikali: İslâmi Eğitimin Sosyal Tarihi*'nin özellikle ilk bölümünde Memlük tarih kaynakları arasında doğrudan eğitimle alakalı yazılan eserlerden de faydalanılmıştır. Halit Özkan'ın profesörlük tezi *Memlüklerin Son Asrında Hadis: Kahire 1392-1517* Memlükler döneminin baskın karakterini oluşturan Şâfiî-muhaddis ulemâya ışık tutmaktadır. Memlükler döneminde yapılan tarih, hadis ve ansiklopedi çalışmaları hâlâ değerini korumaktadır. Bu dönemde önceki dönemlerden gelen bilgi tasnif edilip kaybolmaktan kurtarılmıştır. Özellikle Bağdat'ın istilasıyla Doğu'daki İslâm kültür mirasının harap olması, Memlük ulemâsının ellerinde kalan bilgileri sonraki nesillere aktarabilme konusunda endişe duymasına neden olmuştur. Bu sebeple bu dönemdeki ilmî faaliyetlerde nakilci bir anlayış var olmuş hatta Memlükler dönemi ansiklopedistler çağı şeklinde adlandırılmıştır. Halit Özkan'ın çalışması ikincil kaynaklara fazla başvurmadan

²¹ İsmail Çiftçioglu, "XIV-XV. Yüzyıllarda Anadolu'dan Mısır'a Yapılan İlmi Seyahatler", *Hirâ'dan Tanrı Dağına İnen Nur Bozkır İslâm Medeniyeti ve Türkler: Gönül, Bilim ve Ülkü İnsanı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'ya Armağan*, ed. Hacı Mustafa Eravcı, Konya, 2012, s. 331.

doğrudan birincil kaynaklar üzerinden Burcî Memlûkler dönemi hadis ilmi ve ulemâsını mercek altına almaktadır.

Zikredilen telif eserlerde, Özkan'ın eserinin son bölümü hariç, düşünce tarihinden ziyade bilginin ve eğitimin kurumsal yönü incelenmiştir. Aşağıda görüleceği gibi Osmanlı'ya dair çalışmalarda da benzer bir durum söz konusudur.

Osmanlı muhiti ve medreseleri hakkında Memlûklere göre çok daha fazla miktarda eser yazıldığı söylenebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki 1960 öncesine kadar yapılan çalışmalar Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından iki makalede tetkik ve tenkit edilmiştir.²² 1965'te yayınlanan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı* kitabı Osmanlı ilmî hayatına dair meydana çıkan ilk en kapsamlı eserdir. Eserin ortaya çıkmasında ünlü tarihçinin Osmanlı kaynaklarına vukûfunun önemli bir payı vardır.²³ Uzunçarşılı'nın ardından ilmiye konusunda Mehmet İpşirli'nin çalışmaları gelmektedir. Onun konuyla ilgili uzun yıllara yayılan makale, ansiklopedi maddesi ve kitap bölümü halindeki çalışmaları *Osmanlı İlmîyesi* kitabında bir araya getirilmiştir. Yasemin Beyazıt'ın mülâzemet ve ulemânın devlet mansıplarında istihdamına dair çalışmaları önemlidir. Sayılan kaynaklarla beraber çalışmamızdaki Osmanlı Muhiti Bölümü'ne büyük ölçüde Abdurrahman Atçıl'ın *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar* kitabı kaynaklık etmiştir. Atçıl'ın çalışması ulemânın devlet içindeki hiyerarşik yapısını incelemektedir.

²² Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası, 1916-1965: Keşif ve Tasarlama Dönemi”, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi! Tarih Yazıcılığı Bakımından Tenkit ve Değerlendirme Denemesi”, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019,.

²³ Burada Uzunçarşılı'nın Bayezid Kütüphanesi *hâfız-ı kutubu* İsmail Saib Sencer'le olan ilişkisini de hatırlamakta fayda vardır. Bayezid Kütüphanesi'nde Sencer'in etrafında toplanan ve onun yazma eserlere ve farklı bilim dallarına dair bilgisinden istifade edenlerden birisi de Uzunçarşılı'dır. O, Kâtip Çelebi'nin bilgisinin dahi Sencer'in bilgisiyle mukayese kabul etmeyeceğini söyler. Uzunçarşılı'nın ifadesiyle Sencer hiç kitap yazmamış ancak etrafındakilere o kadar yardım etmiştir ki dönemin şarkiyatçıların kitapları bir nevi onun elinden çıkmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk İlim Âleminde Dört Büyük Kayıptan İki [Ahmed Tevhid - İsmail Sâib Sencer]”, **Belleten**, C. 4, Sy. 13, 1940, s. 145-149; Mehmet İpşirli, “Uzunçarşılı, İsmail Hakkı”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, C. 42, s. 264-266.

Medreselerle ilgili çalışmalara gelindiğinde bir önceki paragrafta zikredilen çalışmaların birçoğunda Osmanlı medreselerine dair müstakil bölümler ayrılmıştır. Medreselere münhasır çalışmalar arasında ise Cahid Baltacı'nın eseri ilk zikredilmesi gereken eserdir. Arşiv belgeleri başta olmak üzere çok geniş bir birincil kaynak yelpazesine dayanan *XV - XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* Baltacı'nın doktora çalışmasıdır. İlk defa 1976'da tek cilt olarak yayınlanan eser daha sonra yazar tarafından genişletilmiş ve iki cilt olarak basılmıştır. Mustafa Bilge'nin 1984'te yayınlanan doktora tezi *İlk Osmanlı Medreseleri* nemli bir eserdir. Bu çalışmanın sonunda dört medrese vakfiyesinin fotokopisi ve tercümesi yer almaktadır. Cevat İzgi'nin doktora alışması *Osmanlı Medreselerinde İlim* pozitif bilimler hakkında olmakla beraber sosyal bilimler çalışacaklar için de önemlidir. Eser, özellikle medrese müfredatına dair geniş malzemeye sahiptir. Mefail Hızlı'nın *Bursa Medreseleri* kâdı sicilleri incelenerek yazılmıştır. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun *Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi* kitabında yazarın konuyla ilgili çalışmaları bir araya getirilmiştir. Çalışmada medrese eğitimi modelleme ve medrese tarihçiliğine dair tenkitler ne çıkar. *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans* kitabında yer alan Yasemin Beyazıt'ın *XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiiye Kannnâmeleri ve Medrese Eğitimi* ve Ayşe Zışan Furat'ın buradaki iki makalesinden de tezde yararlanılmıştır.

Görüldüğü zere Osmanlı dönemi ilim hayatıyla ilgili yapılan ağdaş çalışmalar çoğunlukla devlet-ulemâ ilişkisi ya da medrese başta olmak müesseseler üzerine yoğunlaşmaktadır. Osmanlı dönemi üretilen çalışmaların ilm kıymeti ise henüz yeterince incelenmiş değildir.²⁴

Osmanlı muhiti ve düşünce dünyasını anlamak için yapılan çalışmaların sayısı yakın tarihte artmakla beraber yine aynı alışmalar Osmanlı ilim dünyasına dair incelemelerin henüz emekleme döneminde olduğunu dile getirmektedir. Bu konuda İhsan Fazlıoğlu ve Tahsin Grgn'n yaptığı çalışmalar ilk akla gelenlerdendir. Fazlıoğlu'nun *Kayıp Halka* ve *Nazar Ufuk* kitaplarındaki Osmanlı düşünce hayatı dahil olmak üzere Moğol istilas sonrasındaki zaman dilimini ve muhtelif ilim dallarını

²⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?**, s. 50.

kapsayan yazıları ve Tahsin Görgün'ün *Osmanlı Düşüncesi* kitabındaki bu araştırma sahasına dair tespit ve teklifleri ufuk açııcıdır. Fatih Şeker'in çalışmaları da burada zikredilmelidir.

Genel olarak Birinci Bölüm'de yararlanılan ve konuyla ilgili teorik bir zemin oluşmasını sağlayan bu çalışmalara ek olarak tezle ilgili birçok konuda bilgi ararken TDV'nin yayınladığı *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddelerden yararlandım.

Osmanlıca metinlerde birçok yerde Kubbealtı Vakfı'nın hazırlamış olduğu online sözlükten (<http://lugatim.com/>) istifade ettim.

Hicrî tarihleri miladîye çevirmede TTK'nın online Tarih Çevirme Kılavuz'u kullanıldı.

Coğrafi Sınırlar

Rûm

Klasik İslâm coğrafyası kaynaklarında Rûm kavmi Hz. Yâkûb'un kardeşi İshâk b. İbrâhîm'den gelmektedir. Rûm kavmi Arapça metinlerde aynı zamanda Benû'l-Esfer olarak da geçmektedir. Bu topraklara mensup kişiler, Müslüman veya gayrimüslim olsun, er-Rûmî nisbesiyle anılmaktaydılar. Rûm milletine nispet edilen geniş topraklar da Rûm şehirleri (*Bilâdu'r-Rûm*) olarak zikredilir.²⁵ XIII. yy.'da Rûm topraklarının sınırları doğuda ve kuzeyde Türklerin yaşadığı yerler, Hazar ve Rusların meskûn olduğu bölgeler olarak ifade ediliyordu. Güneyde Şâm ve İskenderiye [İskenderun], batıda ise deniz ve Endülüs sınırdı.²⁶ Ancak yaygın kullanımda Rûm denilince yalnızca Anadolu kastedilmektedir. Bu dönemde bölgedeki en meşhur şehirler İstanbul, Konya, Aksaray ve Antakya'ydı.²⁷ Hamevî, Antakya şehrini hem Rûm hem de Şâm bölgesinin serhat şehirleri arasında zikretmektedir. Keza Halep ve Menbic'i Şâm bölgesinde zikreder. Bu üç şehrin birbirine çok yakın oldukları ve son ikisinin Rûm şehirleri arasında sayılmadığı düşünülünce, anlaşılan Bilâdu'r-rûm'un

²⁵ Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5 c., Beyrût, Dâru Sâdır, 1977, C. 3, s. 97-100.

²⁶ Yâkût el-Hamevî'nin kastettiği deniz, Atlas Okyanusu'nun Avrupa kıyıları (Biskay Körfezi ve Celtik Denizi) olmalıdır. *A.e.*, C. 3, s. 98.

²⁷ *A.e.*, C. 3, s. 100.

güney sınırları Antakya ile nihayete eriyordu. Antakya dahil olmak üzere Halep'in kuzeyindeki şehirler Müslümanların uç serhatleriydi.²⁸

Bilâdu'r-Rûm, Osmanlı topraklarının merkezi konumundaydı.²⁹ Rûmî nisbesi, Anadolu'luğu ve Osmanlıya mensubiyeti ifade ediyordu.³⁰ Rûm tabirinin yerine Osmanlı kaynaklarında Anadolu ifadesi de kullanılmaktaydı.³¹

Acem

Acem kelimesi Arapçada esas olarak Arap olmayanları ifade etmek için kullanılırdı. İslâmiyet'ten sonra Araplar bu kelimeyi sadece İranlılar ve onların yaşadığı coğrafyayı ifade etmek için kullanmaya başladılar. Osmanlı kaynaklarında ise Acem kelimesiyle bir coğrafi terim olarak İran ve Mâverâünnehir kastedilirdi.³²

İran, İran ülkesi (*Îrân şeh*r) ya da İran ülkesinin kalbi (*Dil Îrân şeh*r) şeklinde geçer. Dünyanın merkezinde kaldığı için böyle isimlendirilmiştir. Ünlü dil âlimi Esmâî'den (ö. 216/831) gelen bir rivayete göre Irak ikinci tamlamanın ortasında kalan İran'ın Arapçaya geçmiş halidir. Kadim Fars inanisına göre Şâh Tahmuras, sahip olduğu toprakları devletinin ileri gelenleri arasında taksim etmiştir. Bu taksimde Îrân b. el-Esved b. Sâm b. Nûh'un on çocuğuna bırakılan topraklar on parçaya bölünmüş ve her bir çocuğun ismiyle adlandırılmıştır: Horasân, Sicistân, Kirmân, Mikrân, Esbahân, Cîlân, Sindân, Cürcân, Âzerbaycân ve Ermenân. Bu bölgelerin hepsine Îrân denir.³³ Bu rivayete göre Horasan'dan Ermenistan, Azerbaycan ve Irak'a kadar İran coğrafyasına dahildir.

Bilâdu's-Şâm

Bilâdu's-Şâm bölgesinin sınırları, kuzeyde Fırat Nehri'nden güneyde Sina Yarımadası'nın kuzey sahilindeki el-Arîş kentine kadarki bölgeyi içine alır. Yâkût'un

²⁸ Bkz.: Giriş Bölümü Bilâdu's-Şâm.

²⁹ Ökten, "Scholars and Mobility", s. 56.

³⁰ Casim Avcı, "Rum", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, C. 35, s. 222-225.

³¹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 249, 346 ve 350.

³² Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 8, Sy. 8, 1997, s. 83-87.

³³ Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, C. 1, s. 289.

şehirlerin anaları (*Ummehâtu 'l-mudun*) diye tabir ettiği karada Menbic, Halep, Hamâ, Humus, Şâm ve Kudüs; sahil şeridinde Antakya, Trablus, Akka ve Askalân Bilâdu'ş-Şâm'ın sınırları içerisinde yer alırlar. Tarsus, Adana, Antakya ve Maraş'a bağlı bütün şehirler Bilâdu'ş-Şâm'ın serhatleridir.³⁴

Mısır

Mısır'ın kalbi Nil fazla yüksek olmayan iki kurak dağın ortasındadır. Nil Nehri iki dağın arasından Asvan'dan Fustât'a kadar akar. Nil Nehri'nin doğusunda kalan dağ Mukattam Dağı'dır.³⁵ Mısır'da nüfusun çoğunluğu Nil Vadisi ve deltada yoğunlaşmıştır. Nil'in batısı ve doğusu çöllerle kaplıdır. Mısır'ın kuzeydoğusunda Sina Yarımadası, Sina'nın güneyinde ise Kızıldeniz yer alır.³⁶

Delta bölgesinde yer alan Kâhire miladî 641'den beri kesintisiz bir şekilde Mısır'ın merkezidir. Burası İslâm tarihi boyunca 4 farklı şehirden oluşmuştur. Halife Hz. Ömer tarafından Kûfe ve Basra gibi bir garnizon şehri olarak Nil Deltası'nın tepesinde *el-Fustât* (641) kuruldu. Şehir Mısır'ı fetheden sahâbî Amr b. Âs'ın (r.a.) inşa ettiği cami etrafında büyüdü. Emevîler döneminde Fustât'ın uydu şehri olarak *el-Asker* (750), Abbâsîler döneminde İbn Tolun (ö. 270/884) tarafından *el-Katâ'i* (870) kuruldu. İlk şehir zamanla Fustât'la bütünleşirken ikincisi Abbâsîler tarafından yerle bir edildi. Buradan geriye yalnızca İbn Tolun Camii kaldı. Dördüncü şehir ise Fâtîmî Halifesi Muiz (341-365/953-975) ve veziri Cevher es-Sıkkîlî (ö. 381/992) tarafından inşa edilen *el-Kâhire*'ydi. XI. yy.'a kadar Fustât (diğer adıyla *Mısır*) kalabalık uluslararası ticarî bir merkez, Kâhire ise kutlamaların yapıldığı ve yöneticilerin yaşadığı birbirinden ayrı iki şehirdi. XII. yy.'da ise yaşanan çeşitli felaketlerin ardından Kâhire ve Fustât arasındaki sınırlar silinmeye başladı.³⁷ Memlûkler döneminde Kâhire genişledi. Şehir en-Nâsır Muhammed (693-694/1293-1295, 698-

³⁴ A.e., C. 1, s. 312. Antakya'daki 4000 asker her sene Bizans'ın merkezi Konstantiniyye tarafından değiştiriliyordu. A.e., C. 1, s. 267.

³⁵ A.e., C. 5, s. 138.

³⁶ Suna Doğaner, "Mısır", *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 553-555.

³⁷ Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo: An Introduction*, Brill, 1992, s. 3-7.

708/1299-1309, 709-741/1309-1340) döneminde en ihtişamlı günlerini yaşadı. Bu dönemde şehir artık tamamen Fustât'la birleşmişti.³⁸

Mısır ve Kâhire'den Osmanlı kaynaklarında *ed-Diyâru'l-Mısriyye* şeklinde de bahsedilmektedir.³⁹

Mısır İslâm coğrafya yazıcılığında bereketi ve zenginliğiyle öne çıkar:

*“Yeryüzü bir kuş misalidir. Onun iki kanadı vardır. Birisi Basra diğeri Mısır. Onlar harap olursa dünya da harap olur.”*⁴⁰

³⁸ Eymen Fuâd Seyyid, “Kahire (Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi)”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, C. 24, s. 173-175.

³⁹ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 36.

⁴⁰ Hamevî, **Mu‘cemu'l-buldân**, C. 5, s. 137.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHİTLER VE MEDRESELER

Türkçe *bilmek* manasına gelen Arapça *ilim* kelimesi¹ İslâm dini, medeniyeti ve tarihinde merkezî bir yer işgal eder. Kurân'da bilenlerle bilmeyenlerin eşit tutulamayacağı açıklanarak Müslümanlar ilim öğrenmeye teşvik edilmiştir.² İlmin ve âlimin üstünlüğünü belirten birçok hadisler rivayet edilmiştir.³

İslâm medeniyetinde zamanla ilim ve âlim kelimelerinin ifade ettiği manalar farklılaşmıştır. Erken devirlerdeki ilim anlayışı Kurân ve hadis merkezli gelişmişti. Müslümanların çoğunluğu arasında *ashâb-ı eser* ve *ashâb-ı rey* mektepleri vardı. Halife Memûn (198-218/813-833) döneminde tercüme faaliyetlerinin hızlanmasıyla İslâm âleminde antik dünyanın ilimleri (*ulûmu'l-evâil*) tanınmaya ve taraftar bulmaya başlamış bir süre sonra da felsefeciler (*felâsife/hukemâ*) ilmî hayata, daha önce konuşulmayan yeni meseleler getirmişlerdir.⁴ Bu durum İslâmî gelenek içerisinde tepkiye yol açmış, ilimler şerî/naklî ve aklî olarak tasnif edilmiştir. Bu ikili tasnifte Fârâbî (ö. 339/950) ve takipçileri, aklî ilimleri; başta Gazâlî (ö. 505/1111) olmak üzere birçok ulemâ da dinî ilimleri ilim tasavvurlarının merkezine koymuşlardır.⁵ Bu noktada İslâm düşünce geleneğinde ilim kelimesinin kapsamı coğrafya, mezhep ve ilmî geleneklere göre değişmektedir. İlmin faili olan *âlim* (çoğulu *ulemâ*) kavramı ve ifade ettiği mana da aynı şekilde âlimin mensubu olduğu muhit içerisinde değerlendirilmelidir.

¹ Mütercim Âsım Efendi, **el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît**, 6 c., haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, C. 6, s. 5121.

² Kurân, xxxix. 9.

³ Hadislerde ilim ibadetin en üstün seviyesi olarak ifade edilmiş ve teşvik edilmiştir: “Allah’a ilimle (başka bir rivayette fıkıhla) ibadet edildiği gibi [hiçbir şeyle] ibadet edilmemiştir.” Bkz.: Mahmesânî, **Muhtasaru câmi‘i beyâni'l-ilm**, s. 68 ve 87.

⁴ Johs. Pedersen, “Mescid (Câmiin Tâlim ve Terbiye Yeri Olarak Kullanılması)”, **İA**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, C. 8, s. 49.

⁵ Ömer Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 3, Sy. 22, 2011, s. 533-556.

1.1. İlmî Muhitler

Âlimlerin biyografilerine geçmeden önce onların yaşadıkları dönemde içinde bulundukları muhitleri tanımak gerekmektedir. Bu muhitlerin kendilerine has karakteristik özellikleri vardır. Bu bölümde Memlûk dönemi Mısır ve Osmanlı muhitleri ve medreseleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1.1. Memlûk Muhiti

Memlûkler Ayn-ı Câlût'ta (658/1260) Moğolların durdurulması ve Haçlıların Mısır kıyılarından temizlenmesi gibi başarılarla; Mekke ve Medine'nin yönetiminin kendilerine bağlı olması ve Bağdat'ın Moğol işgalinin ardından Abbâsî soyundan gelen halifenin Mısır'a yerleşmesi gibi imtiyazlara sahiptiler. Diğer İslâm devletlerinde olmayan bu imtiyazlar onlara yönettikleri halk nezdinde meşruiyet kazandırıyordu. Memlûk sultanlarının payitahtı Kâhire, İslâm dünyasının merkezi haline geldi ve sahip oldukları imtiyazlar ulemânın buraya yönelmesini sağladı.⁶

XIII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Irak, Suriye ve Anadolu'yu tahrip eden Moğol istilası bu bölgelerdeki ulemânın Kâhire'ye gitmesine sebep oldu.⁷ XIV. yy.'ın sonlarında Asya'nın batısını kasıp kavuran Timur'un (771-807/1370-1405) askerî seferi neticesinde Kâhire güvenli bölge olmaya devam etti.⁸ XV. yy.'ın Kâhire'sine

⁶ Cengiz Tomar, "Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 560-561; İsmail Yiğit, **Memlûkler (648-923/1250-1517)**, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 2015, s. 181; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Klasik Dönemde Bilim Kurumları (8-16. Asırlar)", **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 85.

⁷ Jonathan P. Berkey, **Ortaçağ Kahiresi'nde Bilginin İtikali: İslâmî Eğitimin Sosyal Tarihi**, çev. İsmail Eriş, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 20; Mücâhid Muhammed Saîd, "el-Hayâtü'l-ilmiyye fî devleti'l-Memâlikî'l-Bahriyye", **Ümmü Dermân Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi**, 2011, s. 80-82; İhsan Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî", **Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 4, Sy. 1, 2017, s. 7.

⁸ Halit Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis: Kahire 1392-1517**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s. 163; Muhammet Enes Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları", **İslâm Tetkikleri Dergisi**, C. 10, Sy. 1, 2020, s. 393-396; Çiftçiöğlu, "İlmi Seyahatler", s. 327-328; Abdurrahman Atçıl, "Mobility of Scholars and Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rûm during the Fifteenth Century", **Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth- and Fifteenth-Century Anatolia**, ed. A.C.S. Peacock, Sara Nur Yıldız, Würzburg, Ergon-Verlag, 2016, s. 323.

bakıldığında bu şehrin farklı bölgelerden göç eden birçok âlimin bulunduğu bir nokta olduğu görülür.⁹

Kâhire'nin İslâmî eğitim için cazip bir merkez olmasında Memlûklerin ulemâyı himaye etmedeki gayretleri önemli bir yer tutar.¹⁰ Kâhire aslında Fâtîmîler döneminde bir imparatorluk başkenti olmuş ve burada el-Ezher¹¹ başta olmak üzere birçok eğitim müessesesi kurulmuştu. Eyyûbîler döneminde Sünnîliği desteklemek için medreseler açıldı. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (567-589/1171-1193) bölgede *iktâ*¹² sistemini uygulamaya başlamasıyla yeni bir iktisadî nizama geçildi. Memlûkler dönemine geldiğinde XIV. asrın ikinci yarısından itibaren iktâ sisteminde bozulmanın başlamasının ardından daha önce emirlere iktâ olarak dağıtılan araziler vakfedildi. Vakıf sistemine dâhil edilen bu araziler, büyük ölçüde bu sisteme dayanan eğitim kurumlarının gelirlerinde önemli bir artış sağladı.¹³

Memlûk dönemi Kâhire'si, ilmî faaliyetlerin gelişmesi için bütün koşullara sahipti. İslâm düşünce tarihi içerisinde başta hadis ilmi olmak üzere Arap dili, nahiv, fıkıh ve tıp gibi sahalarda hâlâ eserleri önemini koruyan birçok âlim Memlûk dönemi Kâhiresi'nde yaşadılar. Bu isimler arasında hadis ilminde Sirâcuddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403), Zeynuddîn el-İrâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî, Suyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Kutluboğa (ö. 879/1474); Şâfiî fikhında İzzuddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1261), İbn Dakîkulîd (ö. 702/1302), Takiyuddîn es-Sübî (ö. 756/1355) ve Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520); Hanefî fikhında Kemâl b. Hümâm, Bedreddîn el-Aynî ve Bâbertî; Bu dönemde öne çıkan telif türlerinden birisi olan ansiklopedik eserlerde Nuveyrî (ö. 732/1332) Kalkaşendî (ö. 821/1418) ve Ömerî (ö. 749/1348); Tarihte İbn Hallikân (ö. 681/1282), İbn Haldûn (ö. 808/1406), Makrîzî ve İbn Tagriberdî; Tıpta İbnu'n-Nefîs (ö. 687/1288); Nahivde İbn Hişâm (ö. 761/1359), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve İbn Akîl (ö. 769/1464); Lugat ilminde İbn Manzûr (ö.

⁹ Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi", s. 396; IX. asırda Kâhire merkezli hadis rihleleri için bkz.: Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis**, s. 157-164.

¹⁰ Muhammed Muhammed Emîn, **el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'iyye fî Mısır: 1250-1517/648-923**, Kâhire, Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 1980, s. 179-183; Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 20.

¹¹ Ezher Camii ve külliyesindeki eğitim faaliyetleri için bkz.: Saîd Abdülfettâh Âşûr, "Ezher (Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat)", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 12, s. 59-63.

¹² Mustafa Demirci, "İktâ", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, C. 22, s. 43.

¹³ Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi", s. 396.

711/1311); Tasavvufta Seyyid Ahmed Bedevî (ö. 675/1276) ve İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) zikredilebilir. Sadece isimleri zikredilen âlimlerin bıraktıkları eserler bile Memlûk dönemi ilmî çalışmalarının İslâm düşünce tarihi için önemini gösterebilir.¹⁴

Bu isimlerden birçoğu sadece bir ilim dalında değil birçok ilim dallarında eserler vermiştir. Mesela İbn Hacer sadece dönemin en önemli muhaddisi değildi. Aynı zamanda önemli bir tarih ve tabakât müellifiydi. Suyûtî hadis dışında başta tefsir, nahiv, fıkıh ve tarih olmak üzere çok çeşitli alanlarda yüzlerce eser telif etmiş, İslâm tarihinin en üretken yazarlarından birisi olmuştur. Sehâvî, hadîs alanındaki eserlerinin yanı sıra tabakât türünde dokuzuncu asrın âlimlerine dair *ed-Davû'l-lâmî*'yi telif etti. Bedreddîn el-Aynî hadis, fıkıh ve Arap edebiyatında eserler vermişti.

Memlûk muhitinde hadis çalışmaları ve naklî ilimler ön plandaydı.¹⁵ Memlûk muhitindeki *Buhârî* ve *Müslim* hatim meclisleri hadis çalışmalarının buradaki önemini göstermektedir. Memlûk saray derslerine birden çok ulemâ katılıyor, âlimler oturuş düzenlerinde sultana yakınlıklarına göre protokole riayet ediyorlardı. Derslere sultanların yanı sıra umerâ ve yüksek devlet erkânı da iştirak ediyorlardı. Ulemâ ve askerî sınıf bu meclislerde bir araya geliyordu. Mübarek gün ve geceler ile üç aylarda yapılan derslerde, bir hadis kitabı -genelde *Buhârî* ya da *Muslim*- okunurdu. Bazen birkaç ay devam eden dersler pazar ve çarşamba günü yapılırdı. İlk defa XIV. yy.'ın son çeyreğinde başlayan bu dersler özellikle Çerkez Memlûklü sultanlarından Müeyyed ve Barsbay döneminde büyük bir özenle sürdürüldü. Dersler bittiğinde sultan derse katılanlara hediyeler dağıtır, âlimlere hilat giydirirdi. Dersler sırasında şahsî meseleler sebebiyle ulemâ arasında tartışmalar çıkabiliyordu. Bu durumu engellemek için sultanlar ders dışı konularda konuşulmasını yasaklıyorlardı. Dersin akışını bozan bu tartışma atmosferi zamanla derslere hâkim olmaya başlamış, gereksiz

¹⁴ Yiğit, **Memlûkler**, s. 257-366; Bahrî Memlûkler dönemindeki öne çıkan ulemâ için: Leylâ İbrâhîm Nâfî, "el-Hayâtu's-sekâfiyye fi Mısır", **Mısırâta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yüksek Lisans Tezi**, 2014, s. 223-235; Mısır'daki Hanefî âlimler için: Bekir Karadağ, "Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C. 23, Sy. 2, 2019, s. 813-829.

¹⁵ Memlûk dönemi hadis çalışmalarına dair bkz.: Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis**. Ayr. bkz.: İkinci Bölüm Ulemânın İlmî Seyahat İçin Mısır'ı Tercih Sebepleri Kısmı.

tartışmalar umerâ tarafından alay konusu olmuştu. Makrîzî bu hususları tenkit etmiştir.¹⁶

Bir âlimin muhtelif ilim dallarında uzmanlaşabilmesinin altında eğitim ve öğretimin örgütlenmesindeki başarı yatmaktadır. Medreseler bölümünde bahsedileceği üzere Kâhire’deki eğitim kurumları çok çeşitliydi. Farklı mezhep ve ilim dalları aynı mekânda tedris edilebiliyordu. Örneğin medrese-hankâh birlikteliği âlimlerin entelektüel dünyasında İslâmî ilimlerle tasavvufun yakınlaşmasını sağlamıştı.¹⁷

1.1.1.1. Mezhepler

Şâfiîlik: Memlûk sultanlarının hangi mezhebe mensup olduğu veya hangisini desteklediği açık değildir.¹⁸ Ancak bazı emirlerin Hanefîliğe temayülünü ve bu mezhebi desteklediğini biliyoruz.¹⁹ Halk ise çoğunlukla Şâfiî mezhebine mensuptu.²⁰ Karşımıza yönetilen zümrenin, çoğunluğunun Arap ve Şâfiî, yönetici zümrenin, Türk ve Çerkez kökenli, birbirinden farklı olduğu bir manzara çıkmaktadır. Yönettikleri halka ve kültürlerine yabancı olan Memlûklerin yönettikleri halkla iletişimde Şâfiî mezhebine mensup ana dili Arapça olan âlimlerin önemli bir rolü vardı. Onlar sultanlarla yönettikleri tebaaları arasında aracılık yapıyordu. Bu sebeple halk içinde önemli bir etkileri vardı. Bunlar *Şâfiî-muhaddis âlimler*di. Mesela devrinin en büyük hadis hafızı *Buhârî* şârihi İbn Hacer uzun yıllar Kâhire’de Şâfiî Kâdılkudâtı olarak görev yaptı.

Hanefîlik: Makrîzî’nin anlattığına göre Nureddin Zengî’nin (541-569/1146-1174) desteğiyle Hanefîliğin Şâm bölgesinde yayılması neticesinde Mısır’da Hanefîlerin sayısı arttı. Selâhaddîn-i Eyyûbî onlar için Kâhire’de es-Suyûfiyye

¹⁶ Ahmed b. Ali Makrîzî, *es-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*, 8 c., thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ’, Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1997, C. 11, s. 1031-1033; Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis*, s. 140-151.

¹⁷ Berkey, *Bilginin İntikali*, s. 103.

¹⁸ Fatih Yahya Ayaz, Fatmanur Eren Alibekiroğlu, “Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefîliğe İlgisi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy. 5, 2019, s. 290.

¹⁹ Sara Nur Yıldız, “From Cairo to Ayasuluk: Hacı Paşa and the Transmission of Islamic Learning to Western Anatolia in the Late Fourteenth Century”, *Journal of Islamic Studies*, C. 25, Sy. 3, 2014, s. 264. Ayr. bkz.: Birinci Bölüm Memlûk Medreseleri Kısım.

²⁰ Bilal Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, C. 38, s. 240.

Medresesini inşa etti. Aynı dönemde sadece Hanefî değil Hanbelî âlimler de Kâhire'ye gelmeye devam ediyorlardı.²¹ XIII. yy.'daki Moğol istilası sebebiyle doğudan Mısır'a gelen göç dalgasının içinde Hanefî fukahâ da yer alıyordu. Bölgedeki istikrarsızlık XIV. ve XV. yüzyıllarda birçok Hanefî fakihî Mısır topraklarına getirtti.²² Mısır'a ulaşan göç dalgası sadece doğudan değildi. Batıda zayıflayan Endülüs havzasından da Mâlikî mezhebine mensup ulemâ geliyordu. Mısır'da hâkim olan Şâfi mezhebi farklı Sünnî mezheplerle beraber yaşamaya başladı. Bu dönem İslâm dünyasını sarsan Şîî hareketler Sünnî mezhepleri birbirine yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma Sünnî mezhepler arasında bazı meydan okumaları da beraberinde getirdi.²³ Hanefî Kâdılkudât'ın Şâfi Kâdılkudât'la aynı imtiyazlara sahip olmak istemesi başarısız da olsa bunlardan birisidir.²⁴ Göçlerle dışarıdan gelen Hanefî âlimler dil avantajları sayesinde yönetici zümreyle daha rahat iletişim kurabiliyorlardı.²⁵ Bazı emirlerin de Hanefî mezhebini aşîkâr biçimde desteklemeye başlaması Şâfi âlimleri değişen dengelere karşı teyakkuza geçirdi. Şâfi-muhaddis âlimlerin kaynaklarında Rûm ve Acem kökenli âlimlerin Ekberîlikle ilişkilendirilmesi bu teyakkuz neticesinde açığa çıkan bir tepki olarak yorumlanabilir.²⁶

Dört mezhep uygulaması: Başkent Kâhire'ye dört sünnî mezhebe mensup birer kâdılkudât ataması ilk defa Memlûk devletinde başladı. Eyyûbîler döneminde

²¹ Ahmed b. Ali Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, 4/2 c., thk. Eymen Fuâd Seyyid, Londra, Müessesetü'l-Furkân li't-türâsi'l-İslâmî, 2013, C. 4/2, s. 396-397.

²² Bu âlimlerden bazılarının isimleri için bkz.: Karadağ, "Memlûkler Dönemi", s. 819-820.

²³ *A.e.*, s. 822.

²⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*, 4 c., thk. Hasan Habeşi, Kâhire, Lecnetu ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, 1969, C. 1, s. 14 ve 27-29; Muhammed b. Ahmed el-Hanefî İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr fi vekâi'i'd-dühûr*, 5 c., nşr. Muhammed Mustafa, 3. bs., Kâhire, el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 1984, C. 5, s. 322.

²⁵ Aynı, Türklüklerine şüpheyle bakılan Çerkezlerden *et-Turku'l-Cerkes* şeklinde bahseder. Çerkez sultanları içinde ilk defa Türkçe konuşan Berkûk'tu. Memlûkler özel hayatlarında Türkçe konuşuyordu ve Araplar gibi giyinmiyorlardı. Ekmeleddin İhsanoğlu, *es-Sekâfetü't-Türkiyye fi Mısır: Cevânibu mine't-tefâuli'l-hadarî beyne'l-Mısıriyyîn ve'l-Etrâk*, İstanbul, IRCICA, 2003, Arapça önsöz s. XII. Ayr. bkz.: Ayaz, Alibekiroğlu, "Sultan ve Emirlerin Hanefîliğe İlgisi", s. 284-296.

²⁶ Şâm kâdısı Alâuddîn el-Konevî, Ekmeleddin el-Bâbertî ve Muhyiddin el-Kâfiyeci Anadolu kökenli olup Ekberîlikle itham edilen isimlerden sadece birkaçıdır. Konevî ve Bâbertî için bkz.: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, 5 c., thk. Muhammed Seyyid Câdelhak, Kâhire, Ummu'l-kurâ li't-tibâ'a ve'n-neşr, t.y., C. 3, s. 95; C. 5, 18; Kâfiyeci için bkz.: Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 12 c., thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût, 2003, C. 7, s. 229. Ayr. bkz.: Üçüncü Bölüm Şeyhüniyye Ağı Kısımında Molla Fenârî.

Kâhire'ye Şâfiî kadısı tayin edilir, dört mezhep kadıları bu kadı tarafından *nâib* atanırdı. Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) döneminde Şâfiî kâdilkudât bazı imtiyazlara sahip olmaya devam etmekle beraber dört mezhep için de ayrı kâdilkudât tayin edildi. Her mezhebin kendi kâdıları bu dört kâdilkudât tarafından atanmaya başlandı. Dört mezhep dışında kalan diğer mezheplerin hiçbir şekilde meşruiyeti kabul edilmedi. İlk önce Kâhire sonra Şâm ve diğer büyük şehirlerde de bu uygulamaya geçildi.²⁷

Farklı sünî mezheplerden fakihlerin aynı muhitte hatta bazen aynı kurumda faaliyetlerini sürdürmeleri birbirlerinden etkilenmelerine yol açtı. İslâm tarihi boyunca hadis âlimleri tarafından hadisler yerine *reye* ehemmiyet vermekle tenkit edilen Hanefî mezhebi bu dönem Memlûk Kâhire'sindeki hadis çalışmalarının etkisi altına girmiştir. Bunun sonucunda Memlûk dönemi Mısır Hanefîlerinde hadis merkezli bir fıkıh anlayışı gelişmiştir.²⁸

Memlûk muhitinde gelişen hadis merkezli Hanefî mezhebi, Osmanlı muhitine de tesir etmişti: Memlûklerde İbnü'l-Humâm gibi Hanefî fakihlerin fıkıh kitaplarında geçen hadisleri *tahrîc* etmeyle önceki Hanefî fakihlerine göre daha fazla ilgilenmeleri Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Düreru'l-hukkâm* eseri örneğinde olduğu gibi Osmanlı'daki fakihlerde de görülmüştür. Usûl-i fıkıhta ise mütekellim ve fukahâ metotlarının birleştirildiği *memzuc yöntem* İbnü'l-Humâm ve Bâbertî gibi Memlûk âlimlerinde ve Bâbertî'nin öğrencisi Molla Fenârî ve Molla Hüsrev gibi âlimlerin usûl-i fıkıh eserlerinde görülmesi bu tesirin bir göstergesidir.²⁹

²⁷ Makrîzî, **Hitat**, C. 4/2, s. 201 ve 397; Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, **Hüsnu'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire**, 2 c., thk. Muhammed Ebu'l-fazl İbrâhîm, Kâhire, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, 1967, C. 2, s. 165-167; Abdurrahman Atçıl, "Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sy. 38, 2017, s. 95-96.

²⁸ Bu dönem hadis ilmiyle iştigal Hanefîler içerisinde Türkmânî ve Deyrî aileleriyle Aynî, İbn Kutluboğa ve İbnü'l-Humâm gibi meşhur âlimler sayılabilir. Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis**, s. 116; Karadağ, "Memlûkler Dönemi", s. 822-825.

²⁹ Molla Hüsrev Mısır'a gitmemiş olmakla beraber eserlerinde Memlûk dönemi âlimlerine atıflar yapmaktadır. Karadağ, "Memlûkler Dönemi", s. 813-829.

1.1.2. Osmanlı Muhiti

Daha önce gayri müslimlerin yaşadıkları topraklarda kurulan Osmanlı muhiti Anadolu'daki muhitlerin bir devamıydı. Osmanlı ilmî hayatı özellikle kuruluş devrinde Anadolu'dan beslendi.³⁰ İlk dönem Osmanlı ulemâsı -isimlerinin sonlarındaki nisbelerinden anlaşılacağı üzere- Osmanlı topraklarına dışarıdan göç eden kimselerdi.³¹ Onların ilmî kökenleri Konya-Karaman bölgesine veyahut bu vasıtasıyla daha uzak yerlerdeki kadim ilim havzalarına kadar gidiyordu.³²

Osmanlı âlimlerinin ilmî geleneklerinin icâzet silsileleriyle Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) mektebine bağlı oldukları görülmektedir.³³ İlk Osmanlı medresesinin müderrisi Dâvûd el-Kayserî, Osmanlı ilim dünyasında Fahreddin er-Râzî mektebinin de ilk temsilcisi sayılmıştır. Osmanlılarda Râzî mektebinin en önemli temsilcisi ise Molla Fenârî ve öğrencileriydi.³⁴ Kayserî ve Fenârî de Mısır'a ilmî seyahat yapmışlardı.

Râzî'den Osmanlı'ya ulaşan icâzet silsileleri Sirâceddîn el-Urmevî (ö. 682/1283) ve Saduddîn et-Taftazânî (ö. 792/1390) - Seyyid Şerîf el-Cürcânî vasıtasıyla iki yoldan gelmektedir.³⁵ Taftazânî ve Seyyid Şerîf'in Osmanlı ilim hayatının zirve isimleri olarak kabul edildikleri bilinmektedir.³⁶

Osmanlı muhiti Gazâlî'yle başlayıp Râzî'yle devam eden ilmî geleneği yaşatmıştı. Osmanlı muhitindeki Râzî mektebine mensup âlimler usûl ve kelâm ilimlerinin yanı sıra mantık ve dil ilimlerine önem verdiler. Felsefî meselelerle mezcedilen kelâmın ve tasavvufun Osmanlı ilmî hayatında çok önemli bir yer tutması

³⁰ Atçıl, "Mobility Of Scholars", s. 315.

³¹ *Şekâik*'teki bilgilere göre Osman Gazi dönemi ulemâsının tamamıyla Orhan, I. Bayezid ve I. Mehmet dönemi âlimlerinin yarısından fazlası Osmanlı muhitine dışarıdan gelmişlerdi. Ökten, "Scholars and Mobility", s. 60-61.

³² İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 124.

³³ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 75-77; Müstakim Arıcı, "VII. / XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sy. 26, 2011, s. 17-20.

³⁴ Fazlıoğlu, "Osmanlılarda Bilim ve Düşünce", **Kayıp Halka: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi**, 5. bs., İstanbul, Papersense Yayınları, 2016, s. 180-182.

³⁵ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 76-77; İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlılarda Bilim ve Düşünce", s. 180-182; Arıcı, "Râzî Ekolü", s. 17-20.

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî Şevkânî, **el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'**, 2 c., Kâhire, Dâru'l-kutubi'l-İslâmî, t.y., C. 1, s. 489.

ve çok çeşitli ilim dallarında eserler verebilen âlimlerin yetişmesi Osmanlı ulemâsının üzerindeki Râzî mektebinin tesirini gösterir.³⁷ Medreselerde *el-Hidâye* başta olmak üzere Hanefî fikhî metinleri okutulup çalışılmakla beraber hadis ilmine ve diğer naklî ilimlere -özellikle Memlûk muhitiyle karşılaştırıldığında- daha az önem verilmesi yine aynı mektebin ilim anlayışının Osmanlı muhitinde doğurduğu bir sonuç olarak kabul edilebilir.³⁸

1.1.2.1. Osmanlı'da İlmî Seyahat Geleneği

Miladî XIV. ve XV. yüzyıllarda İslâm coğrafyasında aynı anda birçok farklı hükümdarın hüküm sürmesi sayesinde âlimler ilmî çalışmalarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları himayeyi kendileri tercih etme fırsatına sahiptiler. Meşhur ve kıymetli âlimleri çekmek için hükümdarların çaba harcaması gerekiyordu. Büyük âlimleri himaye eden hükümdarlar daha çok itibar sahibi oluyorlardı.³⁹ Hükümdarlar yalnızca itibar için değil devlet idaresi için de âlimlere ihtiyaç duyuyorlardı.⁴⁰ Osmanlı'nın ilk 150 yılında en yüksek mevkilerde görev yapan ilmiye kökenli Çandarlı ailesi bu duruma iyi bir örnektir.⁴¹

XIII. yy.'ın sonunda Osmanlılar bir uç beyliği olarak ortaya çıktıkları zaman Anadolu'da halihazırda tanınmış ilim merkezleri mevcuttu. Konya, Anadolu Selçukluları devrinde birçok âlimi barındırmış, önemli bir ilim merkezi olmuştu.⁴² Mardin ve Cizre bölgesi Artuklular devrinde iyi bir ilmî seviyeye sahipti. Tokat Medreseleri çok meşhurdur. Bu merkezlerdeki âlimler de kadim ilim havzalarıyla irtibat halindeydiler. Anadolu'daki âlimler Mısır, Şam, Mâverâünnehir, Horasan ve

³⁷ Fahri Unan, **Kuruluştan Günümüze Fatih Külliyesi**, Ankara, TTK Yayınları, 2003, s. 333-337.

³⁸ Türker, Arıcı ve Başoğlu'nun Râzî mektebi ve tesirleri hakkındaki makaleleri için bkz.: Ömer Türker, Osman Demir (ed.), **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2013.

³⁹ Abdurrahman Atçıl, **Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar**, çev. Gürzat Kami, İstanbul, Klasik Yayınları, 2019, s. 52-53.

⁴⁰ Memlûk döneminde ulemâya verilen isimlerden birisi de *Erbâbu'l-aklâm*'dı. Saîd, "el-Hayâtü'l-ilmiyye fî devleti'l-Memâlîki'l-Bahriyye", s. 84; Osmanlı'da XVI. yy.'a kadar müstakil bir kalemiye teşkilatı oluşmamıştı. Bürokraside görev alan kâtipler ilmiye içinden yetişiyorlardı. Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 21.

⁴¹ M. Münir Aktepe, "Çandarlı", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, C. 8, s. 209-211.

⁴² İbn Arabî, Sadreddîn el-Konevî, Mevlânâ gibi büyük mutasavvıflar; Esîrüddin Ebherî ve Sirâceddin Urmevî gibi hikmet, mantık ve felsefe âlimler; ve çok yönlü bir âlim olan Kutbuddîn Şîrâzî Konya'da naklî, aklî ve irfânî geleneklerin mezcolumacağı bir ilmî geleneğin tohumlarını attılar. Fazlıoğlu, "Osmanlılarda Bilim ve Düşünce", s. 177; Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 3-4.

İran gibi bölgelerdeki ilmî çalışmalardan habersiz değillerdi. Bu bölgelere gidip ders alıyor, ilim meclislerinde bulunuyor, münazaralara giriyor ve edindikleri yüksek ilmî seviyeyi memleketlerine taşıyorlardı. İhsan Fazlıoğlu'na göre Anadolu-İran-Türkistan bölgesinde ortak bir ilim havzası vardı. Bu havza İlhanlıların himayesiyle kuruldu ve onlar tarih sahnesinden çekilene kadar devam etti. Bu havzanın etkisi, hoca-talebe ilişkileri ve ilmî seyahatler vasıtasıyla Suriye-Mısır'a kadar uzandı. Osmanlılar da bu havzanın bir parçası oldu.⁴³ Zikredilen bölgelerin hepsinde birbirinden farklı devlet ve beylikler vardı ve ulemâ bunlar arasında seyahat edebiliyordu.

İlk on padişah döneminde Osmanlı topraklarına dışarıdan en fazla âlim Acem diyarından sonra Mısır ve Hicaz'dan gelmişti. İlim tahsili için Osmanlı'dan dışarıya seyahat eden âlimlere bakıldığında ise Mısır ve Hicaz bölgeleri Acem diyarından daha fazla âlimi kendisine çekmişti.⁴⁴ Gerek dışarıdan gelen gerek dışarıya giden ulemânın bu hareketliliği Osmanlı muhitinin henüz yeni teşekkül etmiş olmasıyla açıklanabilir. Anlaşılan bu dönemde Osmanlı ile Mısır muhitleri arasında güçlü bir bağ kurulmuştu.

II. Murad (824-848, 850-855/1421-1444, 1446-1451) döneminde ilmî faaliyetlere verilen destek ilim tahsili için yapılan seyahatlerde de bir değişimi başlattı. XV. yy. boyunca medreselerin inşası gibi eğitimde kurumsallaşma faaliyetleriyle âlimler daha az dışarıya gitme ihtiyacı hissettiler. Bu dönem âlimler dışarıdan Osmanlı'ya gelmeye devam ediyorlardı. Ancak Osmanlı muhitinin belirli bir olgunluğa ulaşması sayesinde dışarıya gitmeksizin yetişen ulemânın sayısı artmış ve dışarıya giden ulemâ oransal olarak azalmıştı.⁴⁵

XV. yy.'da âlimleri Anadolu'ya çeken üç unsur vardı: Siyasî istikrar, medreselerin inşası ve İstanbul'un fethiyle devlet idaresinde onlara artan ihtiyaç neticesinde devlet görevlerinde (*mansıp*) istihdam edilmedeki artış. Sadece XV. yy.'da Anadolu'da inşa edilen yeni medreselerin sayısı önceki iki yüzyılda inşa edilenlerin

⁴³ Fazlıoğlu, "Osmanlılarda Bilim ve Düşünce", s. 178-179; Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 7.

⁴⁴ Osman Bey, Orhan Gazi, I. Bayezid ve I. Mehmet dönemi âlimlerinin yarısından fazlasının ders almak için ilmî seyahat yaptıkları görülür. Ancak bu defa gidilen yerler arasında Mısır ve Hicaz en çok tercih edilen bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Ökten, "Scholars and Mobility", s. 60-61. Dışarıya giden âlimlere dair veriler, Ökten'in *Şekâik*'teki bilgilere göre hazırladığı tablolardan alınmıştır.

⁴⁵ Atçıl, "Mobility of Scholars", s. 324-327; Ökten, "Scholars and Mobility", s. 62-65.

toplamına yakındı. Bu yüzyılda Anadolu’da inşa edilen 108 medreseden 96’sı Osmanlı topraklarındaydı.⁴⁶

1.1.2.2. Osmanlı İlimiyesi ve Seyahatlerdeki Düşüş

Osmanlı sultanlarının ulemâyyla ilişkisine dair ilk bilgiler Osman Bey’in (701-724/1302-1324) son dönemleri ve oğlu Orhan Gazi (724-763/1324-1362) dönemlerine aittir.⁴⁷ Özellikle Sultan Yıldırım Bayezid (791-805/1389-1403), Sultan Çelebi Mehmet (816-824/1413-1421) ve Sultan II. Murad ilmî ve kültürel hayata özel bir alaka gösterdiler ve âlimleri himaye ettiler. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet devleti bir imparatorluk haline getirirken eğitim faaliyetlerinde de önemli yeniliklere girişti. Yıldırım Bayezid’in başarısız olduğu merkezîyetçi bir yönetim kurma teşebbüsü Fatih tarafından tam anlamıyla gerçekleştirildi.⁴⁸ 1470 yılında Sahn medreselerini inşa ederek II. Mehmet sadece yeni bir medrese kurmadı aynı zamanda İslâm tarihinde daha önce görülmemiş yeni bir ulemâ-devlet ilişkisi modelini de yürürlüğe koydu.⁴⁹ Bu model ilmiyeye ait devlet mansıplarında görev alan âlimler için “*hayat boyu devam eden bir kariyer garantisi, hiyerarşik bir yapı ve sürekli terfiler, kariyer odaklı beklentiler*” sunuyordu.⁵⁰ Sultan II. Mehmet tasarladığı bu modelle ulemânın devlet kademelerinde ilerlerken takip edeceği kariyer çizgisini kanunnâmesinde tayin etti.⁵¹ II. Mehmet’in aklî ilimlere özel bir alakasının olduğu da bilinmektedir. O, Ali Kuşçu’yu (ö. 879-1474) himayesine almış, Gazâlî’nin fitilini ateşlediği *Tehâfüt* tartışmasını⁵² yeniden başlatmış, Molla Câmî’den (ö. 898/1492)

⁴⁶ Atçıl, “Mobility Of Scholars”, s. 317-319; Ayr. bkz.: Petry, **The Civilian Elite**, s. 69. Petry, XV. yy.’da Anadolu’dan Kâhire’ye ulemâ göçünün diğer bölgelerden Kâhire’ye gelen göçlere göre neden daha az olduğunu açıklarken Osmanlı toprakları için benzer bir istikrar tablosu çizer.

⁴⁷ Ârif Bey, “Devlet-i Osmaniye”, s. 143.

⁴⁸ İhsanoğlu, “Fatih Külliyesi Medreseleri”, s. 281; Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 61-63; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Künhü’l-Ahbâr’ında Medrese ve İlmiye**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2020, s. 26.

⁴⁹ Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 66.

⁵⁰ A.e., s. 76-79.

⁵¹ Abdülkadir Özcan, **Fatih Sultan Mehmed Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman**, 3. bs., İstanbul, Kronik Kitap, 2017, s. 12; Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 79-82; Ayr. Bkz.: İhsanoğlu, **Gelibolulu Mustafa Ali**, s. 28-30 ve 84-85.

⁵² İslâm düşünce tarihinde Gazâlî’nin filozofların görüşlerini çürütmek için yazdığı *Tehâfütü’l-felâsife* kitabının etrafında şekillenen din-felsefe ilişkisiyle ilgili tartışmalar, bu kitaba atfen *Tehâfüt* tartışması başlığı altında ifade edilir. Bkz.: Mahmut Kaya, “Tehâfütü’l-felâsife”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, C. 40, s. 313-314.

hakikate ulaşmada felsefe, kelâm ve tasavvufun yöntemlerine dair bir risale yazmasını talep etmiş ve Sahn medreseleri için düzenlediği vakfiyede burada görev alacak müderrisin aklî ilimlerde bilgili olmasını istemiştir.⁵³

Sultan II. Mehmet'ten sonra oğlu II. Bayezid döneminde devlet yönetiminde İslâm hukuku ve adalete yapılan vurgunun önem kazanmasına bağlı olarak ulemânın devlet içindeki gücü arttı.⁵⁴ Yavuz ve Kanuni devrinde de hiyerarşik nizam muhafaza edilip yeni kurulan medreselerle kariyer basamakları çeşitlendirildi. Ancak sayıları artan mansıplarla beraber *mevâlî*⁵⁵ XVI. yy.'ın ilk çeyreğinde *mülâzemet*⁵⁶ vasıtasıyla hiyerarşideki mansıplara yapılan atamaları kontrolü altına aldı.⁵⁷ Bu suretle *bilâd-ı selâse* (İstanbul, Edirne ve Bursa) dışında olan ve mevâlîye intisabı olmayan müderris ve kâdıların hiyerarşide yükselme, merkeze uzak bölgelerdekilerin ise bulundukları yerde bir mansıp elde etme ihtimalleri oldukça zayıfladı. Mülâzim olmaya çalışan âlim adayları merkezden uzak beldelere gitmekten kaçınıyorlardı. Uzak vilayetlerdeki ulemâ içinse merkeze gelmek ve mülâzemet sahibi ulemâyla yalnızca şahsî ilişkiler vasıtasıyla rekabet etmek riskliydi. Merkezî ve hiyerarşik bir yapıya kavuşan ilmiye teşkilatı tabiatıyla ilmî seyahatleri düşürdü. Bu düşüşün miladı Kanuni Sultan Süleymân'ın merkezileşme politikasına yöneldiği ve mevâlînin ilmiyeye girişte yegâne meşru yol olarak mülâzemeti kabul etmeye başladığı 1530'lu yıllardı.⁵⁸ Böylelikle Osmanlı muhiti daha içe kapanık bir hale geldi.⁵⁹

1.2. Medreseler

Medrese İslâm medeniyetinde İslâmî ilimlerin tedris edildiği müessesedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde kendilerini ilim öğrenmeye adanmış sahâbilerin kaldıkları

⁵³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 159-162; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Medreselerinde Aklî İlimlerin Eğitiminin Kurumlaşması", *Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Aklî İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi*, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 208-212; Arıcı, "Râzî Ekolü", s. 33.

⁵⁴ Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 97-103.

⁵⁵ Üst rütbeli müderris ve kâdılar. Bkz.: A.e., s. 193-200.

⁵⁶ Medreseden mezun olan öğrencinin ilmiye silkine girmeye resmen aday olması. Ayr. bkz.: Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Belleten*, C. 74, Sy. 267, 2009, s. 423-441.

⁵⁷ Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 111.

⁵⁸ A.e., s. 123 ve 141-144.

⁵⁹ Ökten, "Scholars and Mobility", s. 62.

Mescid-i Nebvî'nin yanında bulunan *Suffe*, medresenin ilk örneği sayılmaktadır.⁶⁰ Ancak *Suffe*, daha sonra Mescid-i Nebvî'ye dâhil edilmiş müstakil bir eğitim müessesesi olarak varlığını sürdürmemiştir.⁶¹ Medreselerin ortaya çıktığı döneme kadarki süreçte eğitim ve öğretim faaliyetleri mescitlerde icra edilmiştir.⁶² Medreseler bir müessese olarak tarihsel süreçte mescit→hankâh-mescit→medrese şeklinde ortaya çıktı. Esas itibarıyla bir ibadet mekânı olan mescit ve tasavvufî eğitim dışında uzak mesafelerden gelen talebeler için kalacak yer ihtiyacını gören *hankâhtan* her iki fonksiyonu da bünyesinde birleştiren medreselere geçilmiştir.⁶³ Medreseler mescitler gibi İslâm vakıf müessesesi içerisinde gelişmişlerdi. Ancak Makdisi'ye göre mescit ve medreselerin vakıf hukukları arasında önemli bir fark vardı. Medresenin vâkıfı kurduğu müesseseye müdahale etme hususunda daha geniş bir tasarruf alanına sahipti. Diğer bir deyişle medreseler mescide göre daha az denetim altındaydı.⁶⁴ Bu durum kurduğu vakıfla eğitim faaliyetlerini desteklemek isteyenler için medrese kurmayı mescide göre daha cazip bir hale getirdi.

İlk medresenin ne zaman kurulduğu hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte medreselerin İslâm tarihine damga vuruşu Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Nişabur ve Bağdat'ta kurduğu Nizâmiye medreseleriyle olmuştur.⁶⁵ Bu medreseler Fâtîmî merkezli Şîî propagandasına karşı konulması hususunda önemli rol oynadılar.⁶⁶ Medreseler Nizâmülmülk zamanında Horasan ve Irak'ta hızla yayılmış, daha sonra Bağdat'ta Halife Mustansır-billâh (623-640/1226-1242) tarafından

⁶⁰ Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, C. 28, s. 323.

⁶¹ Mustafa Baktır, "Suffe", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 469-470.

⁶² Mescid'in eğitim fonksiyonu için bkz.: Pedersen, "Mescid", s. 47-71; George Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı**, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, 2. bs., İstanbul, Klasik Yayınları, 2018, s. 58.

⁶³ Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s. 67.

⁶⁴ *A.e.*, s. 93.

⁶⁵ Makrîzî, *Hitat*, C. 4/2, s. 452; Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, C. 2, s. 255-256; Pedersen, "Mescid", C. 8, s. 51; Bozkurt, "Medrese", C. 28, s. 324. Bir sultanın bir mezhebi desteklemesi Makdisi'ye göre siyasetendir. Ona göre Nizâmülmülk de medresenin mucidi değil zaten var olan sistemi yaygın hale getiren ve fukahânın nüfuzunu yanına alan başarılı bir politikacıdır. Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s. 38 ve 72.

⁶⁶ Nitekim Halep'teki ilk medrese Şîî nüfus tarafından tepki görmüş ve yıkılmıştı. Bkz.: Berkey, **Bilginin İtikali**, s. 154; Benzer bir durum Sünnîler tarafından Fâtîmîlerin Dâru'l-ilmelerine karşı söz konusuydu. Yabancı ilimler ve Şîîliğe karşı gösterilen tepkinin neticesinde, Eyyûbîler Mısır'da iktidara geldiğinde bu müesseseler ve içerisindeki kitapların büyük bölümü tasfiye edildi. Pedersen, "Mescid", C. 8, s. 50. Medrese-Dâru'l-ilm çatışması Makdisi'nin eserinde önemli bir yer işgal eder.

Mustansiriyye Medresesi kurulmuş, Nureddîn Zengî Suriye’de, Selâhaddîn-i Eyyûbî ise Suriye ve Mısır’da medreseler inşa etmişlerdir.⁶⁷ Moğol istilasının ardından İlhanlılar döneminde Horasan’da, Timur döneminde Semerkant başta olmak üzere Mâverâünnehir bölgesinde medreseler yayılmaya devam etmiştir.⁶⁸

Makdisi’ye göre medrese eğitiminin merkezinde başta fıkıh olmak üzere dinî ilimler vardı. Dil ilimleri yardımcı ilimler olarak okutuluyordu ve ikinci plandaydı.⁶⁹ Nitekim medreselere ait vakfiyelerde çoğunlukla sadece şerî ilimlere yer verildiği görülür.⁷⁰ Ancak Makdisi’nin fıkıh merkezli yaklaşımını kelâm ilminin önemli bir yer tuttuğu Osmanlı medreselerine doğrudan tatbik etmek hatalı bir yaklaşım olur.⁷¹ Osmanlı’nın ilk dönemleri de dâhil olmak üzere bazı medrese vakfiyelerinde aklî ilimlerin medreselerdeki resmî eğitimde yer almaması gerektiği açık bir şekilde vâkıflar tarafından talimat verilmişti. Ancak Sahn ve Süleymaniye medreselerinin vakfiyelerinde müderrislerden aklî ilimlerde bilgili olmalarının istendiği ve bu ilimlerin müfredat kapsamına alındığı görülmektedir.⁷² Bu durum Osmanlılarda zamanla Makdisi’nin çizdiği resimden farklı bir medrese anlayışının oluştuğunu göstermektedir.

1.2.1. Memlûk Medreseleri

XII. yy.’ın ikinci yarısından itibaren Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin kurduğu yeni medreselerle birlikte Kâhire, Abbasî hilafetinin merkezi Bağdat’tan daha önemli bir

⁶⁷ Makrîzî, **Hitat**, C. 4/2, s. 453; Bozkurt, “Medrese”, C. 28, s. 324-325.

⁶⁸ Pedersen, “Mescid”, C. 8, s. 50-53; Makdisi, **Ortaçağ’da Yüksek Öğretim**, s. 13.

⁶⁹ Pedersen, “Mescid”, s. 62; Makdisi, **Ortaçağ’da Yüksek Öğretim**, s. 43; Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 100.

⁷⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, **Belleten**, C. 66, Sy. 247, 2002, s. 853 ve 12. dipnot.

⁷¹ Makdisi, **Ortaçağ’da Yüksek Öğretim**, Çevirenlerin kitap hakkındaki yazısı s. 13. Makdisi reddedilen yabancı/aklî ilimlerin fıkıh içinde ortaya çıkan iki disiplin -*hilâf* ve *cedel*- vasıtasıyla gelenekçi görüşe sızmaya başladığını hatta zamanla gelenekçiler tarafından özümsemediğini dile getirir. **A.e.**, s. 179. O, çalışmada fıkıh ilmini merkeze aldığı için fıkıh ilmiyle ilgili olan iki disiplini örnek getirir. Ancak Makdisi’nin incelediği dönemden sonrasında kelâm ilmi, *ulûmu’l-evâil*in özümsemesi için daha iyi bir örnek olarak kabul edilebilir. Makdisi’nin kelâm ilmini örnek vermemesi çalışmada gelenekçilerin temsilcisi olarak Hanbelîleri kabul etmesiyle de ilgilidir. Râzî mektebini takip eden Osmanlı muhitinde aklî ilimler doğrudan kelâm ilminin mevzusu haline gelmişti. Bkz. Birinci Bölüm Osmanlı Muhiti Kısmı.

⁷² İhsanoğlu, “Aklî İlimlerin Eğitiminin Kurumlaşması”, s. 205-211.

ilim merkezi haline geldi.⁷³ Mısır’da Eyyûbîler ve devamında Memlûkler döneminde medreselerin sayısı olağanüstü arttı.⁷⁴ Eyyûbî döneminden miras alınan en az 32 müesseseye ek olarak Memlûkler burada 100’ün üzerinde medrese kurdular. Memlûkler döneminde İslâmî eğitim yalnızca medreselerdeki faaliyetlerle sınırlı değildi. Camiler ve hankâhlar da en az medreseler kadar önemliydi.⁷⁵ Memlûklü sultanları ve emirleri Kâhire’deki eski camileri zengin vakıflarla ihya ettiler. Bu sayede camilerde de tıpkı medreselerdeki gibi tedris faaliyetleri gerçekleşiyordu.⁷⁶

Memlûkler döneminde başta sultanlar ve emirler olmak üzere yönetici zümre eğitim hayatını vakıflar yoluyla desteklemişlerdir.⁷⁷ Vakıf kurmak, esasen bir hayır müessesesi olmakla beraber köle statüsündeki idareciler tarafından mallarını müsadereden kurtarmanın ve kendi yakınlarını vakıflara müteveli atayarak nesillerine fayda temin etmenin bir aracı olarak görülebiliyordu. Ayrıca uzak coğrafyalardan köle olarak gelip yabancı topraklardaki bir devletin başına geçen Memlûk sultanlarının vakıflar yoluyla cami ve medreseler inşa etmesi yönettikleri halkla yakınlaşmalarına vesile oluyordu.⁷⁸ Vakıf müessesesine dayanan eğitim müesseselerinin çoğalmasıyla buralarda istihdam edilecek âlimlere de ihtiyaç artmıştı. Böylece Memlûk ilmî hayatında önemli bir canlanma oldu.⁷⁹

Memlûk sultanlarının inşa ettirdiği önemli ve tanınmış müesseseler vardır. Bunlar Kâhire’nin mimari silüetini belirliyordu. Büyük müesseseler inşa eden sultanlar ve inşa ettikleri müesseselerinden bazıları şunlardı:⁸⁰

⁷³ Tomar, “Mısır”, s. 561; Selâhaddîn-i Eyyûbî, medrese kurma konusunda Nizamülmülk’ten sonra en ünlü şahsiyetti. Pedersen, “Mescid”, C. 8, s. 54.

⁷⁴ Makrîzî, **Hitat**, C. 4/2, s. 453; Pedersen, “Mescid”, s. 50-53.

⁷⁵ Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 60-62; Midilli, “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi”, s. 401; Makrîzî’nin yaşadığı döneme kadar Kâhire’deki İslâmî mimari için bkz.: Makrîzî, **Hitat**, C. 4/2. Memlûkler döneminde medrese, cami ve hankâh kavramları sıklıkla birbiri yerine kullanıldığı için tez boyunca müessese kelimesiyle resmî tedrisatın gerçekleştiği tüm mekânlar kastedilmektedir.

⁷⁶ Yiğit, **Memlûkler**, s. 249; Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 66-70.

⁷⁷ Cengiz Tomar, “Kılıç’tan Kaleme: Memlûklar ve Entellektüel Hayat”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sy. 12, 2002, s. 251.

⁷⁸ Emîn, **el-Evkâf**, s. 178-181.

⁷⁹ Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis**, s. 27.

⁸⁰ Sultanların isimlerinin yanında parantez içinde verilen tarihler tez boyunca olduğu gibi onların hicrî ve milâdî yıllara göre hükümdarlıklarının sürelerini, müesseselerin yanındakiler ise miladî yıla göre inşa edildikleri tarihleri göstermektedir. Tezin geri kalanında bu müesseselere bânîlerinin nispet ekleriyle kısaltılmış şekilleriyle işaret edilecektir (Berkûkiye ve Müeyyediye gibi).

Sultan ez-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) → Zâhiriyye Medresesi (1262-1263)

Sultan en-Nâsir Muhammed → Nâsırıyye Medresesi (1295-1303)

Sultan Hasan (748-752/1347-1351, 755-762/1354-1361) → Sultan Hasan Medrese-Camii (1356-1359)

ez-Zâhir Berkûk (784-801/1382-1399) → Sultan Berkûk Medrese-Hankâhı (1384-1386)

Sultan Müeyyed Şeyh (815-824/1412-1421) → Müeyyed Şeyh Medrese-Hankâhı (1416-1421)

el-Eşref Barsbay (824-841/1422-1438) → Eşrefiyye Medrese-Hankâhı (1425).

Bu müesseseler dışında el-Ezher ve İbn Tolun Camileri de Memlûk sultanları tarafından yenilendi ve vakıflarla desteklendi. Sultan Laçın (696-698/1296-1299) tarafından yenilenen İbn Tolun Camii'ne yeni vakıflar verildi.⁸¹ Bu camiler de Memlûkler döneminde ve sonrasında önemli eğitim merkezleri oldular.

Memlûk Kâhire'sindeki ilmî faaliyetlerin önemli bir kısmı bu müesseselerde gerçekleşiyordu. Birçoğunda yüzlerce öğrenci vakıflardan istifade ederek okuyordu. Berkûkiyye'nin 145, Müeyyediyye'nin ise 175 öğrencisi vardı. Memlûk Kâhire'sinin en büyük kurumu Sultan Hasaniyye'ydi. Burada 506 öğrenci okuyordu. Bunlardan 400'ü dört mezhepten birine göre fıkıh eğitimi alıyordu.⁸² Bu büyük müesseseler sadece Mısır'daki öğrenciler için değil uluslararası öğrenciler için de cazibe merkezleriydiler.⁸³ Osmanlı'dan Kâhire'ye gelip burada uzun yıllar kalan ve ilim tahsil eden öğrenciler buralarda kalıyorlardı.

⁸¹ Makrîzî, **Hîtat**, C. 4; Behrens-Abouseif, **Islamic Architecture in Cairo**; Ayr. bkz.: Uzun, "Ezher", s. 53-58; Saîd Abdülfettâh Âşûr, "Ezher (Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat)", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 12, s. 59-63; Ayr. bkz.: Muhammet Enes Midilli, "Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessese: İbn Tolun Camii (1296-1382)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2017.

⁸² İhsanoğlu, "Klasik Dönemde Bilim Kurumları (8-16. Asırlar)", s. 85-87.

⁸³ Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 101.

Sultanların inşa ettikleri veya destekledikleri kurumlar diğerlerine göre daha çok itibara ve gelire sahipti.⁸⁴ Büyük müesseselerin giderleri aylık 6.500 dirhem harcaması olan Berkûkiyye ile aylık 46.000 dirhem harcayan Hasaniyye arasında değişiyordu.⁸⁵ Sultanlar tarafından inşa edilen büyük müesseseler dışında emirlerin kurdukları müesseseler de bazen çitayı yükseltebiliyorlardı. Sultanlar ve emirler tarafından inşa edilen medreseler yüksek maaşlarla meşhur hocaları kendilerine çekmeye devam ettiler. Daha mütevazî olanların ise meşhur hocaları istihdam etme hususunda diğerleriyle rekabet etmeleri pek mümkün değildi.⁸⁶

Okutulan dersler fıkıh ve ona yardımcı ilimlerdi. Memlûk muhitinde hadis çalışmaları ön plana çıksa da medreselerde fıkıhın üstünlüğü devam etti.⁸⁷ Fıkıh müderrisi, hadis müderrisine göre iki kat maaş alırdı. Mesela Berkûkiyye’de fıkıh müderrisi 300, hadis müderrisi 150, kırâat müderrisi ise 100 dirhem maaş alıyordu. Vakfiyede fıkıh, öğrencilerin ulaşacakları en ileri dersti.⁸⁸

Daha önce bir medresede genellikle tek bir müderris ders verirdi. Memlûkler döneminde ise medreseler büyük bütçeleriyle daha karmaşık bir yapıya büründüler. En yüksek seviyedeki müesseselerde Memlûk medreselerinden önce yaygın olmayan bir şekilde dört mezhebe göre ders verilmeye başlandı.⁸⁹ Farklı disiplinlerdeki birçok ders birden fazla müderris tarafından okutuluyordu.⁹⁰ Medreselerdeki bu gelişimin yukarıda açıklandığı üzere Memlûk Mısır’ına farklı coğrafyalardan Hanefî, Mâlîkî ve Hanbelî âlimlerin göç etmesiyle ilgili olduğu açıktır.⁹¹

Memlûkler dönemi eğitim müesseselerinin önemli bir özelliği farklı mekanların birbiriyle iç içe geçmesidir. Medrese dışındaki müesseselerde eğitim yapılabildiği gibi tek bir müessese kaynaklarda medrese, hankâh ve cami olarak anılabiliyordu. Bir müessesenin farklı isimlerle anılması veyahut farklı kavramların

⁸⁴ A.e., s. 78-79 ve 87.

⁸⁵ A.e., s. 87.

⁸⁶ A.e., s. 95-96.

⁸⁷ Bkz.: Birinci Bölüm Memlûk Muhiti Kısmı.

⁸⁸ Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 100.

⁸⁹ Medreselerde dört mezhebin tedris edilmesi uygulaması ilk defa Mustansiriyye Medresesinde başlamıştı.

⁹⁰ Makdisi, **Ortaçağ’da Yüksek Öğretim**, s. 39; İhsanoğlu, “Klasik Dönemde Bilim Kurumları (8-16. Asırlar)”, s. 83-87; Midilli, “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi”, s. 405.

⁹¹ Bkz.: Birinci Bölüm Memlûk Muhiti Kısmı.

tek bir müessese için kullanılması, o yerin hem medrese hem hankâh hem de cami işlevini yerine getirebilmesinden kaynaklanıyordu. Mesela Sultan Barsbay'ın inşa ettiği Eşrefiyye Medrese-Hankâhı'nın vakfiyesine göre *fıkıh öğrencileri* ve şeyhleri sabah namazından sonra toplanıp Kurân okuyacaklardı. Ardından Hanefî şeyhi onlara *ehl-i hakikatin* sözlerinden anlatacaktı.⁹² Bazı medreselerde bir cami gibi Cuma namazı kılınıyordu.⁹³ Farklı işlevlerin⁹⁴ tek bir müessesede beraber bulunması, fikrî açıdan da bir birleşmeye yol açtı. Mekânsal beraberlik entelektüel bakış açısında da yakınlaşmayı sağladı. Bu durum medrese vakfiyelerinde bile ortaya çıktı.⁹⁵ Medrese-hankâhlarda tasavvufî uygulamalar ile medrese dersleri birleştirilmişti,⁹⁶ bazılarında ise Hanefî müderrisi aynı zamanda sûfî şeyhiydi.⁹⁷ Tedris ve tasavvuf tek bir sürecin farklı unsurlarıydılar.⁹⁸

Memlûk sultan ve emirleri genellikle mezheplere karşı tarafsız durmaya çalışıyorlardı. Yönettikleri coğrafyada hâkim olan Şâfiî-muhaddis ulemâyâ rağmen bazı yöneticilerin Hanefî mezhebini destekledikleri görülmektedir. Dört mezhep uygulamasına geçiş bunun ilk işaretlerindendi ve tepki çekmişti. Sultan Berkûk ve Sultan Müeyyed Şeyh'in inşa ettikleri müesseselerde Hanefî öğrencilere diğer mezhep mensuplarına göre daha çok destek verilmiştir. Yine dört mezhep müderrisleri içerisinde hankâhın sûfî şeyhliğine Hanefî müderrisin tayin edildiği görülmektedir ki bu durum Hanefî mezhebinin vâkıf tarafından diğer mezheplere göre daha üstün tutulduğunu göstermektedir. Memlûk medrese mimarisinde genelde dört eyvan bulunurdu. Dört mezhep fıkının tedris edildiği kurumlarda vâkıf, Mekke'ye bakan eyvanı şereflelendirmek istediği mezhebe tahsis ederdi. Bu mezhep genelde Hanefî mezhebi olurdu.⁹⁹ Vakıfları ihya edilen el-Ezher ve İbn Tolun Camilerinde Hanefî mezhebine tahsis edilen zâviyeler¹⁰⁰ kuruldu ve Hanefî fıkıhı tedris edilmeye başlandı.

⁹² Emîn, *el-Evkâf*, s. 238-240. Bazı şarkiyatçılara göre bu durum İslâmiyet'te ilim ile ibadetin birbirinden ayrılmasıyla ilgilidir. Pedersen, "Mescid", s. 59-60; Berkey, *Bilginin İntikali*, s. 60-66.

⁹³ Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi", s. 403.

⁹⁴ Medrese/fıkıh/ilim, cami/ibadet/amel ve hankâh/tasavvuf/ihsan.

⁹⁵ Berkey, *Bilginin İntikali*, s. 75-77.

⁹⁶ *A.e.*, s. 99.

⁹⁷ Emîn, *el-Evkâf*, s. 208-209; Berkey, *Bilginin İntikali*, s. 62, 74 ve 90.

⁹⁸ *A.e.*, s. 103.

⁹⁹ Pedersen, "Mescid", C. 8, s. 55; Berkey, *Bilginin İntikali*, s. 96; A. Fulya Eruz, "Memlûkler (Sanat)", *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 98.

¹⁰⁰ Burada camiinin köşesi anlamında.

Hicrî VIII. yy. 'da bazı emirler tarafından inşa edilen müesseselerde Hanefî mezhebinin desteklendiği açıkça görülür. Bu emirlerin başında Emir Yelboğa (ö. 768/1366) geliyordu. Emir Şeyhû (ö. 758/1357) ve Emir Sargıtmış'ın (ö. 759/1358) inşa ettikleri müesseseler de Hanefî mezhebinin desteklenmesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁰¹

1.2.1.1. Göçmen Hanefîlerin Sığınakları: Şeyhûniyye ve Sargıtmışiyye

Emir Şeyhû'nun 756/1355'te yaptırdığı Şeyhûniyye Medrese-Hankâhı'nda dört mezhep fıkhi, hadis ve kırâat dersleri konulmuştu. Her ders için ayrı müderris tayin edilmişti. Medresenin Hanefî müderrisliğine hankâhın sûfî şeyhliğiyle beraber ilk olarak Ekmeleddîn el-Bâbertî geçti. O aynı zamanda müessesenin vakıflarının nâziriydi.¹⁰² Hatta rivayete göre Emir Şeyhû burayı onun için yaptırmıştı. Buranın şeyhliğini ve Hanefî müderrisliği görevini yapan Bâbertî ve diğer âlimler bu müessesenin karakteri hakkında bize fikir vermektedir: Cemâluddîn el-Kayserî (ö. 799/1396) Şeyhûniyye'nin şeyhi ve Hanefî müderrisiydi. Çok iyi Türkçe ve Farsça konuşuyordu. İranlı âlim Mahmûd el-Gülüstânî (ö. 801/1398) burada Hanefî fıkıh müderrisi oldu. Daha sonra Sargıtmışiyye'de görev yaptı. *“Yazısı çok güzeldi. Türkçe ve Arapçayı çok iyi konuşuyordu. Bu yüzden Sultan Berkûk onu kendine yakınlaştırdı ve Kâtibu's-sır görevine getirdi.”* Şemseddîn el-Acemî (ö. 808/1405) Berkûk tarafından çağırılmış ve Şeyhûniyye'nin şeyhliği ve Hanefî müderrisliğine getirilmişti. İbnü'l-Humâm, Muhyiddîn el-Kâfiyeci ve Hanefî-muhaddis âlim İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) buranın şeyhliğini ve Hanefî müderrisliğini yapanlar arasındaydılar.¹⁰³ Babasıyla Bursa'ya gidip orada yaşamış olan İbn Arab el-Yemenî (ö. 830/1426) Şeyhûniyye'nin 30 yıl boyunca şeyhliğini yapmıştı.¹⁰⁴ Nisbelerinden ve haklarında verilen bilgilerde görüldüğü üzere bu âlimlerin hepsi Rûm ve Acem kökenliydi.

¹⁰¹ Muhammed Emin Canlı, “Memlûk Kahiresi Hanefî Çevresi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2020, s. 36-65.

¹⁰² Makrîzî, **Hîtat**, C. 4/2, s. 761-763.

¹⁰³ Zeyneb Ahmed Ali Ebû Âlî, “el-Hankâh eş-Şeyhûniyye [m. 1355-1517 / h. 756-923]”, **Mecelletu kitâ'i'd-dirâsâti'l-insâniyye**, Sy. 24, 2019, s. 306-318. İbn Kutluboğa'nın Mısır'a dışarıdan köle olarak getirildiği düşünülmektedir. Onun İbn Arabî'nin görüşlerini benimseyip savunduğu da bilinmektedir. Talat Sakallı, “İbn Kutluboğa”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1999, C. 20, s. 152-154.

¹⁰⁴ Petry, **The Civilian Elite**, s. 71.

Vakfiyede Şeyhûniyye’de müderrislik yapacak âlimin aynı anda kâdılık yapması yasaklanmışken bu uygulama bazen ihlal edilmiştir. Ömer b. el-Adîm el-Halebî (ö. 811/1408) ve oğlu Muhammed b. el-Adîm (ö. 819/1416) Timur’un Şâm’ı işgali sonrasında Kâhire’ye gelmişlerdi. Baba ve oğul sırayla Şeyhûniyye’de müderrislik yaparken aynı anda kâdilkudâtılık görevini yürütmüşlerdi. İbn Hacer ve Makrîzî ikisinin de kâdılıklarını çok sert dille eleştirirler. İbn Tagrîberdî, Makrîzî’nin Ömer b. el-Adîm hakkındaki eleştirilerini aralarındaki şahsî olaylara bağlamış ve kabul etmemiştir.¹⁰⁵ Bu, İbn Tagrîberdî’nin Makrîzî’yi ilk ve son düzeltmesi değildir.

Şerefuddîn et-Tebbânî er-Rûmî (ö. 827/1423) yabancı öğrencileri çekme konusuna önem gösteren Sultan Müeyyed Şeyh¹⁰⁶ zamanında Şeyhûniyye’de müderrislik yapmıştı. Tebbânî müderrislik görevi dışında yukarıda isimleri geçen diğer âlimler gibi diğer birçok yüksek devlet mansıbını da işgal etmiştir. İbn Hacer onun için Sultan Müeyyed nezdinde çok kıymet kazandığını şayet kendisini korusaydı önüne kimsenin geçemeyeceğini söyler.¹⁰⁷

Zeynuddîn et-Tefehnî (ö. 835/1431) hem kâdilkudâtılık hem de Şeyhûniyye’de müderrislik yapan diğer bir isimdi. Buradaki Hanefî müderrisliği görevine Kâhire’de birçok âlim yetiştiren Fârisî kökenli Sirâcuddîn Kâriu’l-hidâye’nin (ö. 829/1426) yerine geçti. Tefehnî vakfiyeye uygun olarak bu görevleri farklı zamanlarda yapmıştı. Mısır’daki Eşyût şehrinin güneyinde küçük bir beldede doğan Tefehnî yetim olarak büyüdü. Küçüklüğünde Şâfiî mezhebine mensup olan abisi onunla ilgilendi. Kâhire’ye geldiğinde Sargıtmışîyye’ye girdi ve burada Hanefî fikhında uzmanlaştı.¹⁰⁸ İbn Hacer ve Makrîzî onun kâdılığından övgüyle bahsederler.¹⁰⁹

Şeyhûniyye’de Kıırlı bir âlim Arap diliyle ilgili dersleri, meânî ve beyân ilimlerini okutuyordu. Acemî nisbeli bir âlim de Arap dili ve fikhın yanı sıra mantık

¹⁰⁵ Ebü’l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, 11 c., thk. Mahmûd el-Arnâût, Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 1991, C. 9, s. 137; Ayr. bkz.: Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 118-119; Makrîzî, *Sülûk*, C. 6, s. 220 ve 424.

¹⁰⁶ Petry, *The Civilian Elite*, s. 156.

¹⁰⁷ Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 340.

¹⁰⁸ A.e., C. 3, s. 365.

¹⁰⁹ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *Ref‘ü’l-isr an kudâti Mısır*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kâhire, Mektebetü’l-Hancı, 1998, s. 224.

okutuyordu.¹¹⁰ Arap coğrafyasındaki önemli bir medresede Arap dili derslerini Kırım'dan gelen bir âlimin vermesi dikkat çekicidir. Muhtemelen ana dili Arapça olmayan bir âlim kendisi gibi dışarıdan buraya gelen ve ana dili Arapça olmayan talebelere bu dili daha kolay öğretiyordu.

Emir Şeyhû'nun mezhep konusundaki tutumunu göstermesi bakımından kaynaklardaki bir rivayet önem arz eder: Şeyhûniyye'de hadis müderrisi Cemâluddîn ez-Zevlî[?] (ö. 862/1360) aynı zamanda Emir Şeyhû'nun hankâhın karşısında inşa ettirdiği caminin hatibiydi. Burada hatiplik görevine başladıktan sonra Şeyhû'nun isteğiyle Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmişti.¹¹¹

Rûm ve Acem kökenli Hanefî âlimler dışında meşhur Şâfiî-muhaddis âlimler de Şeyhûniyye'de ders vermişlerdi. Suyûtî hadis,¹¹² Bahâuddîn es-Sübkî (ö. 773/1371) Şâfiî fikhında ders vermişti.¹¹³ İbn Hacer el-Askalânî hadis, Şâfiî fikhı ve tefsir dersleri vermişti.¹¹⁴

Şeyhûniyye'de birçok önemli âlim yetişti. Suyûtî burada hoca olmadan önce öğrenci olmuştu. Abdülbâsit el-Malatî burada Kâfiyeci'den ders almıştı.¹¹⁵

Çalışmamızda biyografilerini incelediğimiz Anadolu'dan gelen Hacı Paşa ve Şeyh Bedreddin gibi birçok isim burada kalmışlardı. Bâbertî'den ders alan Fenârî de muhtemelen burada ikamet ediyordu. Seyyid Şerîf'in başka bir hankâhta kaldığı rivayet edilmekle beraber o da Bâbertî'den ders alırken muhtemelen buraya geliyordu.¹¹⁶

Şeyhûniyye'nin fazla gelen vakıf gelirleri Sultan Ferec'in (801-815/1399-1412) saltanatında vakıftan alındı. Bundan sonra müessesenin durumu kötüye gitmeye görevlilerin maaşlarının ödemeleri bile birkaç ay gecikmeli ödenmeye başladı.¹¹⁷

¹¹⁰ Ebû Âlî, "el-Hankâh eş-Şeyhûniyye", s. 245-246.

¹¹¹ Makrîzî, *Sülûk*, C. 4, s. 157.

¹¹² Ebû Âlî, "el-Hankâh eş-Şeyhûniyye", s. 338-341.

¹¹³ *A.e.*, s. 320.

¹¹⁴ *A.e.*, s. 338-341.

¹¹⁵ Şeyhûniyye'de öğrencilik yapan isimler için bkz.: *A.e.*, s. 346-350.

¹¹⁶ Bkz.: Üçüncü Bölüm Şeyhûniyye Ağı Kısmı.

¹¹⁷ Makrîzî, *Hitat*, C. 4/2, s. 764; Petry, *The Civilian Elite*, s. 337.

Sargıtmışiyye Medresesi Şeyhûniyye'ye benzer bir fonksiyon üstlenmişti. Hakkında Acem kökenli ulemâya taassupla sahip çıktığı rivayet edilen¹¹⁸ Emir Sargıtmış 757 yılında inşa ettiği medresesini dışarıdan gelen Hanefî fakihlere vakfetmişti.¹¹⁹ “1356'da Sargıtmış, bütûn Türkçe konuşulan bölgelerdeki fakihlere mîknâtis olan Hanefî bir medrese inşa etti.”¹²⁰ Burada öğrenim gören birçok Anadolu kökenli öğrenci dil avantajları sayesinde hükümdar ailesine gayri resmî olarak hizmet etmişti.¹²¹

Vakfettiği medresede Mısır'da Hanefî mezhebini en iyi bilen âlimin müderris olmasını şart koşan Emir Sargıtmış, Hanefî müderrise döneminin en yüksek maaşını, aylık 300 dirhem, veriyordu.¹²² Medresede 60 öğrenci konaklıyordu. Bunlar yalnızca Hanefî mezhebinde yazılmış eserleri çalışacaklardı.¹²³

Sargıtmışiyye'de müderrislik yapan Acem kökenli bir âlimin biyografisi bize Şâfiî-muhaddis ve yabancı-Hanefî çatışmasını tekrar hatırlatmaktadır. Kâhire'deki Hanefî âlimlerden Celâluddîn et-Tebbânî'ye (ö. 793/1391)¹²⁴ Hanefî kâdîlkudâtlık görevi teklif edilmişti. Ancak o bu görevi kabul etmedi. Bize bu olayı aktaran iki kaynak -Makrîzî ve İbn Tagrıberdî- arasında çok önemli bir bilgi farkı vardır. İbn Tagrıberdî'ye göre Tebbânî'ye bu görev teklif edildiğinde o bu iş için uygun olmadığını söyleyip teklifi reddetmiştir.¹²⁵ Makrîzî ise Tebbânî'nin teklifi reddederken “Acem [ulemâsının] Mısır ahalisinin örfü hakkında bilgisi olmadığını mazeret gösterdi.” şeklinde bir kayıt düşer.¹²⁶ Burada şu soru akla gelmelidir: İbn

¹¹⁸ Takıyyüddin b. Abdülkâdir Temîmî, **et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye**, 4 c., thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Riyâd, Dârü'r-Rifâ'î, 1983, C. 4, s. 88; Canlı, “Memlûk Kahiresi Hanefî Çevresi”, s. 63.

¹¹⁹ Makrîzî, **Hitat**, C. 4/2, s. 652.

¹²⁰ Robert Irwin, “Mamluk Literature”, **Mamluk Studies Review**, C. 7, Sy. 1, 2003, s. 4.

¹²¹ Petry, **The Civilian Elite**, s. 157. Ayıtmışiyye Medresesi de Sargıtmışiyye'ye benzer şekilde Anadolu kökenli âlimlerin yoğunlukla bulundukları bir yerdi. Petry, **A.y.**

¹²² Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 94.

¹²³ Petry, **The Civilian Elite**, s. 339.

¹²⁴ Hayatı için bkz.: Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim**, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, Dimaşk, Dârü'l-kalem, 1992, s. 148-149.

¹²⁵ (فطلب السلطان جلال الدين المذكور فاعتذر بأنه لا يصلح وامتنع من قبوله) Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf İbn Tagrıberdî, **el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi**, 7 c., thk. Muhammed Muhammed Emîn, Kâhire, el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984, C. 2, s. 37.

¹²⁶ (فاستدعاه السلطان وعرض عليه ولاية قضاء القضاة فامتنع من قبوله واعتذر بأن العجم ليس لها معرفة باصطلاح أهل مصر) Makrîzî, **Sülûk**, C. 4, s. 379.

Tagrıberdî'nin eserinde olmayan bu mazeret Acem ulemâsı hakkında Makrîzî'nin kendi kanaatini yansıtırıyor olabilir mi?

Son olarak Memlûkler dönemi medreselerin yayıldığı ve geliştiği bir dönem olmakla beraber Osmanlılar Mısır'ı fethettiğinde medreselerde halihazırda bir zayıflama başlamıştı.¹²⁷

1.2.2. Osmanlı Medreseleri

Anadolu'daki ilk medreseler XII. yy.'da Artuklu ve Danişmendoğulları beyleri tarafından inşa edildi. Bu sırada Haçlı seferlerine karşı mücadele veren Anadolu Selçukluları bir sonraki yüzyıldan itibaren idareleri altındaki şehirlerde medreseler kurmaya başladılar.¹²⁸ Anadolu'nun batısında ise medreseler ilk defa Osmanlılar tarafından kuruldu.¹²⁹ Bu medreselerin kuruluşunda Osmanlı hanedan mensupları ve diğer devlet yöneticileri öncü rol oynadılar.¹³⁰

Osmanlı Devleti'nde medreseye olan ihtiyaç göçebelikten yerleşik hayata geçiş sırasında ve beylikten devlete dönüşüm sürecinde ortaya çıktı. Yeni fethedilen ve ilk defa İslâm'ı tanıyan topraklarda medreselerin kuruluşu için belirli bir zaman geçmesi gerekmiş, Müslüman nüfusun ele geçirilen bölgelerde yoğunluk kazanması beklenmiştir.¹³¹

Osmanlı medreseleri İslâm'la yeni tanışan topraklarda kuruldukları için devlet, görev alacak müderrisleri de dışarıdan bulup cezbetmek zorundaydı. Dışarıdan gelen ilk âlimler Anadolu Selçuklularının başkenti Konya ve çevresinden geldiler.¹³² Bu âlimlerin diğer ilim muhitleriyle irtibatı düşünülünce Dârülfünûn hocalarından Ârif Bey'in medreselerdeki ders usulünün menşesine dair “*Medreselerdeki tadrîste o zamân bilâd-ı Arab ve Acemde merî usûl örnek ittihâz edilmişti.*” tespiti hala geçerliliğini koruyor gibi gözükmektedir.¹³³ Böylece Osmanlı medreseleri daha önce İslâmiyet'in

¹²⁷ Pedersen, “Mescid”, C. 8, s. 56.

¹²⁸ Bozkurt, “Medrese”, s. 325; İhsanoğlu, “Aklî İlimlerin Eğitiminin Kurumlaşması”, s. 198.

¹²⁹ Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 39-43.

¹³⁰ İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, s. 860; Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 39-43.

¹³¹ İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, s. 857 ve 898'de III. Cetvel.

¹³² Cavid Baysun, “Mescid (Osmanlı Devri Medreseleri)”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, C. 8, s. 71; Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 44.

¹³³ Ârif Bey, “Devlet-i Osmaniye”, s. 144.

bilinmediği topraklarda kuruldular ancak kendilerinden önce var olan bir ilmî geleneğin mirasçısı oldular.¹³⁴

İlk medrese İznik'te Orhan Bey tarafından yapılmıştır.¹³⁵ Bursa'nın fethine kadar en yüksek medrese burasıydı. Bursa'nın fethi akabinde burada medreselerin kurulmasıyla Sultan Medresesi en yüksek medrese oldu. Daha sonra II. Murad döneminde Edirne'de Üç Şerefeli Cami yanındaki medrese ve Dârülhâdis Medresesi ilk sırayı aldılar.¹³⁶ Fâtih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yeni açılan medreseler öncekilerin üstünde sayıldılar. Görüldüğü üzere Osmanlı medreseleri arasında bir derecelendirme sistemi mevcuttu. Öğrencilerin bir üst seviyedeki medreseye geçmesi için bir alt seviye medresedeki belirli kitapları okumuş olması ve müderrisinden okuduğu kitapları gösteren *temessük* denen bir belge alması gerekirdi. Bu derecelendirme medrese müderrisinin akçe üzerinden aldığı günlük maaş miktarı üzerinden ifade edilirdi. İlk üç basamaktaki medreselerin müderrisinin aldığı günlük akçeler dışında içerisinde okutulan kitaplarla da anılması yaygındı. (Bkz. EK: 1) Yirmili medresede okumaya başlayan öğrenciye *suhte* denilir. Bu öğrenci '*âli ilimlere* (yüksek ilimler) hazırlık için *mukaddimât-ı ulûm* (ilimlere hazırlayıcılar) denilen *âlet ilimlerine* (araç ilimleri) dair kitapları okumaya başladılar. Bu sürede sarf, nahiv, mantık ve *âdâbu'l-bahs* (münazara usulleri) konularında klasikleşmiş *muhtasar* (kısa) metinleri okurdu.¹³⁷ Okuması gereken muhtasar metinleri bitiren öğrenci imtihan olduktan sonra suhtelikten *danişmendliğe* geçerdi.¹³⁸ Öğrenci için *tâlib* (çoğulu *talebe*), suhte ve danişmend kelimeleri birbiri yerine kullanılabilmekteydi. Genel olarak sibyan mekteplerinde okuyanlara, talebe; alt seviyeli medreselerdekilere,

¹³⁴ İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", s. 851-852. Bkz.: Birinci Bölüm Osmanlı Muhiti Kısmı.

¹³⁵ Bu medresenin yapılış tarihine dair bkz.: Üçüncü Bölüm Şeyhûniyye Ağı Kısmı Dâvûd el-Kayserî.

¹³⁶ Bu derecelendirme medrese müderrislerine verilen maaşlar üzerinden yapılmaktadır. Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 2-3; Mehmet İpşirli, **Osmanlı İlmiyesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 322.

¹³⁷ Taşköprizâde Ahmed Efendi otobiyografisinde kardeşiyle birlikte okuduğu muhtasar metinleri saymaktadır. Bunlar sırasıyla Emsile-Binâ-Maksûd-İzzî-Merâh-Avâmil şeklinde klasikleşmiş sarf ve nahiv metinleridir. Ahmed Efendi, Bu muhtasar metinlerin yanı sıra Mutarrazzî'nin *Misbâh*'ını, İbnu'l-Hâcib'in *Kâfiye*'sini ve İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini okuyup ezberlemişti. Taşköprizâde'nin ilmî otobiyografisi için bkz.: Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 552 v.d.; Ayr. bkz. İsmail Durmuş, "el-Emsile", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 11, s. 166-167.

¹³⁸ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 14, karş. İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 53; Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi", **Belleten**, C. 78, Sy. 283, 2014, s. 970.

suhte; yüksek seviyedekilere, danışmend denmekteydi.¹³⁹ Müderrisin görevi ders vermek, okunması gereken kitapları *takrîr* etmekti.¹⁴⁰ Müderrislerin kitap telif etmesi zorunlu değildi. Sahn medreselerine kadar yükselen bazı müderrisler dahi hiç eser telif etmemişlerdi.¹⁴¹ Müderrisin takrîr ettiği dersi tekrar eden kişiye *muîd* denilirdi. Muîd, danışmendler arasında en başarılı olandan seçilirdi. Muîd aynı zamanda müderristen mülâzemet alma ve müderris olma potansiyeli en yüksek adaydı.¹⁴²

Medrese öğrencisinin yirmili medresedeyken ilk okuduğu kitap *Hâşiyetu't-tecrîd*'dir. Danışmend, hala yirmili medreselerdeyken yoğun bir şekilde mantık, belâgat ve kelâm ilmine dair kitapları okumaya başlar, otuzlu medreseye geçince *Miftâhu'l-ulûm*'u Seyyid Şerîf'in haşiyesiyle beraber, kırklı ve hariç medresede kelâmda yine Seyyid Şerîf'in eseri *Şerhu'l-mevâkıf*'ı, Hanefî fıkında *el-Hidâye*'yi ve mantık ilmine dair bir metni okurdu. Derse başlamadan önce *Sahîh-i Buhârî*'den veya *Meşâriku'l-envâr*'dan hadîs-i şerîf okunurdu. Dâhil medresede yine *el-Hidâye*, usûl-i fıkıhta Saduddîn et-Taftazânî'nin *et-Telvîh*'i ve tefsirde *el-Keşşâf* veya *Beyzâvî Tefsiri* tedris edilirdi. Usûl-i fıkıhta İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Muhtasar*'ı Aduddîn el-Îcî (ö. 756/1355) ve Seyyid Şerîf'in şerhleriyle okutulabilirdi.¹⁴³ Sahn ve yukarıdaki medreselerde aynı kitaplar daha ayrıntılı bir şekilde okutulurdu.¹⁴⁴ Bu listenin değişmez olduğu düşünülmemelidir. Medreseler için bugünkü anlamda sabit bir müfredat programı söz konusu olmadığından okutulan kitaplar hocanın tasarrufuna göre değişebilmekteydi. Ayrıca medrese vakfiyeleri ve medrese eğitimiyle alakalı kanunnâmelerin çoğunda okutulacak kitap isimleri zikredilmez, *kutub-i mutebere* gibi genel ifadelerle rastlanırdı.¹⁴⁵ Okunan kitaplar gayet zor oldukları için her zaman bir

¹³⁹ Cahid Baltacı, **XV - XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2 c., İstanbul, İFAV Yayınları, 2005, C. 1, 115.

¹⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Müderris", **Osmanlı İlimiyesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.

¹⁴¹ Bazı örnekler için bkz.: Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 278, 279 ve 406.

¹⁴² Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984, s. 34-38; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, C. 1, s. 113-114; Ayşe Zişan Furat, "Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Tedris Usulü", **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın v.d., 2019, s. 134.

¹⁴³ *el-Keşşâf*, *el-Hidâye* ve *Miftâhu'l-ulûm* Memlûk medreselerinin vakfiyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Emîn, **el-Evkâf**, s. 244-245.

¹⁴⁴ İhsanoğlu, **Gelibolulu Mustafa Âlî**, s. 90-91; Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi 1973**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1973, s. 38-39.

¹⁴⁵ Osmanlı, Selçuklu, İlhanlı ve Memlûkler'deki medrese vakfiyeleri düzenleniş ve biçim bakımından benzerlikler taşımaktadır. İhsanoğlu, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?**, s. 30-33.

kitabın tamamı okunamamakta bazı bölümleri tedris edilebilmekteydi. Medresede okutulan kitaplara dair kaynaklar olan kanunnâmeler, ulemâ biyografileri, tarihler vb. eserlerde aynı seviyede farklı kitapların okutulduğu görülebilir. Zamanla bazı kitaplara rağbet artar diğerlerine azalır veya müderris bir kitaba denk başka bir kitabı okutabilirdi.¹⁴⁶

İcâzet alarak medreseden mezun olan danişmendirin¹⁴⁷ müderris veya kâdı olabilmesi için *mülâzemet* alması yani *mülâzım* olması gerekiyordu.¹⁴⁸ Mülâzemet sahibi müderrisin ismi, Rumeli veya Anadolu Kazaskeri tarafından *ruznamçe* adı verilen deftere kaydedilirdi. Böylece ilmiye silkine girmiş olurdu. *Nevbet* denilen bekleme süresinden sonra müderrisliğe başlardı. Bir medresede müderris olmak ya da bir medreseden bir üsttekine yükselmek için birden fazla aday başvurduğu zaman adaylardan ilmî seviyelerini ispatlamaları için belirli bir konuda eser yazmaları istenirdi.¹⁴⁹ Mülâzımın *ruznamçe defterine* bütün azilleri ve tayinleri kaydedilir, bu sayede devlet ilmiye mansıplarını takip etmiş olurdu. Hariç seviyesindeki bir medreseye ulaşan müderrisin atama işlerine kazasker yerine veziriazam veya

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 26-31; İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 153-170; İhsanoğlu, “Fatih Külliyesi Medreseleri”, s. 292-303; Beyazıt, “İlmiye Kanunnâmeleri”, s. 955-981; Furat, “Tedris Usulü”, s. 121-141; Ayşe Zişan Furat, “Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler”, **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın v.d., 2019, s. 631-649. Medreselerdeki eğitimle ilgili çıkarılan kanunnâmelerde talebelerin Sahn medreselerine ulaşınca kadar asgarî bir süre (1576’daki kanunnâmede 5, 1598’dekinde 3 sene) geçirmeleri ve okuması gereken metinleri tamamlayarak ilerlemeleri istenmekteydi. Bu kanunnâmelerin çıkarılmasına ihtiyaç duyulmasına neden olarak talebelerin medreselerde ilerlerken aceleci davrandıkları hususu öne çıkmaktadır. Beyazıt, “İlmiye Kanunnâmeleri”, s. 968-971. Onların neden acele ettikleri konusunda Osmanlı medreselerinde okutulan metinler içerisinde kelâma dair metinlerin önemli bir yer tutması önemlidir. Medrese talebelerinin önemli bir kısmı uzun süre düşük maaşla devam eden müderrislik kariyerine devam etmektense mülâzemet aldıktan sonra kariyerlerinin başındayken *kasabât kaduluklarına* geçiyorlar ve erken bir dönemde nispeten yüksek bir maaşa kavuşuyorlardı. Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, 193-198. Medreselerde zamanla yığılmanın meydana gelmeye başladığı düşünüldüğünde müderrislik silkinde devam etmeyecek talebeler için yorucu ve ağır felsefî meselelerle dolu kelâm metinlerine mesai harcamanın vakit kaybı olarak görülmüş olması muhtemeldir. Bu öğrenciler fıkıh metinlerini okuyup anlayacak kadar Arapça ibare okumada *meleke* kazandıklarında kendilerinin talebelikten mülâzemetle geçiş için hazır olduklarını düşünmüş olabilirler. Bu durum onları ileride daha az ihtiyaç duyacakları kelâm metinlerini çabucak geçmeye sevk etmiş olsa gerekir.

¹⁴⁷ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 55.

¹⁴⁸ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, C. 1, s. 116-120.

¹⁴⁹ Çivizâde Muhyiddin Efendi örneği için bkz.: Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 447; Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 64.

şeyhülislâm bakmaya başlar, onların isimleri *ruûs defterine* kaydedilirdi. Böylece müderris hariç seviyesinden itibaren *mevâlî* arasına girmiş olunurdu.¹⁵⁰

Memlûkler dönemi Mısır ulemâsından fıkıhta *el-Hidâye* üzerine şerh yazan Bâbertî ve İbnü'l-Humâm'ın kitapları, hadiste İbn Hacer'in *Fethü'l-bârî*'si ve hadis usulünde İbn Hacer'in *Nuhbe*'si Osmanlı medreselerinde okutulan eserler arasında sayılabilir.¹⁵¹ Osmanlı medreselerinde Fahreddîn er-Râzî'nin eserleri doğrudan okutulmuyorsa da isimleri zikredilen İbnu'l-Hâcib, Beyzâvî (ö. 685/1286), Îcî, Taftazânî ve Cürcânî'nin Râzî mektebine mensup olduğu veya ondan etkilendikleri unutulmamalıdır. Râzî mektebi tesiri altındaki Osmanlı muhitinde naklî ilimlerde uzmanlaşan Memlûk ulemâsına ait eserlerin yaygın olmaması gayet normaldir.

Dersler sabah ve ikindi vaktindeydi. Sabah yapılan ders ikindide tekrar edilirdi.¹⁵² Molla Fenârî'ye kadar öğrenciler cuma ve salı günlerini tatil yapıyorlardı.¹⁵³ Taftazânî'nin kitapları talebe arasında çok meşhur olduğu ancak yeterince nüsha bulunmadığından Fenârî, öğrencilerin kitapları istinsâh edebilmeleri için bu iki güne pazartesiye de eklemişti.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 191-193 Atçıl, sahip oldukları haklar itibarıyla dâhil ve hâriç müderrislerini alt rütbeli ve üst rütbeli mevâlî şeklinde ikiye ayırmıştır. **A.e.**, s. 193 v.d.

¹⁵¹ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 153-170.

¹⁵² Furat, "Tedris Usulü", s. 131.

¹⁵³ Memlûk medreselerinde de tatil günleri cuma ve salı günleridir. Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 98.

¹⁵⁴ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 27-28.

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÜKLER VE OSMANLILAR

2.1. Memlûk-Osmanlı İlişkileri

Osmanlılar tarih sahnesine çıktıkları zaman önce Anadolu Selçuklu sonra İlhanlılar gibi büyük güçlerin tabiliğinde bulunan küçük bir uç beyliğiydi. Osmanlılar *gazâ* politikasını takip edip Bizans topraklarını fethederek Batı Anadolu ve Balkanlara doğru genişlediler. Uzun süre Haçlılarla mücadele eden Memlûkler ise aynı anlamı ifade eden *cihâd* kavramını kullanıyorlardı.¹ Osmanlılarla Memlûklerin diplomatik ilişkileri ilk defa 1381’de I. Bayezid’in şehzadeligi sırasındaki düğününe Memlûk elçisinin gelmesiyle başladı. I. Murad ile Berkûk arasında en üst düzeydeki mektuplaşmaları, Murad’ın ölümüyle yerine geçen oğlu Yıldırım Bayezid’le Berkûk arasında devam eden iyi ilişkiler izledi.² Bayezid’in güçlü merkezî idare kurma çabaları ile Burcî Memlûk Devleti’nin ilk yıllarına denk gelen bu dönemde iki devlet arasında diplomatik, ilmî ve kültürel ilişkiler hareketlilik kazandı.³ 1388’de Osmanlılar bir grup elçiyi Memlûk başkentine yolladılar. Elçilerin başında astronomi eseriyle tanınan Yazıcı Salih vardı. Berkûk’un Osmanlılara gönderdiği elçi I. Bayezid’in Karamanoğullarına ve Sivas hâkimi Kâdî Burhaneddin’e saldırmamasını istedi. Buna karşılık Bayezid, Mısır Abbasi halifesinden sultan unvanını almıştı.⁴ Sultan Berkûk, Bayezid’in talebi üzerine 1392’de en yakın adamlarından Emir el-Kuckûnî’yi Mansûrî hastanesi tabibi er-Reîs Şemseddîn b. Muhammed es-Sagîr’le beraber Bursa’ya yolladı.⁵

Yıldırım Bayezid ve Berkûk’un hükümdarlıkları döneminde ortak bir tehdit iki sultanı da teyakkuza geçirdi. 1394’ten Ankara Savaşı’na (804/1402) kadarki sürede

¹ Cihan Yüksel Muslu, **Osmanlılar ve Memluklar: İslâm Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet**, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, 2016, s. 30.

² A.e., s. 104-108.

³ Ebü’l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Ahmed Kalkaşendî, **Subhü’l-a‘şâ fî sinâ‘ati’l-inşâ’**, 15 c., thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 1987, C. 8, s. 15.

⁴ Muslu, **Osmanlılar ve Memluklar**, s. 109-117.

⁵ İbn İyâs, **Bedâi‘u’z-zuhûr**, C. 1/2, s. 462; Yiğit, **Memlûkler**, s. 149; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Devleti’nin Arap Topraklarına Yayılışı”, **İki Tarafın Bakış Açısından Türk - Arap Münasebetleri**, İstanbul, IRCICA; Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, 2000, s. 81; Muslu, **Osmanlılar ve Memluklar**, s. 114-117.

Timur'un saldırıları karşısında ortak düşmana karşı mecburî stratejik yakınlaşmanın neticesinde diplomatik ilişkiler hız kazandı. İlişkilerin iyi gittiği bu dönemde Osmanlıların Niğbolu Savaşı'nda (798/1396) ele geçirdiği bir grup ağır silahla teçhiz edilmiş köle I. Bayezid tarafından Berkûk'a gönderilmişti.⁶ İyi giden ilişkiler Sultan Berkûk'un vefatıyla değişti. Merkezîleşme ve genişleme politikasını izleyen Sultan Yıldırım Bayezid yeni sultan Ferec'in küçük yaşta tahta çıkmasıyla Mısır'da oluşan kargaşadan istifade etmek isteyip Memlûklerin himayesindeki Dulkadiroğulları Beyliğine saldırdı. Ancak Timur tehlikesi hala devam ediyordu. Bu sebeple topraklarına saldırdığı genç sultanla bir ittifak yapmak için girişimlerde bulunan I. Bayezid başarısız oldu. 1402'de Çubuk Ovasında yalnız kalan Bayezid'in mağlubiyetinin ardından Osmanlı Devleti dağılmanın eşiğine geldi.⁷

Osmanlı-Memlûk ilişkileri Çelebi Mehmet ve II. Murad dönemlerinde iyi bir şekilde devam etti. Fetret Devri'nde Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi (ö. 813/1411) Memlûklerle diplomatik temaslara geçmiş hatta Memlûk tarihlerinde onun hükümdarlığı ayrı bir dönem olarak tanınmıştı. Fetret Devri'nin bitmesiyle aynı dönemde hükümdarlık yapan I. Mehmet ve Memlûk Sultanı Müeyyed Şeyh, Timur istilası sonrası topraklarını geri kazanma, iç siyasette veraset mücadeleleri ve dışarıda Karamanoğulları Beyliği'nin saldırgan tutumu gibi içeride ve dışarıda benzer sorunlarla yüzleştiler.⁸ II. Murad ve Barsbay'ın (825-841/1422-1438) hükümdarlıklarında ikili ilişkiler kardeşçe bir havada devam etti. İki sultan farklı bölgelerde Hristiyanlara karşı *gazâ* ve *cihâd* politikalarını sürdürüyorlardı. Murad Balkanlarda, Barsbay ise Kıbrıs'ta mücadele ediyordu. Sünnî akideye mensup bu iki sultanın paylaştıkları ortak inanç, giriştikleri fetih hareketlerinin akabinde birbirlerine gönderdikleri mektuplarda net olarak gözükmektedir.⁹ Barsbay'dan sonra yerine geçen

⁶ Osmanlılar tarafından Memlûklere hediye olarak kölelerin gönderilmesi bir üstünlük işaretiydi. Köleler Memlûkler için çok önemliydi ve devletlerinin devamı için onlara hep ihtiyaçları vardı. Gönderilen bu hediye Osmanlıların köle elde etmedeki gücünü gösteriyordu. Muslu, **Osmanlılar ve Memlûklar**, s. 119. Paul Wittek'ten naklen Zeine N. Zeine, **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu**, İstanbul, Ark Kitapları, 2020, s. 12, 2. dipnot.

⁷ Muslu, **Osmanlılar ve Memlûklar**, s. 120-123.

⁸ Memlûkler bu sırada Osmanlıları hala bir emirlik seviyesinde görmekteydiler. Bu durum ancak II. Murad'ın saltanatı sırasında değişti ve Memlûkler Osmanlı sultanına daha yüksek bir diplomatik unvanla hitap etmeye başladılar. **A.e.**, s. 124-132 ve 143.

⁹ **A.e.**, s. 133-139.

Sultan Çakmak'la da diplomasiyi sürdüren II. Murad ondan çok kıymetli bir hediye aldı. Memlûk sultanının Murad'a yolladığı hediyeler arasında Hz. Osman'ın hattıyla yazılan bir Mushaf-ı Şerîf vardı.¹⁰ II. Murad 1444 yılında Kâhire'ye kendisi *Frenklerle* mücadeledeyken arkasından saldıran Karamanoğullarının İslâmî açıdan hükmünü soran bir mektup yolladı. Memlûklerin dört kâdılkudâtının verdikleri fetvalarla Murad aynı sene Karamanoğulları üzerine sefere çıktı.¹¹

II. Mehmet'in saltanatının ilk yıllarında Osmanlıların Memlûklerle ilişkileri iyiydi. İstanbul'un fethi Memlûk başkenti Kâhire'de büyük bir sevinçle kutlandı. Ancak fetihle beraber aynı zamanda ilişkiler farklı bir yola girmişti. Fatih'in Memlûk sultanı Seyfeddin İnal'dan (857-865/1453-1461) hacıların güzergahlarındaki su yollarını tamir etmeyi istemesi ve Dulkadiroğlu Beyliği'nin başına kimin geçeceği meselesi, iki büyük devletin üzerinde hakimiyet mücadelesine giriştikleri sorunlu konulardı.¹²

II. Bayezid'in tahta çıkışıyla kardeşi Cem'in Memlûklere sığınması ve Sultan Kayıtbay'ın (872-901/1468-1496) onu desteklemesi ilişkileri iyice gerdi. İki devlet arasında Doğu Anadolu'da Çukurova bölgesi ve etrafında başlayan çatışmalar 4 yıl boyunca devam etti. Bu sürede Memlûk Devleti iktisadî zorluklar çekti. Savaş ancak Tunus emirinin aracılığıyla nihayete erebildi.¹³ İki devleti de tehdit eden iki farklı tehlike ile ilişkiler bir süreliğine tekrar olumlu bir seyre girmek zorunda kaldı. İran'da

¹⁰ Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i münşeat-ı Ferîdûn Bey*, 2 c., İstanbul, Takvîmhâne-i Âmire, 1264, C. 1, s. 214; Muslu, *Osmanlılar ve Memlûklar*, s. 143.

¹¹ Ramazan Boyacıoğlu, "Karamanoğlu İbrahim Bey Aleyhine Osmanlıların Aldığı Fetvalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 4, 2000, s. 61-76; Muslu, *Osmanlılar ve Memlûklar*, s. 147.

¹² İlişkilerin bozulma emarelerinin açıkça bu dönemde görülmesi tesadüf değildir. Fatih, Timur istilasıyla akamete uğrayan Yıldırım Bayezid'in merkezîyetçi genişleme politikasını ihya etmişti. İkili ilişkilerin bozulmasının temelinde onun döneminde Osmanlıların değişen politikası yatıyordu. Nitekim aynı politikanın takipçisi torunu Yavuz Sultan Selim döneminde Memlûklerle ilişkiler yerini mücadeleye ve nihayet fetih harekâtına bırakacaktı. Osmanlıların bir imparatorluğa dönüştüğü bu süreçte Memlûkler ise iktisadî olarak sürekli zayıfladılar, savaş teknolojisinde Osmanlıların gerisinde kaldılar. Aslında Memlûkler henüz Osmanlıların merkezîyetçi politikayı ilk defa hayata geçirdiği Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlıların gelecekte kendileri için en büyük tehdit olduğunu fark etmişlerdi. Sultan Berkûk en yakınındakilere Timur'un bütün İslâm coğrafyasını kasıp kavurduğu dönemde kendisi için asıl tehlikenin Timur değil Yıldırım Bayezid olduğunu söylemişti. Cüneyt Kanat, "Memlûk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, Sy. 1, 2006, s. 133; İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", s. 53-56; Muslu, *Osmanlılar ve Memlûklar*, s. 44, 1. dipnot.

¹³ İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", s. 56-58.

Safevî, Kızıldeniz’de Portekiz tehlikesi iki devletin stratejik olarak tekrar birbirine yakınlaşmasını zorunlu kıldı. Mısır’ın Hint-Avrupa yolundaki ticarî rolüne büyük darbe vuran Portekiz tehdidine karşı Memlûklerin talebi üzerine Osmanlılar Mısır’a iki defa savaş topları gönderdiler.¹⁴ Bu dönem Sultan Kayıtbay ile Sultan II. Bayezid iki dost gibiydiler. İbn İyâs’ın aktardığına göre II. Bayezid vefat ettiğinde sultan göz yaşı dökmüş, sarayda ve büyük camilerde gıyabi cenaze namazları kılınmıştı.¹⁵

I. Selim’in saltanatında ilişkiler tamamen farklı bir seyre girdi. Yavuz döneminde Osmanlılar için doğuda en büyük tehdit olan Safevîler, Avrupa ve papalıkla giriştikleri ittifak arayışları sebebiyle aynı şekilde Memlûkleri de tehdit ediyorlardı. Buna rağmen Memlûkler Osmanlıların güçlenmesinden endişe ettikleri için Osmanlı-Safevî mücadelesinde Yavuz’a destek olmadılar.¹⁶ Memlûkler Osmanlıların Çaldıran zaferinden sonra artık kendileri için tehlikenin yaklaştığını fark etmişlerdi.¹⁷

Yavuz, Çaldıran Savaşı’ndan (920/1514) sonra ikinci defa Safevîler üzerine çıktığı 1516 tarihindeki seferde Memlûklerin Osmanlı ordusuna sınırlarını kapatmalarını kendisine karşı bir müdahale saydı. Osmanlı sultanının bu sefere sadece sınırlarını tehdit eden Şah İsmail’i (907-930/1524-1524) mi hedef almak niyetiyle çıktığı yoksa Mısır’ın fetih harekâtını önceden mi tasarladığı bilinmemektedir.¹⁸ Kesin olan şu ki Memlûk Sultanı Kansu Gavri’nin (906-922/1501-1516) ordusuyla Halep’e kadar gelmesi Yavuz’un seferinin hedeflerini tamamen değiştirdi. Sultan Selim bunu bir tehdit olarak algıladı. Ayrıca Memlûk ordusunun Halep yakınlarına kadar gelmesi onlar için stratejik bir hata oldu. Ordunun merkezden uzaklaşması Osmanlılara saldırı

¹⁴ Abdülkerim Rafik, **el-Arab ve’l-Osmâniyyûn: 1516-1916**, 2. bs., Dimaşk, Mektebetü’t-târîhi’l-Osmânî, 1993, s. 58-61.

¹⁵ Sehâvî, **ed-Davû’l-lâmi’**, C. 11, s. 143; eş-Şeyh Abdülbâsıt b. Halîl Malatî, **Mecma’u’l-müfennen bi’l-mu’cemi’l-mu’anven**, 2 c., thk. Abdullah Muhammed el-Kundurî, Beyrût, Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 2011, C. 1, s. 209-215; İbn İyâs, **Bedâi’u’z-zuhûr**, C. 4, s. 269-270; Kanat, “Osmanlı İmajı”, s. 130-132; Ömer Faruk İlgezdi, “Imagining Rûm in Mamluk Cairo: ‘Abd al-Bâsiṭ al-Malatî and The Ottoman Domains”, **Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2020, s. 67-71. Memlûk tarihçilerinden Malatî, biyografik sözlüğünde II. Bayezid’in ve Rûm ulemasının biyografilerine özel bir önem vermişti.

¹⁶ Rafik, **el-Arab ve’l-Osmâniyyûn**, s. 60-61.

¹⁷ Kanat, “Osmanlı İmajı”, s. 132.

¹⁸ Konu hakkındaki görüşler ve bunların değerlendirmesi için bkz.: Feridun Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, 6. bs., İstanbul, Kapı Yayınları, 2016, s. 195-215.

için bir fırsat sundu. Osmanlılar 25 Recep 922/24 Ağustos 1516'da Mercidabık'ta Memlükleri mağlup ettiler. Savaş sırasında Memlüklerin Halep valisi Hayır Bey'in Osmanlı saflarına geçmesi savaşın sonucunun belirlenmesinde önemli bir etken oldu. Memlük Sultanı Kansu Gavri hayatını kaybederken Mısır'ın Abbasi Halifesi Mütevekkil artık Yavuz'un yanındaydı. Halep'e kolayca giren Sultan Selim, bilâdu's-Şâm'ın önemli şehirlerini tek tek ele geçirerek Şâm'a vardı. Şehrin Memlükü valisi Canberdi Gazali şehri önceden terk ettiği için şehrin anahtarlarını dört mezhep kâdıları, nakîbu'l-eşrâf ve Memlük kale nâibi teslim etti.¹⁹ Sultan Selim, Burada Muhyiddîn b. Arabî'nin (ö. 638/1240) harap haldeki kabrinin ihya edilmesini ve yanına bir camii yapılmasını emretti.²⁰ Daha sonra İdris-i Bitlîsî'nin (ö. 926/1520) teşvikiyle Kudüs'ü ziyaret etti.²¹

Uzayan askeri sefer, gerideki Safevî tehlikesi ve çöl yolunun emniyetsizliği gibi sebepler yüzünden Mısır üzerine sefere devam etmek konusunda Osmanlı ordusu içerisinde tereddütler vardı. Ancak son Memlük Sultanı Tomanbay'ın (922-923/1516-1517) Yavuz'un kendisine yaptığı Osmanlı tabiliği teklifini reddetmesi ve Gazze'nin fethiyle padişah sefere devam etme kararı verdi.²² Sina çölünü geçen Yavuz Selim ve ordusu 29 Zilhicce 922/23 Ocak 1517'de Ridaniye'de Memlük ordusunu son bir kez mağlup etti. Osmanlılar Kâhire'ye girdikten sonra şehir hemen teslim olmadı, bir süre sokak çatışmaları devam etti. Tomanbay'ın ele geçirilmesi ve idam edilmesinin ardından Mısır Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu.²³

Siyasî ilişkiler dışında iki bölge arasındaki ilmî, kültürel ve diplomatik bağın sürdürülmesinde âlimlerin önemi çok büyüktü. Osmanlı-Memlük ilişkilerinde iki muhit arasında müşterek bir ilmî hayat kurulmasında en büyük pay sahibi hiç şüphesiz âlimlerdir.²⁴ Amasya'dayken Sultan II. Bayezid'in imamı olan ve onun tahta çıkışıyla önemli mansıplara gelen Alâuddîn Ali el-Amasî, sultanın elçisi olarak Memlük sultanı

¹⁹ Rafik, **el-Arab ve'l-Osmâniyyûn**, s. 61; İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", s. 58-59.

²⁰ Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 321, 328 ve 386.

²¹ **A.e.**, s. 257-260.

²² **A.e.**, s. 247-257.

²³ Rafik, **el-Arab ve'l-Osmâniyyûn**, s. 63; Yavuz'un Fetih hareketiyle ilgili olarak bkz.: İbn İyâs, **Bedâi' u'z-zuhûr**, C. 5.

²⁴ İhsanoğlu, **Sekâfe**, s. 158.

Kayıtbay'a gitmişti.²⁵ Yavuz Sultan Selim, Memlûk sultanı Kansu Gavri'ye elçi olarak meşhur âlim Molla Zeyrek'i (ö. 903/1497-98[?]) göndermişti. Zeyrek bu sırada Rumeli kazaskeriydi.²⁶

2.2. Ulemânın İlmî Seyahat İçin Mısır'ı Tercih Sebepleri²⁷

XV. yy.'da Kâhire'ye dışarıdan gelen ulemânın içerisinde Anadolu'dan gelenlerin oranı toplamda %3'ü geçmiyordu. Rûmî kökenlilerin çoğunluğu iç bölgelerden ziyade Memlûk kontrolündeki Halep bölgesinden veyahut Anadolu'nun doğusundan, Anadolu-İran sınırındaki bölgelerden, gelmişlerdi.²⁸

Osmanlıların hüküm sürdüğü bölgelerde yetişen talebelerin ve âlimlerin ilmî seviyelerini ilerletmek için Mısır'ı tercih etmelerinin birçok nedeni vardır: Bunların en önemlilerinden birisi Mısır'ın kadim İslâm ilim havzalarından birisi olmasıdır. Ayrıca Mısır'ın hac güzergahına coğrafi yakınlığı âlimler için teşvik edici bir unsur olmuştur. Anadolu'dan hacca gitmek için yolculuk yapan âlimler gidiş ya da dönüşlerinde Kâhire'ye de uğramışlardır.²⁹ Daha önce bahsedildiği üzere Mısır'da etrafındaki bölgelere göre nisbî bir güvenlik ortamının ve siyasî istikrarın hâkim oluşu, Memlûk sultanlarının ve emirlerin ulemâyı himaye etmeleri Osmanlı âlimlerini Mısır'a çeken hususlar arasında sayılabilir.³⁰

İslâm hukukuna göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde fetva Hanefî mezhebine göre verilir ve mahkemelerde bu mezhebe göre yargılama yapılırdı. Osmanlı ulemâsı bu mezhebin fıkında uzmanlaşır, medreselerde mezhebin muteber kitapları okunurdu.³¹ Bu sebeple tahsilini ilerletmek isteyen bir ilim talebesinin ya da âlimin

²⁵ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 309.

²⁶ **A.e.**, s. 312.

²⁷ Osmanlı'daki ilmî seyahat geleneği için bkz.: Birinci Bölüm Osmanlı'da İlmî Seyahat Geleneği Kısmı.

²⁸ Petry, **The Civilian Elite**, s. 68. Petry'nin kitabındaki veriler IX/XV. yy.'a ait iki önemli biyografi sözlüğü Sehâvî'nin *ed-Davû 'l-lâmi*'sinden seçilen 4.067 ve İbn Tagriberdî'nin *el-Menhelü's-sâfi*'sinden seçilen 564 toplamda 4.631 biyografideki bilgilerden elde edilmiştir.

²⁹ Çiftçioğlu, "İlmî Seyahatler", s. 327; Buna benzer bir durum Endülüs ulemâsı için de geçerliydi. İbn Mâlik ve Ebû Hayyân gibi meşhur âlimler hac güzergahlarındaki Mısır'da uzun süre ikamet etmişler ve ilmî faaliyetlerde bulunmuşlardı. Abdülkerîm Muhammed Es'ad, **el-Vasît fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî**, Riyâd, Dâru's-şevvâf, 1992, s. 166 ve 172.

³⁰ Atçıl, "Mobility Of Scholars", s. 323.

³¹ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 29, 83, 108 ve 173 v.d.

ilmî seyahatinde Hanefî fıkhnın tedris edildiği bir yere gitmesi onun için daha avantajlıydı. Yoğun bir şekilde Hanefî ulemâsının yaşadığı Mâverâünnehir bölgesi, XIII. asırda Moğol istilasını sebebiyle büyük bir yıkıma maruz kalmış, Irak ve İran'dan birçok Hanefî âlim bilâdu's-Şâm ve Mısır topraklarına göç etmişti. XIV. yy.'ın sonunda Timur'un Şâm'ı tahrip etmesiyle bölgedeki tek güvenli liman olarak Mısır kalmıştı.³²

Mezhebin yanı sıra bir öğrencinin seyahat edebileceği yerler arasında seçim yaparken dil becerisini ilerletebileceği bir yeri tercih edeceği kuvvetle muhtemeldi. Arapçanın ilim dili olduğu ve medreselerde Arapça kitapların okutulduğu bir dönemde bu dilin konuşulduğu bölgeler öne çıkıyordu. Arapça konuşulan bölgeler içerisinde Irak Hanefî olmakla beraber Moğol istilasını sonrası büyük bir yıkıma uğramıştı. Buradaki ulemâ güney bölgelere göç etmişlerdi. Kuzey Afrika sahilleri Libya, Cezayir ve Fas Mâlikî mezhebine mensuptu³³ ve Osmanlılara coğrafi olarak uzaktı. Dil ve mezhep faktörleri beraber değerlendirildiğinde Arap coğrafyasındaki kadim ve en önemli merkezlerden olan Şâm iyi bir seçenektir. XVI. yy.'ın ilk çeyreğinde vefat eden Nuaymî (ö. 927/1521) Şâm medreseleri hakkındaki eserinde buradaki 50'den fazla Hanefî medresesinden bahseder.³⁴ Nitekim *Şekâik*'te ilk tabakada geçen Osmanlı âlimleri Şâm bölgesinde tahsil görmüşlerdi.³⁵ Ancak sonraki tabakalardaki âlimler Kâhire'ye yöneldiler. Kâhire hem güçlü bir muhite sahipti hem de Memlûkler döneminde çok itibarlı bir yer olmuştu.³⁶ Ayrıca Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'nın Osmanlı ilmî muhitiyle olan ilişkisi ve kurucu rolü düşünülünce Osmanlılarda Konya'daki gibi Kâhire'ye ilmî seyahat geleneğinin sürmesi gayet tabiidir.³⁷

Kâhire'nin İslâmî ilimler tahsil etmek isteyen talebelere sunduğu özel avantajlar vardı. Buradaki bazı müesseseler, özellikle büyük ve daha itibarlı olanlar,

³² Bu konu hakkında Birinci Bölümde Memlûk İlmî Muhiti Kısımında bilgi verilmiştir.

³³ Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 27, s. 522.

³⁴ Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris*, 2 c., Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.

³⁵ *Şekâik* hakkında bkz.: Giriş Bölümü Kaynaklar Kısmı.

³⁶ Bkz.: Birinci Bölüm Memlûk Muhiti Kısmı.

³⁷ Bkz.: Birinci Bölüm Osmanlı Muhiti Kısmı.

barınma imkânı konusunda dışarıdan gelen talebeleri kayırıyorlardı.³⁸ Sûfî zaviyelerinin bazıları dışarıdan gelen sûfilere ev sahipliği yapmakla tanınmışlardı.³⁹ Memlûk sultanlarının desteklediği büyük bütçeli müesseseler de fazlasıyla kozmopolitti ve kapıları dışarıdan gelen öğrencilere sonuna kadar açıktı.⁴⁰ Bu politika özellikle Sultan Müeyyed Şeyh tarafından hayata geçirilmişti.⁴¹ Sargıtmışîyye Medresesi, *yabancı Hanefî öğrencilere* tahsis edilmişti. Cemâliyye Hankâhı 20 talebesine kurum içerisinde kalacak yer imkânı sunuyordu. Bunlar, *evlilik ve dünyevi bağlardan azade olan ve Mısır topraklarına yabancı öğrencilerdi*.⁴² Anadolu kökenlilerin kaldıkları kurumlar arasında Şeyhûniyye, Müeyyediyye ve Eşrefiyye başı çekiyordu.⁴³ Sunulan avantajlar sadece kalacak yerle sınırlı değildi. Anadolu kökenli birçok âlim ilim tahsili görmek için geldikleri Kâhire’de kalıcı olarak yerleşmişlerdi ve yüksek mansıplar elde etmişlerdi. Bu âlimlerden bazıları Kâhire’de çok meşhurdular. Bu isimlerden ilk akla gelenler: Ekmeleddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384)⁴⁴, Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451)⁴⁵, Kemâl b. Humâm (ö. 861/1457)⁴⁶ ve Muhyiddîn

³⁸ Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 110.

³⁹ Baybârs el-Çâşnigîr’in inşa ettiği hankâhın vakfiyesi hankâhın yabancılara açık olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Emîn, **el-Evkâf**, s. 210; Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 75.

⁴⁰ Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 101.

⁴¹ Petry, **The Civilian Elite**, s. 156.

⁴² Berkey, **Bilginin İntikali**, s. 110.

⁴³ Petry, **The Civilian Elite**, s. 156. Ayr. bkz.: Birinci Bölüm Göçmen Hanefîlerin Sığınakları: Şeyhûniyye ve Sargıtmışîyye Kısmı.

⁴⁴ Ekmeluddîn Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî el-Bâbertî el-Mısrî. 710/1310-1’de Bayburt’ta doğdu. Halep’e gitti. Kâhire’de Şeyhûniyye Hankâhı’nın şeyhliğine getirildi. Ölene kadar bu görevde kaldı. Kendisine teklif edilen kâdılık görevini kabul etmedi. Zamanının en önde gelen âlimiydi. Zâhir Berkûk kendisine çok saygı gösterirdi. Yeri geldiğinde yöneticilerin karşısında durabiliyordu. Vakıfların ilga edilmesine engel oldu. Anadolu’dan gelip ondan ders alan birçok öğrenci olmuştur. 19 Ramazan 786/4 Kasım 1384’te vefat etti. Askalânî, **ed-Dürerü’l-kâmine**, C. 5, s. 18; Arif Aytekin, “Bâbertî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, C. 4, s. 377-378; Bâbertî’nin Anadolu ve/veya Türkmen kökenli talebeleri için bkz.: İhsanoğlu, **Sekâfe**, s. 163-166.

⁴⁵ Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî el-Halebî, 17 Ramazan 762/21 Temmuz 1361’de Antep’te doğdu. Babasının yerine Antep kadılığına geçti. Halep, Şam ve Kudüs’e ilmî seyahatler yaptı. 788/1386-7’de hocası Sîrâmî’yle Kâhire’ye geldi. Ertesi sene Berkûkiyye’ye şeyhliğine atandı. Sultan Müeyyed döneminde padişahın yakınlarından oldu. Sultanın elçisi olarak Karaman Beyi’ne gitti. Müeyyediyye’de hadis müderrisliğine getirildi. Diğer mansıplarından zaman zaman azledilip tekrar getirilse de bu göreve ömrünün sonuna kadar devam etti. 829/1425-6’da Hanefî kâdısı oldu. Öğrencisi Sehâvî’nin söylediğine göre aynı anda kâdılık, muhtesiplik ve evkâf nâzırlığı görevlerini elinde tutan tek kişi o olmuştur. 842/1438-9’da Hanefî kâdılığına yerine İbnü’d-Deyrî geçti. 4 Zilhicce 855/28 Aralık 1451’de vefat etti. Sehâvî, **ed-Davû’l-lâmi**, C. 10, s. 121-125; Ali Osman Koçkuzu, “Aynî, Bedreddin”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, C. 4, s. 271-272.

⁴⁶ Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sîvâsî el-İskenderî İbnü’l-Humâm. 790/1388’de İskenderiye’de doğdu. Ataları Sivas’ta kâdılık yapmıştı. İskenderiye’ye göç eden babası burada Hanefî kâdısı oldu. İbnü’l-Humâm ilk tahsilini kendisi henüz küçükken vefat eden babasından aldı. Halep ve

el-Kâfiyeci (ö. 879/1474)⁴⁷ gibi isimlerdi. Bu âlimler yetiştirdikleri öğrenciler ve telif ettikleri eserlerle Mısır ilim hayatında derin tesirler bırakmışlardı. Aynı zamanda Memlûk devletinde Kâhire Hanefî Kâdîlkudâtlığı, muhtesiplik ve önemli medreselerde müderrislik görevleri gibi yüksek mansıplarda görev almayı başardılar.⁴⁸

Kâhire'yi tercih etmede milliyet faktörünün de etkili olduğu düşünülebilir. Türkçe konuşulan Anadolu'dan göç eden bir ilim talebesinin Türk kökenli bir yönetici zümrenin egemen olduğu bir yerde kendini daha az yabancı hissedeceğini, onlardan daha rahat himaye görebileceğini veyahut bir sorun yaşadığında onlarla iletişime geçebileceğini umması muhtemeldi.⁴⁹ Elimizde bu ihtimali destekleyecek rivayetler vardır.⁵⁰ Aynî, Memlûk Sultanına dil avantajı sayesinde çok yakın olmuştu: “O, iki dili de çok iyi bildiği için Arapça derlediği tarihi okuyor sonra onu [sultana] Türkçe açıklıyordu.”⁵¹ Bedreddin-i Simâvî, Sultan Berkûk'un sarayındaki meclislerde bulunmuş, oğlu Ferec'in muallimi olmuştu.⁵²

Memlûkler genelde Arapça bilmedikleri için bu onların halkla iletişiminde sorun teşkil edebiliyordu. Bu sebeple Türkçe bilen ulemâ onlar için halkla iletişim

Kudûs'e seyahat etti. Daha sonra Kâhire'ye döndü. 829/1425-6 yılında Eşrefiyye Medresesinin müderrisi oldu. 833/1430'da ayrılınca yerine Kâfiyeci geldi. 847/1443'te Şeyhûniyye Hankâhı'nda şeyhliğe başladı. 858/1454 yılında oradan da kendi isteğiyle ayrıldı. Bu sırada Mansûriyye ve Kubbetü's-Sâlih'de ders veriyordu. Aklî ilimlerde muhakkikti. İhtisas alanı Hanefî fıkıydı. Sehâvî ve İbn Kutluboğa kendisinden ders alanlar arasındadır. 7 Ramazan 861/29 Temmuz 1457'de vefat etti. Sehâvî, **ed-Davû'l-lâmi'**, C. 8, s. 108-113; Ferhat Koca, “İbnü'l-Humâm”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, C. 21, s. 87-90; İhsanoğlu, **Sekâfe**, s. 160-161.

⁴⁷ Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân er-Rûmî el-Bergamî el-Kâfiyeci. 788/1386-7'de Saruhan'da doğdu. İlk tahsilinden sonra İran'a ve Tatar diyarına gitti. 830/1427 senesinde Eşref Barbsbay'ın hükümdarlığı döneminde Kâhire'ye geldi. Önce Eşrefiyye'nin türbesinin şeyhliğini daha sonra Şeyhuniyye'nin şeyhliğini aldı. İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'sini çokça okuttuğu için kendisine Kâfiyeci dendi. 4 Cemâziyevvel 879/Kasım 1474'te vefat etti. Suyûtî, babası gibi gördüğü ve on dört yıl mülâzemet ettiği hocasından büyük bir övgüyle bahseder: Mısır'a geldiğinde *faziletli ve meşhur hocaların ondan ders aldıklarını ve aklî ilimlerde büyük bir âlim olduğunu* zikreder. Yine onun ifadesiyle: “On dört sene onun yanındaydım. Yanına her geldiğimde daha önce işitmediğim muhakkikâne sözler ve garip ilimler duyuyordum.” Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, **Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât**, 2 c., thk. Muhammed Ebu'l-fazl İbrâhîm, Beyrût, Dâru'l-fîkr, 1979, C. 1, s. 117-118; İhsanoğlu, **Sekâfe**, s. 159-160.

⁴⁸ Memlûklerde kâdîlik ve muhtesiplik için bkz.: Atçıl, “Mısır'da Adlî Teşkilât ve Hukuk”, s. 95-99.

⁴⁹ Nitekim Anadolu kökenli birçok âlim Memlûk sarayında görev almıştı. Petry, **The Civilian Elite**, s. 157.

⁵⁰ Sultan Berkûk'un Anadolu kökenli bir âlimi himayesi ve Türkçe'ye ilgisine örnek olarak bkz.: Mustafa Erkan, “Darîr”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, C. 8, s. 498-499; Muslu, **Osmanlılar ve Memlûklar**, s. 110.

⁵¹ Sehâvî, **ed-Davû'l-lâmi'**, C. 10, s. 122.

⁵² Bkz.: Üçüncü Bölüm Şeyh Bedreddin.

kurmalarında bir köprü gibi yardımcı olabiliyorlardı. Carl Petry'e göre Türkçe konuşanlar, konuşamayanlara göre ayrı bir kategorideydiler. Türkçe bilen ulemâ Memlûk yöneticilerine daha çabuk yaklaşabiliyor ve daha yüksek mansıplara çıkabiliyordu. *Velî* olduklarına inanılan kişilere değer veren Memlûkler yine Türkçe konuşan velîlere daha özel bir saygıyla yaklaşıyorlardı.⁵³

İlim talebesi sadece yönetici zümreyle değil Kâhire'ye kendisiyle aynı coğrafyadan gelmiş olan birçok âlimle de daha kolay iletişim kurabilecekti. Nitekim Türk kökenli talebelerin ve âlimlerin Kâhire'de birbirleriyle ilişki içinde olduklarını biliyoruz. İbnü'l-Humâm, Müeyyediye'de hadis müderrisliği yaptığı dönemde Aynî'nin *mukarrir*lerinden biriydi. Ondan Arapların meşhur *yedi muallakasını* okumuştur.⁵⁴ Nitekim Molla Fenârî, Hacı Paşa ve Bedreddin-i Simâvî Kâhire'deyken Bâbertî'den fıkıh okumuşlardı.⁵⁵ Şeyh Bedreddin Mısır'a geldiğinde bir camideki münazaraya katılmıştı. Burada Anadolu'dan gelen faziletli âlimler de vardı. *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn*'e göre Bedreddin hemşerilerinin yanında yabancılık çekmedi.⁵⁶

2.2.1. Mısır ve Nakilci Gelenek

Dışarıda tahsil görüp Osmanlı'ya gelen ulemâyı ikiye ayırabiliriz: **Acem diyarında tahsil görenler** ve **Arap diyarında tahsil görenler**. Acem diyarında yani Mâverâünnehir ve İran'daki ilmî gelenekte aklî ilimlerin, Mısır da dahil olmak üzere Arap coğrafyasında ise naklî ilimlerin ihtisası ön plandaydı.⁵⁷ Hem dini ilimlerde hem de Arap dili ve edebiyatında Kâhire muhiti, ulemâ arasında çok muteberdi.⁵⁸ Kaynaklarda Arap ve Acem diyarları arasındaki ihtisas farkını -Kâhire'de naklî

⁵³ Petry, *The Civilian Elite*, s. 70.

⁵⁴ Schâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, C. 8, s. 109.

⁵⁵ Bkz.: Üçüncü Bölüm Şeyhûniyye Ağı Kısmı.

⁵⁶ *Menâkıb*'da şöyle geçer:

*"Bildiler Mahmûd-ı Rûmîdir gelen
Her biri işitmişti Hazretin
Anda Rûmîler var idi ol zamân*

Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 13b.

*Aşinalık etti her kudretîn bilen.
Hem salâhıyla kemâl-i ismetin.
Fazlile her biri meşhûr-i cihân."*

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 2019, s. 520.

⁵⁸ Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 325-326. Mesela Halîl b. İsmâil babası Şeyh Bedreddin'in Mısır'a gidişini anlatırken şöyle der:

*"Okuyup göre Mısır fâzillerin
Meclisinde dâim ol Cüneyd-i vakt*

Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 12a.

*Dahî Arabca öğrene delillerin
Nisf ilm derdi bilmek lûgat."*

ilimlerin Acem diyarında aklî ilminin üstünlüğünü- ortaya koyan örnekler mevcuttur: Muhammed b. Atâullah el-Herevî (ö. 829/1426) adındaki bir âlim *Sahîh-i Buhârî*'yi ezbere bildiğini ve 12.000 hadisi senetleriyle bildiğini iddia ediyordu. Kudüs'teki bir emir sayesinde burada bir medresede müderrislik mansıbı elde eden bu âlimin iddiasının doğruluğunu öğrenmek isteyen Kâhire ulemâsı sultana bu konuda müracaat ettiler. Bunun üzerine toplanılan mecliste İbn Hacer el-Askalânî hadis ilmindeki derin bilgisiyle Herâtlı bu âlimin hadis ve ricâl ilmindeki yetersizliğini ortaya koydu.⁵⁹ Aşağıda daha ayrıntılı ele alınacak bir diğer örnekte ise Alâuddîn er-Rûmî Mâverâünnehir'deyken Taftazânî ve Seyyid Şerîf'in tartışmalarından öğrendiği aklî ilimlerdeki meseleleri Kâhire'ye geldiğinde İbn Hacer'e yöneltmiş ve onu zor durumda bırakmıştı.⁶⁰ Bu iki örnek Acem diyarındaki âlimlerin aklî ilimlerde, Kâhire ulemâsının ise hadis başta olmak üzere naklî ilimlerde uzmanlaştığını göstermektedir. Ancak bu iki muhiti naklî ve aklî ilimler üzerinden kesin çizgilerle ayırmak da doğru değildir. Kâhire'ye dışarıdan göç eden ulemâ burada aklî ilimleri tedris etmeye devam ettiler. Kemâl b. Humâm, Kâhire'de öğrenciliği esnasında aklî ilimlerde mantık ilmini, felsefeye dair *Hidâyetu'l-hikme* şerhini, Osmanlı medreselerinde de okutulan kelâm eserleri *Şerhu'l-metâli* ve *Şerhu'l-mevâkıf*ı ve geometriye dair Öklid'in eserini okumuştur. İbnü'l-Humâm'ın aklî ilimleri okuduğu hocalarının nisbelerine bakıldığında İbnü'l-Mecdî ve Bisâtî hariç diğerleri (el-Bağdâdî, el-Hindî, el-Eberkûhî) Kâhire'ye Mısır dışından göç etmişlerdi.⁶¹

Osmanlı âlimlerinin ilim anlayışları tabiatıyla tahsil gördükleri muhitlere ve hocalara göre şekillendi ve birbirinden farklılaştı. Mesela Bursalı Kâdızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) yüksek tahsili için Horasan ve Mâverâünnehir'e gitmişti. Semerkant'tayken kendisi de astronomiye meraklı olan Uluğ Bey'den (850-853/1447-1449) himaye gördü. Taşkoprîzâde Kâdızâde'nin şerh ettiği iki eserden bahseder. Bu eserler, fıkıh veya hadis değil, geometri (*hendese*) ve gökbilimi (*heyet*) hakkındaydı. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Kâdızâde hakkında garipsenmeyecek bir şekilde "*Tabiatına matematik ilimleri hâkim oldu.*" der. Kâdızâde ise, Horasan'da doğmuş ve yetişmiş

⁵⁹ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 57-64; Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis*, s. 148-150.

⁶⁰ Bkz.: Üçüncü Bölüm Alâuddîn er-Rûmî.

⁶¹ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 8, s. 109.

olmasına rağmen, Cürcânî'nin matematikteki başarısızlığını dile getirir. Seyyid Şerîf, yüksek tahsili için Mısır'a gittiğinde muhtemelen kimse matematikteki başarısızlığı için onu tenkit etmedi.⁶² Diğer yandan hadis ilmiyle iştigalin çok kuvvetli olmadığı, bu alanda yoğun bir tedris ve tasnif faaliyetinin görülmediği Osmanlı muhitinde bu ilimde zirveyi Mısır'dan gelen Molla Gürânî temsil etmekteydi.⁶³

⁶² Kâdızâde'nin biyografisi için bkz.: Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 14-17.

⁶³ Erken dönemlerde Osmanlılarda hadis çalışmalarının yaygın olmadığı hakkında bkz.: Kadir Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri", **Osmanlı Araştırmaları**, Sy. 47, 2016, s. 39-68. Molla Gürânî için bkz.: Üçüncü Bölüm Molla Gürânî.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİN TAŞIYICILARI

Osmanlı muhitinde Memlûk muhitinin tesirini araştırmak için ilk yapılması gereken Memlûk Mısır'ında eğitim alıp Osmanlı topraklarına gelen âlimlerin biyografilerine bakmaktır. Bunun için bu çalışmada bu âlimlerin biyografileri incelenmiştir. Biyografileri kültürel zemini daha iyi görebilmek için ikiye ayırdık: Bu bölümde Anadolu kökenli olup Mısır'a gidip burada eğitim aldıktan sonra Osmanlı topraklarına gelen âlimler; bundan sonra gelen bölümde ise Mısır'da eğitim görüp Osmanlı'ya gelen Anadolu kökenli olmayan âlimler ele alındı.

3.1. Anadolu'dan Mısır'a Seyahat Edip Osmanlı Topraklarına Gelen Ulemâ

Bu bölümde Anadolu'da doğup yetiştikten sonra Kâhire'ye seyahat eden ve burada ilim tahsil ettikten sonra Osmanlı topraklarına geri dönen âlimlerin biyografileri verilmiştir. Bu âlimler içerisinde ilk Osmanlı medresesi müderrisi Dâvûd el-Kayserî ve erken dönem Osmanlı âlim tipini temsil eden ve Memlûk kaynaklarının haklarında daha ayrıntılı bilgiler verdiği Şeyhûniyye Ağı'ndaki âlimlerin biyografileri sonraki âlimlere göre daha detaylı incelenmiştir.

3.1.1. Dâvûd el-Kayserî (ö. 751/1350-1)

Şerefuddîn⁶⁴ Ebû Süleymân⁶⁵ Dâvûd b. Mahmûd b. Muhammed er-Rûmî el-Kayserî.⁶⁶

⁶⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-ârifîn: Esmâü'l-muellifîn ve âsârü'l-musannifîn**, 2 c., nşr. Kilisli Muallim Rifat, İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara, MEB Yayınları, 1955, C. 1, s. 361; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, 3 c., haz. M. A. Yekta Saraç, ed. Mustafa Çiçekler, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, C. 1, s. 69.

⁶⁵ Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 24.

⁶⁶ Dâvûd b. Mahmûd Kayserî, **Matla'ü husûsi'l-kelim fî me'ânî Fusûsi'l-Hikem**, 2 c., thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2012, s. 32; Eserleri için bkz.: Mehmet Bayrakdar, **Dâvûd el-Kayserî**, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2009, s. 20-38.

Kayserî, Osmanlı âlimleri üzerine yazılan temel kaynak olan *Şekâik*'e göre ilk Osmanlı medresesinin ilk müderrisiydi. İkinci tabakada Sultan Orhan Gazi dönemi âlimleri arasındaki ilk biyografi ona aittir.⁶⁷

Biyografisini veren bütün kaynaklar onu Kayserî nisbesiyle anarlar. Taşköprizâde, ismine Karamânî nisbesini de ekler.⁶⁸ Brockelmann ise Karaman'da doğduğunu söyler.⁶⁹ Başka bir görüşe göre hocası Sirâceddîn el-Urmevî'den ders almak için Konya'ya gitmesi sebebiyle Karamânî nisbesiyle anılır.⁷⁰ Dâvûd el-Kayserî üzerine çalışan Bayrakdar'a göre ise o dönemde Kayseri şehrinin Karaman Beyliği sınırları içerisinde yer alması nedeniyle isminde Karamânî nisbesi zikredilir. Ona göre Urmevî'den Kayseri kadılığı yaptığı sırada ders almıştır.⁷¹

Kayserî, eserlerinde Sâva asıllı olduğunu söyler. Anlaşılan ailesi Anadolu'ya buradan göç etmiştir.⁷² İran'da yer alan Sâva şehri dünyada daha büyüğü olmayan bir kütüphaneye sahipti. Bu bilgiyi bize veren coğrafyacı Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) henüz hayattayken kendisine şehrin 617/1220-1 senesinde Moğollar tarafından harap edildiği haberi ulaşmıştı. Şehrin Türk ve Hanefî olduğu ileri sürülse de o, Şâfîî olduğunu söylemektedir.⁷³ Kayserî'nin atalarının, İslâmî Doğu'nun büyük bir kısmı

⁶⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 7; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 329.

⁶⁸ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 7; Edirneli Mehmed Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik (Tercüme-i Şekâik-i Numâniyye)*, İstanbul, Dârü't-tibâ'ati'l-âmire, 1269, s. 27.

⁶⁹ Carl Brockelmann, *GAL*, 5 c., Leiden, E.J. Brill, 1943, C. 2, s. 299; George Sarton, *Introduction to the History of Science*, 3 c., Baltimore, The Williams & Wilkins Company, 1927, C. 3/1, s. 626.

⁷⁰ Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 16.

⁷¹ Bayrakdar, *Dâvûd el-Kayserî*, s. 15; Kaynaklarda Kayserî'nin Urmevî'den Mısır'a gitmeden önce mi yoksa sonra mı ders aldığı açıkça belirtilmez. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, 5. c., sad. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, C. 1, s. 43. Ancak Urmevî'nin vefatı erken bir tarihte olduğu için Kayserî'nin Mısır'a gitmeden önce henüz küçük bir yaştayken Konya veya Kayseri'de onun öğrencisi olduğu kesindir.

⁷² XII-XVI. yy.'lar arasında Anadolu'da İslâmiyet'in yayılışına dair kapsamlı bir araştırma projesi olan *The İslâmisation of Anatolia*'nın isimler veri tabanında Kayserî'nin eserlerinde geçen *es-Sâvî mehteden* (السّاوي مهند) ifadesi *Sâva asıllı* yerine *Sâva'da ikamet ettiği esnada* şeklinde yanlış tercüme edilmiştir. Bu yanlışla binaen 736-7/1336'dan sonra zaman hakkındaki risâlesini yazarken Sâva'da olduğu iddia edilmiştir. Bkz.: Nihâyat al-Bayân fi Dirâyat al-Zamân <https://arts.st-andrews.ac.uk/anatolia/data/documents/auth/lccn:nr90009575>, 17.01.2022. *Mehted* kelimesinin ifade ettiği "asıl" manası için bkz.: Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15 c., 3. bs., Beyrût, Dâru Sâdır, t.y., C. 3, s. 139.

⁷³ Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, C. 3, s. 179.

gibi Sâva'yı vuran Moğol istilasının önüne katıp Anadolu'ya sürüklediği ailelerden olması muhtemeldir.⁷⁴

Kayserî memleketinde ilk tahsilini aldıktan sonra Mısır'a gitti.⁷⁵ Genelde Anadolu özellikle Konya'daki âlimler ilim tahsili için Şâm ve Kâhire'ye gidiyorlardı. Onun yüksek ilim tahsili için Mısır'ı tercih etmesinde hocası Urmevî'nin teşviki söz konusu olmuş olabilir. Urmevî Eyyûbîler döneminde Mısır'da uzun süre ikamet etmişti.⁷⁶ Kayserî'nin Mısır'a gittiği kesin olmakla beraber ne zaman gittiği hakkında bir bilgi yoktur.⁷⁷ Orada birkaç sene kaldı ve gecesini gündüzüne katarak hadis, tefsir ve usûl okudu. Aklî ilimlerde akranlarından üstün oldu.⁷⁸ İcâzet aldıktan sonra geri döndü ve Kemâluddin Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö. 736/1335) irşadıyla tasavvufa girdi. Onun yanında manevî yolculuğunu tamamlayıp hilâfet aldıktan sonra memleketi Kayserî'ye döndü.⁷⁹

Mısır'dayken meşhur sûfî şair İbnu'l-Fârîz'in (ö. 632/1235) *Hamriyye Kasidesini* müellifin oğlu Ali'den bizzat dinlemiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁰ Onun Mısır'dayken tasavvufa intisap ettiği görüşünü destekleyebilecek geç tarihteki bir kaynağa göre tasavvuf ilminde Mısır'dayken kemale erişmişti.⁸¹

Mısır'dan dönüşünden sonraki döneme rastladığı tahmin edilen yıllarda Kayserî, 714-715/1314-1315'te Tokat'ta Yağlıbasan Medresesi'ndedir. Burada Endülüslü matematik âlimi İbn Sertak'ın öğrencisi olmuş, onun eserlerini istinsah etmiştir.⁸²

⁷⁴ Bayrakdar, *Dâvûd el-Kayserî*, s. 13-14.

⁷⁵ Gelibolulu Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 14b; İzzetâde Abdülazîz, *Terâcim-i ahvâl-i ulemâ ve meşâyih*, İÜ Ktp. TY, 2456, 5a; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, s. 69.

⁷⁶ Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 17.

⁷⁷ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 27; Bayrakdar, *Dâvûd el-Kayserî*, s. 15.

⁷⁸ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 7; Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 27; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, s. 69.

⁷⁹ Bursalı Mehmed Tahir, "Davud-i Kayseri (Şerefeddin Davud b. Mahmud Kayseri)", *Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad]*, C. 6, Sy. 134, 1326, s. 55; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, s. 69.

⁸⁰ Homerin'den naklen Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 18.

⁸¹ İzzetâde, *Terâcim*, vr. 5a.

⁸² İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Devri'nde Anadolu'da Felsefe-Bilim -Bir Giriş-", *Kayıp Halka: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, 5. bs., İstanbul, Papersense Yayınları, 2016, s. 161; Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 18-19.

Daha sonra İznik'teki medresenin başına gelinceye kadarki süreçte Kayserî'nin hayatı tam olarak bilinmemektedir. Yalnızca bu süreçte 724/1324 yılında ve 1331-1337 yılları arasında Tebriz'de olduğu kesindir.⁸³ Kayserî'nin *Fusûsu'l-hikem* şerhinin mukaddimesinden anlaşıldığına göre bu şerhi⁸⁴ ve birkaç eserini daha İlhanlı veziri Giyaseddîn Muhammed'e⁸⁵ ithaf etti.⁸⁶

Anadolu'ya geldiğinde önce bir süre Bursa'da kaldı.⁸⁷ En erken 1337'de Orhan Gazi'nin İznik'te fethi müteakip bina ettiği ilk Osmanlı medresesine müderris tayin

⁸³ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 124, 2. dipnot; Fazlıoğlu, “İznik'te Ne Oldu?”, s. 20-21.

⁸⁴ Kayserî, **Matla'ü hususi'l-kelim**, s. 32.

⁸⁵ Hakkında bilgi için bkz.: Ahmed İzzularab Ahmed Süleyman, “el-Vezîr Giyâsuddîn Muhammed ve Devruhû es-Sekâfî fi'd-Devleti'l-İlhâniyye(h. 727-736/m. 1326-1335)”, **Mecelletu'l-müerrihi'l-Misrî**, Sy. 50, 2017, s. 101-135.

⁸⁶ Kayserî, **Matla'ü hususi'l-kelim**, s. 34-35; Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, 2 c., nşr. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara, Maarif Vekâleti, 1941, C. 2, s. 1262-1263. Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Giyaseddîn'e ve Emînu'd-Din Abdül-Kâfi b. Abdullah et-Tebrîzî adındaki bir başka İlhanlı vezirine eserlerini ithaf ettiği bilgisi için bk.: “Qayşarî, Dâwûd ibn Maḥmûd”, **The Islamisation of Anatolia**, Proj. Yön. Andrew Peacock, (Çevrimiçi) <https://arts.st-andrews.ac.uk>.

⁸⁷ Kefevî'den naklen Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, s. 68.

edildi.⁸⁸ Burada öğrenci yetiştirmekle ve eser telifiyle meşgul oldu. Vefatına kadar 15 yıllık bir süre boyunca burada müderrisliğe devam etti.⁸⁹

Kaynaklarda Kayserî'nin Sadreddîn el-Konevî'ye (673/1274) mürit olduğu geçer.⁹⁰ Ancak Kayserî *Fusûs* şerhinde tasavvuftaki hocası olarak yalnızca Kâşânî'yi zikreder.⁹¹

Ekberî gelenekteki sûfî bir âlimin Osmanlılardaki ilk medresenin başına geçmesi dikkate değer bir hadisedir. Dünyada ve Türkiye'de bilim tarihi üzerine çalışan araştırmacılar da bu hususa dikkat çekmişlerdir.⁹² Osmanlılarda tasavvufun yayılması ve kabul görmesinde ilk müderris Dâvûd el-Kayserî'nin önemli bir yeri

⁸⁸ Literatürde yaygın olarak İznik Medresesi'nin kuruluşu ve Kayserî'nin burada müderris oluşu için verilen tarih 1331'dir. Ancak Kayserî 1337'ye kadar Tebriz'de olduğuna göre bu tarih doğru kabul edilmelidir. Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 21-22. MEB İslâm Ansiklopedisi Mescid maddesinde Baysun'un yazdığı kısımda *Aşıkpaşazâde Tarihi* ve *Tâcü't-Tevârih*'e istinaden bu medresenin kiliseden dönüştürüldüğü söylenir. Hoca Sadeddin Efendi'nin eserinde İznik'teki ilk medresenin kiliseden dönüştürüldüğü rivayet olunmakla beraber ansiklopedideki 'Yenişehir'e çıkacak kapıda' şeklinde ifade edilen yer, Aşıkpaşazâde'ye göre medrese değil imarettir. Anlaşılan bu karışıklık Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin Osmanlıca neşrindeki atılan ifadeden kaynaklanmıştır. Y. Saraç ve K. Yavuz'un hazırladığı metinde bir manastırın medreseye çevrildiği ifadesi geçer. Aşık Paşazâde, **Tevârih-i Âl-i Osmân**, y.y., Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 1332, s. 42, karş. Aşık Paşazâde, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, haz. M. A. Yekta Saraç, Kemal Yavuz, 5. bs., İstanbul, Gökkubbe, 2018, s. 311; Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-tevârih**, C. 1, s. 43; Baysun, "Mescid", s. 71. Ancak II. Bayezid döneminde yeniden yazılmış olan günümüze ulaşan vakfiyede medresenin Hayreddin Paşa Camii'ne bitişik bina edildiği ifadesi geçer. Cahid Baltacı bu ifadeden ve diğer kaynaklardan hareketle medresenin manastırdan çevrildiği görüşü yerine sıfırdan bina edildiği görüşünü kabul eder. Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, C. 2, s. 297-298; Medresenin vakfiyesi için bkz.: Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, s. 297-298. Vakfiyeden öğrendiğimiz diğer bir bilgi ise medresenin müderrisliğinin Dâvûd el-Kayserî'ye bırakıldığıdır. Ancak vakfiyede geçen isim Dâvûd el-Kayserî b. Abdülkerîm şeklindedir. Oysa Kayserî'ye ait bilgi veren kaynaklarda ataları arasında Abdülkerîm ismine rastlamamaktayız. Bu durum, İznik Medresesi'nin ilk müderrisinin biyografisini verdiğimiz meşhur Dâvûd el-Kayserî değil aynı isimde başka bir âlim olabileceği şüphesini ortaya çıkarmıştır. Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 22. Aynı iddia yukarıda bahsedilen *The İslamisation of Anatolia* projesinin veri tabanında vakfiye meselesine temas etmeden farklı bir gerekçe üzerinden temellendirilmeye çalışılır. Burada Kayserî'nin Osmanlı'ya geldiğine ve burada müderrislik yaptığına dair hiçbir çağdaş kayıt olmadığı, bunun Anadolu'nun en meşhur âlimlerinden birisini Osmanlı hanedanıyla ilişkilendirmek üzere XV. yy.'da uydurulduğu iddia edilmiştir. Ancak yine Fazlıoğlu'nun yayınladığı Kayserî'nin Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya takdim ettiği *el-İthâfu's-Süleymânî* eseri bu şüpheleri ortadan kaldırmakta ve Kayserî'nin Osmanlı topraklarına gelişini rivayetini desteklemektedir. Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 40.

⁸⁹ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 7; Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 27 Âlî, **Künhü'l-ahbâr**, vr. 14b; İsmail Belîğ, **Güldeste-i riyâz-i irfân**, Bursa, Hüdâvendigâr Vilâyet Matbaası, 1302, s. 20; Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, s. 67-68; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, C. 2, s. 584-585; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 1, s. 69.

⁹⁰ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-tevârih**, C. 1, s. 43; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, 6 c., haz. Nuri Akbayan, Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C. 2, s. 408.

⁹¹ Kayserî, **Matla'u hususî'l-kelim**, s. 32; Bayrakdar, **Dâvûd el-Kayserî**, s. 16.

⁹² Sarton, **Introduction**, C. 3/1, s. 626; Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 4. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s. 16.

vardır. Kayserî, İbn Arabî'nin *Fusûs*unu ilk defa sistemli bir şekilde şerh eden müelliftir. Onun Ekberî geleneği felsefî bir dille açıklaması, İbn Arabî'nin tesirinin İran'dan Anadolu'ya ulaşmasına yardımcı olmuştur.⁹³

Kaynaklarda onun aklî ilimlerdeki bilgisine delil olarak, *Fusûs* üzerine yazdığı mukaddimeler gösterilmiştir.⁹⁴

3.1.2. Şeyhûniyye Ağı

Bu çalışmada **Şeyhûniyye Ağı** adını verdiğimiz gruba dahil olan âlimler özel bir yer tutmaktadır. Onların Mısır'daki faaliyetleri hakkında kaynaklarda diğer âlimlere göre daha detaylı bilgiler vardır. Ayrıca **Osmanlı Fahreddîn er-Râzî Mektebini** Fenârî ve öğrencileri temsil ettiği için Fenârî'nin onun Kâhire'deyken eğitim gördüğü Şeyhûniyye Ağı'nı anlamamız Osmanlı muhitini anlamamız adına çok önemlidir.

XIV. yy.'ın sonunda ve XV. yy.'ın başında Anadolu'dan Kâhire'ye gelen bir grup ilim talebesi burada kendileri gibi Anadolu kökenli olan meşhur Hanefî fakih ve mütekellim Ekmeleddîn Bâbertî ve Mübârekşâh el-Mantıkî'nin ders halkalarına katıldılar. Bâbertî'nin Hanefî müderrisi ve şeyhi olduğu Kâhire'deki Şeyhûniyye Medrese-hankâhı Mısır'dan ayrıldıktan sonra Osmanlı muhitine gelecek olan bu talebelerin buluştuğu yerdi.

3.1.2.1. Ahmedî (ö. 815/1412-13)

İskendernâme yazarı şair Ahmedî ele aldığımız dönem içerisinde Mısır'a gidip Fenârî ve Hacı Paşa'yla beraber Bâbertî'den ders almıştır.⁹⁵ Ancak âlim değil edebiyatçı kimliğiyle tanındığı için çalışmamıza dahil edilmedi.⁹⁶

⁹³ Mehmet Bayrakdar, "Dâvûd-i Kayserî", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, C. 9, s. 33; Mahmud Erol Kılıç, **İbnü'l-Arabî**, 3. bs., İstanbul, İSAM Yayınları, 2019, s. 54.

⁹⁴ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 7; Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 27.

⁹⁵ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 28.

⁹⁶ Çiftçiöğlu, "İlmi Seyahatler", s. 331.

3.1.2.2. Hüseyin el-Ahlâtî (ö. 799/1397)

es-Seyyid eş-Şerîf Burhânuddîn Hüseyin İbrahim b. Abdullah el-Ahlâtî el-Hüseyînî.⁹⁷

Hüseyin el-Ahlâtî'nin *Şekâik*'te ismi geçmez. Ayrıca Osmanlı muhitine geldiğine dair bir rivayet de yoktur. Ancak Ahlâtî başta Şeyh Bedreddin ve Abdurrahman el-Bistâmî olmak üzere bu tezde biyografileri ele alınan âlimlerden bazılarının hayat hikayelerini anlamada kilit bir isimdir. Ayrıca *gizli ilimlerin* taliminde bir üstat olan Ahlâtî'yi aşağıda bahsedeceğimiz *İhvân-ı Safâ* grubunu tanıırken es geçmek mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı Ahlâtî'nin Osmanlı topraklarına geldiğine dair bir malumat olmamasına rağmen biyografisi bu çalışmada ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Hüseyin el-Ahlâtî 720/1320-1 yılından önce doğdu. Hüseyînî nisbesinden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soyundandır.⁹⁸ Acem diyarında büyüdü. Fıkıh öğrendi. Daha sonra Halep'e yerleşti. Bilâdu's-Şâm'a ilk geldiğinde Halep'in doğusunda içinden akar su geçen bir kanal, bağ ve bahçelerin olduğu Bâbillâ köyünde insanlardan uzakta uzlete çekildi.⁹⁹ Şehrin nâibi dahil olmak üzere Halep'in önde gelenleri onu ziyaret ederlerdi. Ancak gelenler kapısını açması için büyük gayret göstermek zorundaydılar. Gelen insanların çoğunu evinin kapısındaki kemerden uğurlardı.¹⁰⁰

⁹⁷ Binbaş, Ahlâtî'nin bir eserinden naklen ismini 'Seyyid Kemâluddîn Hüseyin b. Alî el-Ahlâtî el-Hüseyînî el-Aftasî' şeklinde verir. Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 114-115; Memlük kaynaklarında ise yaygın olarak metindeki şekliyle geçer. Melvin-Koushki bir referans göstermeden Ahlâtî'nin Kürt olduğunu söyler. Matthew S. Melvin-Koushki, "The Quest for a Universal Science: The Occult Philosophy of Şâ'in Al -Dîn Turka İsfahânî (1369-1432) and Intellectual Millenarianism in Early Timurid Iran", **Yale Üniversitesi Doktora Tezi**, 2012, s. 47.

⁹⁸ Halîl b. İsmâil, **Menâkıb**, vr. 20a.

⁹⁹ Aynî'de köyün ismi Bâb el-Lâ (باب اللا) şeklindedir. Bedreddin el-Aynî, **es-Sultân Berkûk Müessisu Devleti'l-Memâlik el-Cerâkise**, thk. İmân Ömer Şükrî, Kâhire, Mektebetu Medbûlî, 2002, s. 420; Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 116; Ancak İbn Tagriberdî, Aynî'den nakil yaparken köyün ismini Bâbillâ (بابلا) şeklinde verir ki doğrusu budur. Yâkût el-Hamevî coğrafya sözlüğünde Bâbillâ'yı Halep'in dışında yaklaşık bir mil uzaklıkta büyük bir köy olarak kaydeder. İbn Tagriberdî, **el-Menhelü's-sâfi**, C. 5, s. 172; Hamevî, **Mu'cemu'l-buldân**, C. 1, s. 309; İbn Hacer'in naklettiğine göre ise bir zaviyede uzlete çekildi. Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine**, C. 1, s. 33.

¹⁰⁰ Aynî, **es-Sultân Berkûk**, s. 420.

Memlûk Sultanı Berkûk tıp ilmindeki başarısını duyunca oğlu Muhammed'in ayağındaki ve uyluklarındaki hastalığı tedavi etmesi için Ahlâtî'yi Kâhire'ye çağırdı. Ancak Ahlâtî'nin uyguladığı tedavi fayda vermedi. Kâhire'de Nil'e açılan Femu'l-hûr halicine yerleşti. Evinden hiç çıkmazdı, birçok insan ona gelirdi.¹⁰¹ *Menâkıb*'da birkaç yerde şeyhin tasavvufî faaliyetlerini sürdürdüğü bir hankâhtan bahsedilmektedir.¹⁰² Bu hankâh Ahlâtî'nin hiç çıkmadığı evi miydi yoksa ev dışında ayrıca bir hankâh mı vardı bilmiyoruz. Bir Timurlu kaynağına göre ise öğrencilerini Nil Nehri'nin kıyısındaki hiç çıkmadığı evinin altındaki bir odada eğitiyordu.¹⁰³ Sultandan ve emirlerden çok teveccüh gördü. Sultan tarafından kendisine maaş (*râtib*) bağlanmak istendiyse de bunu kabul etmedi.¹⁰⁴ Berkûk evinin yanından geçtiğinde Ahlâtî evin üstünde, sultan da atın üstünde olduğu halde konuşurlardı.¹⁰⁵ Sultan Berkûk'un ona çok değer verdiğinin bir başka delili ise onun isteğiyle Şeyh Evhaduddîn er-Rûmî en-Nesevî[?] adındaki bir âlimi yeni inşa ettiği medresenin Şâfiî müderrisliğine getirmesidir.¹⁰⁶ Ahlâtî de Berkûk için bir kitap kaleme almıştı.¹⁰⁷ Abdurrahmân el-Bistâmî onun hakkında şöyle der:

“Şeyhimiz Büyük Allâme es-Seyyid İzzuddîn¹⁰⁸ Hüseyin el-Ahlâtî -Allah onun sırrını nurlandırсын.- [meseleleri] bir araya getiren bir kitap meydana getirdi. Ancak ben [Bistâmî] Kâhire'de uzun müddet kalmama ve onun övgü dolu hallerinin çoğunu bilmeme rağmen onu yeterince inceleyemedim.”¹⁰⁹

Dönemin kaynakları onun için krallar gibi yaşıyordu der. Ahlâtî'nin Memlûk kaynaklarında meşhur olduğu iki husus vardı ki onun hakkında kısa da olsa bilgi verenler mutlaka bu noktaya değinmişlerdir: Lacivert taşı (*lâzûrd*) yaptığı ve kimyâ

¹⁰¹ Aynî, **A.y.**

¹⁰² Halîl b. Ahmed, **Menâkıb**, vr. 35a.

¹⁰³ Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 120.

¹⁰⁴ Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine**, C. 2, s. 160.

¹⁰⁵ Nâsirüddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Alî İbnü'l-Furât, **Târîhu İbni'l-Furât**, C. 9/2, thk. Neclâ İzzeddîn, Kostantin Züreyk, Beyrût, American University in Cairo Press, 1938, s. 478; Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 1, s. 531.

¹⁰⁶ Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 1, s. 314.

¹⁰⁷ Abdurrahmân Bistâmî, **Nazmu's-sulûk fî müsâmereti'l-mulûk**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, Nr. 2789, vr. 133b-134a; Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 117.

¹⁰⁸ İzzuddîn lakabı Memlûk kaynaklarında geçmez.

¹⁰⁹ Bistâmî, **Nazmu's-sulûk**, vr. 134a.

ilmiyle uğraştığı. Onun, lacivert taşını bir zanaat olarak yaptığı zikredilir. Bundan büyük bir servet elde etmişti. Ancak kimseye bu ilmi öğretmesi için izin vermedi.¹¹⁰

Ahlâtî, 29 Cemaziyülevvel 799 Çarşamba Günü (28 Şubat 1397) 80 yaşı civarında vefat etti. Cenazesine büyük bir kalabalık iştirak etti.¹¹¹ Öldüğünde arkasında çok büyük bir servet bıraktı. Vasiyet bırakmadığı için bütün mirasının varisi sultan oldu. Onun adına mirasa divîdârî¹¹² el koydu. Söylenenlere göre terekesinden cam kaplar içerisinde şarap, Hristiyan din adamlarının bellerine bağladıkları zünnar, İncil, altından bir cam, hikmet (felsefe kastediliyor), nucûm ilimleriyle ve *remelle* ilgili kitaplar ve içinde çok değerli mücevherlerin olduğu bir sanduka çıktı.¹¹³

Menâkıb'a göre Ahlâtî, *Mesnevî*'ye şerh yazmıştı. Bursa'nın önemli siması mutasavvıf Emir Sultân'la (ö. 833/1429[?]) da hediyeleşirlerdi. Emir Sultân, Ahlâtî'yle Mekke'de görüşmüştü. Onu Bursa'ya davet etmişti.¹¹⁴

Memlûk kaynaklarına göre Ahlâtî vakit namazlarını cemaatle kılmadığı ve cuma namazlarına gitmediği için *râfizilikle* itham edildi. Takipçileri onun *mehdî* olduğunu iddia ederlerdi.¹¹⁵

Ahlâtî Kâhire'ye Sultan tarafından oğlunun tedavi edilmesi için davet edilmişti. Ancak bu işte başarısız oldu. Kâhire'ye yerleşti ve evinde gözlerden uzak bir hayat sürdü. O dönemin eserlerinde bir sûfî veya filozoftan ziyade gizli ilimlerde mâhir birisi olarak tasvir edilir. Ölümünden sonra arkasında bıraktığı söylenen zenginliğin kaynağı bu ilimlerdeki maharetiydi. Onun râfizî görüşlere sahip olduğunu

¹¹⁰ Aynî, *es-Sultân Berkûk*, s. 420; Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, C. 1, s. 33; C. 2, 160.

¹¹¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, C. 9/2, s. 478; eş-Şeyh Abdülbâsıt b. Halil Malatî, *Neylû'l-emel fi zeyli'd-düvel*, 9 c., thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût, el-Mektebetü'l-asriyye, 2002, C. 2, s. 378; Vefat tarihi hakkındaki rivayetler için bkz.: Binbaş, *Intellectual Networks*, s. 117, 10. dipnot.

¹¹² Memlûklerde sultanın resmi evrakını ilgili yere ulaştıran kişi. Bkz.: Mustafa Abdülkerim Hatib, *Mu'cemü'l-mustalahât ve'l-elkâbü't-târîhiyye*, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1996, s. 186.

¹¹³ Aynî, *es-Sultân Berkûk*, s. 420-421.

¹¹⁴ *Menâkıb*'da Mîr Buhârî olarak geçen kişi Emir Sultan olmalıdır. Halil b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 18b.

¹¹⁵ Aynî'nin cemaatle vakit namazlarını ve cuma namazlarını kılmadığı ifadesini Binbaş vakit namazını cemaatle kıldığı ve cuma namazını kılmadığı şeklinde tercüme etmiştir. Doğrusu İbn Tagriberdî'de olduğu gibi bizim verdiğimiz manadadır. Aynî, *es-Sultân Berkûk*, s. 420, karş.: İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, C. 5, s. 172; Binbaş, *Intellectual Networks*, s. 116.

bir çırpıda kabul etmek doğru gözükmemektedir.¹¹⁶ Memlûk kaynaklarının râfizilikle itham etmelerine rağmen *Menâkıb*'da onun hakkında verilen bilgilerden Ahlâtî'nin İslâm'ın zâhirî emirlerini yerine getiren birisi olduğu anlaşılmaktadır: Fıkıh öğrenmişti. Meclisinde Kurân tefsir edilirdi. Hacca gitmişti. Ölümüne yakın güçten düştüğünde sünnet namazlarını oturarak eda ediyordu.¹¹⁷ Kaynaklarda cemaatle namazı terk etmekle itham edilmesine rağmen ölüm hastalığında İbn Tolun Camii'ne gidip titreyerek de olsa Cuma namazını eda etti.¹¹⁸ Ahlâtî Memlûk tarihlerine yansıdığı kadarıyla yaşadığı dönemde Mısır halkı arasında gizemli bir kişiliğe bürünmüştü. *Mesnevî*'yi şerh ettiği söylenen Ahlâtî muhtemelen Kâhire'deki muhitin kolayca kabul edeceği birisi değildi. Bununla birlikte o, Timurlu muhitinde ciddî bir itibara sahipti.

Ahlâtî harf ilminin üstatları arasındaydı.¹¹⁹ Timurlu muhitinin iki önemli âlimi Şâfiî kâdısı ve harf ilmine dair eserler sahibi İbn Türke¹²⁰ ve Zafernâme yazarı tarihçi Yezdî (ö. 858/1454)¹²¹ Kâhire'de ondan ders almışlardı. Ayrıca Kâdızâde-i Rûmî¹²² ve Abdurrahmân el-Bistâmî¹²³ de Ahlâtî'den ders alanlar arasındaydı. Onun öğrencileri arasında en meşhur olanı ise hiç şüphesiz Şeyh Bedreddin'di. Ahlâtî'yle tanışması Bedreddin'in hayatında bir dönüm noktasıydı. Hayatının ilk döneminde ilmî uğraşısının merkezinde Hanefî fıkıh olan ve tasavvufu kabul etmeyen Bedreddin, Ahlâtî'yle tanıştıktan sonra tasavvufa yönelmiştir. Ahlâtî'nin diğer bir öğrencisi Bistâmî vasıtasıyla da Bedreddin üzerinde etkisinden söz edilebilir. İkisi de -beraber

¹¹⁶ Ocak, kaynak göstermeden Ahlâtî'nin Râvendî, Ebû Bekr er-Râzî ve Maarî gibi filozoflardan etkilendiğini hatta materyalist bir felsefeye sahip olduğu ileri sürmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, "XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufî Feylesofu Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", **Anadolu'da Türk Mührü Ahlat**, 1993, s. 21-28. Daha sonra yazdığı kitabında Ahlâtî hakkında ilk çalışmadakine göre daha geniş kaynak kullanmakla beraber Ahlâtî ve Bedreddin'i altını yeterince doldurmadan akılcı ve materyalist bir çizgide sunmaya devam etmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, s. 215 ve 263.

¹¹⁷ Halîl b. İsmâîl, *Menâkıb*, vr. 33a.

¹¹⁸ **A.e.**, vr. 35a.

¹¹⁹ Celâluddîn Devvânî, *Risâle-yi havâss-ı hurûf*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, Nr. 1393, vr. 70a; Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 122.

¹²⁰ İbn Türke'nin Ahlâtî'ye öğrenciliği hakkında bkz.: Melvin-Koushki, "The Quest", s. 46-50; İbn Türke hakkında ayr. bkz.: Mesut Sandıkçı, "Sâinüddin İbn Türke'nin Varlık Anlayışı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2017, s. 22-31.

¹²¹ Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 121-122.

¹²² **A.e.**, s. 120 ve 132-133.

¹²³ **A.e.**, s. 104-105.

mi bilmiyoruz- Sakız Adası'ndaki Hristiyanlarla görüşmüşlerdi.¹²⁴ Ayrıca Bedreddin, Bistâmî'den *Sayhatu'l-bûm fî havâdisi'r-Rûm* kitabını okumuştur.¹²⁵

3.1.2.3. Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420)

eş-Şeyh Bedruddîn Mahmûd b. İsrâ'il b. 'Abdil'azîz (İbn Kâdî Simâvend).¹²⁶

Şekâik'te Yıldırım Bayezid dönemi dördüncü tabakadaki âlimlerindendir.¹²⁷

Şeyh Bedreddin'in hayatı bir isyan hareketinin merkezinde olması sebebiyle Osmanlı'da ve yakın tarihte ilgi çekmiştir. Yakın tarihte ona duyulan ilgi zaman zaman ideolojik bir yaklaşım taşır. İsyanın karakteri gereği onun tasavvuf anlayışına önem atfedilmiş ve hakkında yapılan çalışmalar hayatı, tasavvufî fikirleri ve karıştığı isyan hareketi konularına yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda önemli bir Hanefî fakihî olan Bedreddin'in arka planda kalan fıkıhçılığı hakkında henüz son yıllarda önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.¹²⁸

Rumeli bölgesinde Simâvna kalesinde 760/1359'ta doğdu.¹²⁹ Babası şehrin kâdısı ve emiriydi. Edirne'nin fethinin ardından babasıyla birlikte oraya gitti. Babasından ve es-Şâhidî adlı bir âlimden okudu. Molla Yusuf'tan sarf ve nahiv dersi aldı. Mısır yolculuğu ve orada kaldığı zamanın büyük kısmında yoldaşı olacak babasının amcaoğlu Müeyyed b. Abdülmümin'le beraber Bursa'ya geldi. Kâdızâde-i Rûmî'nin de olduğu ders halkasında bir yıl Bursa Kaplıca Medresesi'nde Koca Efendi'nin derslerini takip ettiler.¹³⁰ Daha sonra onlarla beraber Konya'da astronomi

¹²⁴ Bistâmî, *Dürretü tâci'r-resâil*, İstanbul Nuruosmaniye Ktp., Nr. 4905, vr. 24b; Cornell H. Fleischer, "Ancient Wisdom and New Sciences: Prophecies at the Ottoman Court in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries", *Falnama: The Book of Omens*, ed. Massumeh Ferhad, Serpil Bağcı, Washington, D.C., Arthur M. Sackler Gallery, 2009, s. 232; Kastritsis, "Şeyh Bedreddin Ayaklanması", s. 88 ve 95.

¹²⁵ Bistâmî, *Dürre*, vr. 30a

¹²⁶ Eserleri için bkz.: Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 18a; Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin: Bir Osmanlı Fakihî*, Ankara, TDV Yayınları, 2018, s. 45-52.

¹²⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 49-52; İhsanoğlu, *Sekâfe*, s. 166; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 331-332.

¹²⁸ Şeyh Bedreddin'in fakih yönüne dair şu çalışmalar gösterilebilir: Ayhan Hıra, "Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2006; Mustafa Bülent Dadaş, "Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2014; Dadaş, *Bir Osmanlı Fakihî*.

¹²⁹ Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 6b. Simâvna eserde Semâviye olarak geçer.

¹³⁰ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 50; Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, C. 5, s. 331-334.

(ilm-i nucûm) âlimi¹³¹ Feyzullah'tan okudu.¹³² Şâm'da salgın hastalık olduğu için burada fazla kalmadı.¹³³ Kudüs'te 6 ay muhaddis İbn Askalân'dan okudu.¹³⁴

Tahsilini ilerletmek için Berkûk'un sultanlığı döneminde Mısır'a geldi (784/1382'den itibaren).¹³⁵ Mısır'a ilk gidişinde Seyyid Şerîf el-Cürcânî'yle aynı mecliste münâzara yaptı. Cürcânî'nin hocası Mübârekşâh el-Mantıkî¹³⁶, Bedreddin'in ilmini çok beğendi. Bedreddin onun gözde talebelerinden biri oldu.¹³⁷ Hocasıyla birlikte hacca giden Bedreddin dönüşte Mısır yolu tehlikeli olduğu için Kudüs'e gitti. Burada Seyyid Şerîf'ten aldığı mektup üzerine tekrar Kâhire'ye döndü. *Menâkıb* ve *Şekâik*'e göre Seyyid Şerîf, Hacı Paşa, Abdüllatif el-Hindî (ö. 818/1415) ve Bedreddin Kâhire'de Ekmeleddîn el-Bâbertî'nin öğrencileri oldular. Aralarında birçok münazaralar geçti.¹³⁸ Ancak Hacı Paşa 782/1380'de Ayasuluk'ta (Selçuk) olduğu için

¹³¹ *Menâkıb*'a göre daha Konya'ya gitmeden Feyzullah'ın namını duymuşlardı. Taftazânî'nin talebesi olan Feyzullah'tan mantık okumaya gidiyorlardı. Onun ders verdiği medreseye yerleştiler ve ondan *ilm-i nucûm* okudular. Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 9b-10b.

¹³² *Şekâik*'e göre Feyzullah, Fazlullah'ın talebelerindendir. Fazlullah muhtemelen Hurûflîğin kurucusu Fazlullah el-Hurûfî'dir. Yine *Şekâik*'e göre Bedreddin Konya'da ondan ilm-i nucûm okumuş, Feyzullah'ın yanında 4 ay kalmıştı. Onun vefatından sonra Mısır yolculuğuna çıktı. Taşkôprizâde, *Şekâik*, s. 50.

¹³³ Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 12a.

¹³⁴ *A.e.*, vr. 12b. Bu muhaddisin kronolojik sebeplerden dolayı meşhur hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî olması mümkün değildir. Dadaş, *Bir Osmanlı Fakihî*, s. 32.

¹³⁵ Torunu Mısır'a gidişini şöyle tasvir eder:

“Ne sebep oldu bunlar Mısır evine
İşitti Hâcî Paşa andadır
İşitti ânadır Seyyid Şerîf
Dahî Sultânşâh ki âlemde benâm
Anların mânendi dahî ne ki var
Niyeti bu kim bunlara cem' ola
Okuyup göre Mısır fâzillerin

Gittiler gayet sevine sevine
Tâlî ilim ile anın ferahındadır
İşitti andadır Abdüllatîf
İştihâdı var idi beyne'l-enâm
Bunlara Mısır evi olmuştı medâr
Dersi bunlara okuya bile.
Dahî Arabca öğrene delillerin.”

Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 11b-12a; Mısır'a geldiğinde kaç yaşında olduğu hakkında bkz.: Dadaş, *Bir Osmanlı Fakihî*, s. 34, 40. dipnot.

¹³⁶ Mîrek Şemsuddîn Muhammed [İbrâhîm] b. Mübârekşâh el-Buhârî. Mısır muhitinde Anadolu'dan gelen birçok önemli ismin hocası olan Mübârekşâh el-Mantıkî'nin tabakât kitaplarında müstakil bir biyografisi yoktur. Hayatı hakkındaki bilgileri kendisine yapılan dolaylı atıflarla öğrenebiliyoruz. Brockelmann, *GAL*, C. 2, s. 275; H. Bekir Karlığa, “Muhammed b. Mübârekşâh”, *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 559-560; Yıldız, “From Cairo to Ayasuluk”, s. 268, 18. dipnot. Yıldız, Sübkî'nin ismini vererek Mübârekşâh'ın 1360'larda hayatta olduğunu söyler. Ancak Sübkî'de Râzî'ye ait bölümde Mübârekşâh'dan bahsedilmez. Bu Karlığa'nın Sübkî'nin eserindeki Râzî'nin biyografisinden hareketle yaptığı bir yorumdur, karş.: Ebû Nasr Tâceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, 10 c., thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kâhire, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964, C. 9, s. 274-275.

¹³⁷ Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 13b-14a.

¹³⁸ Ekmeleddin'in huzurunda yapılan bu münazaralarda Şâfiî müftüsü [kâdısı kastediliyor olabilir] de sık sık meclise geliyordu. *A.e.*, vr. 15a-16b. Bedreddin'in ders arkadaşlarından birisi de Sultânşâh

onun bu sırada bu halkada bulunmuş olması mümkün değildir.¹³⁹ Abdurrahîm el-Merginânî'nin¹⁴⁰ *Fusûl- 'Îmâdiyye* adlı eserini okuyan Bedreddin 785/1383-4'te eser telif etmeye başladı.¹⁴¹ Muhtemelen bu sırada Şeyhûniyye'de bir odada kalıyordu.¹⁴²

Bir gün Sultan Berkûk tarafından saraya davet edilen Bedreddin burada Hüseyin el-Ahlâtî ile tanıştı.¹⁴³ Ahlâtî'yle tanıştıktan sonra daha önce reddettiği tasavvuf yoluna girdi. Bütün kitaplarını Nil'e attı.¹⁴⁴ Bedreddin *cezbe* halindeyken hastalığa tutulmuştu. Şeyhi Ahlâtî, hava değişikliği için onu Tebriz'e gönderdi.¹⁴⁵

Menâkıb'a göre burada Timur'un meclisinde tertip edilen bir münâzarada tartışmacılar bir neticeye ulaşamayınca İbnü'l-Cezerî çözüm için daha önceden tanıdığı Bedreddin'i tavsiye etti. Onun hakem olmasıyla herkesin razı olduğu bir hükme varıldı.¹⁴⁶ Ancak bu rivayet doğru olamaz. Çünkü Timur, İbnü'l-Cezerî'yi Ankara Savaşı'ndan (804/1402) sonra Bursa'dan yanına getirtmiş ve beraberinde Semerkant'a götürmüştür. Oysa Ahlâtî'nin vefatı 799/1397'dedir. Bedreddin eğer

isminde bir zattır. Halîl b. İsmâîl, hacca gitmeden önce Mübârekşâh'ın derslerinde isim vermeden çok başarılı beş *şerikin* (ders arkadaşı) olduğunu söyler. Bu beş ders arkadaşı, isimleri geçen Bedreddin, Cürçânî, Hacı Paşa, Abdüllatîf Hindî ve Sultânşâh olabilirler. **A.e.**, vr. 14a; Taşkoprizâde, **Şekâik**, s. 50 ve 52.

¹³⁹ Bkz.: Üçüncü Bölüm Hacı Paşa.

¹⁴⁰ *el-Hidâye* yazarı meşhur Burhâneddîn el-Merginânî değil. Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemu'l-müellifin**, 15 c., Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1993, C. 5, s. 203.

¹⁴¹ Bedreddin, kitap yazmaya icâzet aldığı 25 yaşındaydı. Ders arkadaşı Seyyid Şerîf ise 40'ını geçmişti. Halîl b. İsmâîl, **Menâkıb**, vr. 17a-18a. *Menâkıb*'ın aynı yerde anlattığına göre Bedreddin, Rûm ve Acem âlimleriyle Arap âlimlerinin toplandığı bir mecliste Sultan Berkûk'un oğlu Ferec'le tanıştı ve ona üç sene hocalık yaptı. Bedreddin'in Ferec'e hocalık yapmış olması mümkünse de Ferec 791/1389'da doğduğu için Bedreddin'in onunla bu yıllarda tanışmış olması mümkün değildir. Tasavvufla ilgilenmeye başladıktan sonra Mısır'dan ayrılmadan önceki yıllarında ona hocalık yapmış olması muhtemeldir. **A.e.**, vr. 17a.

¹⁴² Anlaşılan Bedreddin tasavvufa yöneldikten sonra burayla alakasını kesti.

“Odası var idi Şeyhûnide

Uğramaz olmuş idi anda dede”

A.e., vr. 20a.

¹⁴³ Bedreddin'in Ahlâtî'yle tanışması hayatının kırılma noktası olmuştur. Bedreddin'in hayatını *Menâkıb*'dan takip ettiğimizde her ne kadar kendisinden eserin başından itibaren 'şeyh' denerek bahsedilse de Ahlâtî'yle tanışına kadar Bedreddin tasavvufun aleyhindeydi. Bedreddin zâhirî ilimlerde özellikle *fıkıh* ve *cedel* ilimlerinde uzmanlaşmış bir âlimdir. Onun tasavvufî cezbisi Ahlâtî'yle tanıştıktan sonra başlar. **A.e.**, vr. 20a.

¹⁴⁴ **A.e.**, vr. 19b-21a. Bedreddin'in hayatındaki bu kırılma onun fıkıh ilmini tamamen terk ettiği anlamına gelmez. Bedreddin, fıkha dair eserlerini Musa Çelebi'nin devletinde ifa edeceği kazaskerlik görevinde ve İznik'te göz hapsinde tutulduğu sürede telif etmiştir. Taşkoprizâde, **Şekâik**, s. 51-52.

¹⁴⁵ Halîl b. İsmâîl, **Menâkıb**, vr. 25a. Tebriz'e gidişi hakkında bkz.: Dadaş, “Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili”, s. 14, 46. dipnot. Bedreddin'in bu ziyaretinin Hurûfî çevrelerle temas kurmakla ilgisi olduğuna dair *Menâkıb*'ın dolaylı yoldan işaret ettiği bir delil için bkz.: Kastritsis, “Şeyh Bedreddin Ayaklanması”, s. 89.

¹⁴⁶ Halîl b. İsmâîl, **Menâkıb**, vr. 25a-27a.

Menâkıb'ın anlattığı gibi Ahlâtî hayattayken Tebriz'e gittiyse orada Timur'un meclisinde İbnü'l-Cezerî'yle görüşmüş olamaz. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin ayrıntılı iki otobiyografisinde Tebriz ve Bedreddin'e dair hiçbir bahis geçmez.¹⁴⁷

Buradan Bitlis'e geçti. Sonra tekrar Mısır'a döndü. Ahlâtî'nin yanında iki defa *erbaine* girdi.¹⁴⁸ Şeyhi vefatında Bedreddin'i halifesi yaptı. 6 ay onun yerine geçti. Hankâhta çıkan huzursuzluk sebebiyle Mısır'dan ayrılıp¹⁴⁹ Halep-Konya yoluyla Anadolu'ya döndü. Bir süre Batı Anadolu'da dolaştı. Sakız Adası'nın Hristiyan yöneticisiyle görüştü.¹⁵⁰ Sonra Kütahya yolundan Bursa'ya gitti. Oradan anne babasını görmek için uzun yıllar sonra Edirne'ye döndü. Daha sonra Bursa ve Aydın'a gitti. Sonra tekrar Edirne'ye geri gelen Bedreddin burada 7 sene inzivaya çekildi. Osmanlı topraklarında Musa Çelebi'nin (ö. 816/1413) tahta geçmesiyle onun kazaskeri oldu (813/1411). Mehmet Çelebi kardeşini yenip devletin başına geçince Bedreddin'i İznik'e sürdü. Kendisine aylık 1000 dirhem para bağlandı. Burada ev hapsinden bunalan Bedreddin, Kastamonu bölgesinde hüküm süren ve Osmanlılarla arasında husumet bulunan İsfendiyar Bey'in (794-843/1392-1440) yanına kaçtı.¹⁵¹ Niyeti Tatar bölgesine gitmekti. Ancak Frenk gemileri Bedreddin'i Eflâk'a götürmüştü.¹⁵² Bedreddin'in Rumeli'de, Börklüce Mustafa'nın Batı Anadolu'da başlattığı isyan hareketi Osmanlı kuvvetleri tarafından zorlukla bastırıldı. Yakalanıp Serez'deki Sultan I. Mehmet'in huzuruna getirilen Bedreddin'in durumu Acem'den gelen âlim Molla Haydar'a soruldu. Molla Haydar, Bedreddin'in âlim olması sebebiyle kanının helal malının haram olduğu şeklinde fetva verdi. Bedreddin-i Simâvî 820/1416 yılında Serez'de asılarak idam edildi.¹⁵³

¹⁴⁷ Bkz.: Üçüncü Bölüm İbnü'l-Cezerî.

¹⁴⁸ İkinci erbaini 7 gün sürmüştü. *A.e.*, vr. 33a.

¹⁴⁹ *A.e.*, vr. 36a.

¹⁵⁰ Kastritsis, "Şeyh Bedreddin Ayaklanması", s. 95.

¹⁵¹ İsfendiyar Beyin yanındayken Bedreddin'le görüşen tarihçi İbn Arabşâh, onun furû-i fıkıhta derya olduğunu söyler. Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu*, s. X.

¹⁵² Kastritsis, "Şeyh Bedreddin Ayaklanması", s. 101.

¹⁵³ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 359-361; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 51; İdamı hakkında ayr. bkz.: Dadaş, *Bir Osmanlı Fakihî*, s. 39-45.

Tasavvufa dair *Vâridât* kitabı olan Şeyh Bedreddin aynı zamanda önemli bir fıkıh âlimiydi. Fıkha dair kitaplarını Mısır'dan döndükten sonra Osmanlı topraklarında yazdı.¹⁵⁴

3.1.2.4. Abdurrahmân el-Bistâmî (ö. 858/1453)

Zeynuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Muhammed¹⁵⁵ el-Antakî el-Bistâmî el-Hanefî¹⁵⁶ el-Hurûfî.¹⁵⁷

Şekâik'te dördüncü tabakada Sultan Yıldırım Bayezid dönemi âlimleri arasında geçer.¹⁵⁸

Antakya'da doğdu. Yaşadığı dönemde Halep'te yaygın olan Bistâmiyye tarikatına intisabından dolayı Bistâmî nisbesine sahiptir.¹⁵⁹ Abdurrahmân el-Bistâmî, Şeyh Bedreddin ve Hamîduddîn Aksarâyî [Somuncu Baba] bu dönem Halep'te yaygın olan Şemsuddîn el-Etânî'nin (ö. 807/1405) başında olduğu Bistâmiyye tarikatından etkilenmişlerdi.¹⁶⁰

Taşköprizâde, Bistâmî hakkında şöyle der:

“Hadîs, tefsir ve fıkah biliyordu. Aynı zamanda harflerin havâsı, vefk ilmi ve teksîrde de bilgiliydi. Cifr ve câmiada çok marîfeti vardı ve tarih ilmine vakıftı.

¹⁵⁴ Dadaş, **Bir Osmanlı Fakihî**, s. 44-47.

¹⁵⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetu'l-ârifîn**, C. 1, s. 531; İhsan Fazlıoğlu, “İlk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvânü's-safâ ve Abdurrahmân Bistâmî”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sy. 2, 1996, s. 229.

¹⁵⁶ Bistâmî, **Dürretu tâci'r-resâil**, vr. 22a.

¹⁵⁷ Ebû Abdullah Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhim b. Yusuf Halebî İbnü'l-Hanbelî, **Dürre'l-habeb fî târihi a'yânî Haleb**, 2 c., Dimaşk, Menşûrâtı Vizâretü's-Sekâfe, 1973, C. 1, s. 641; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetu'l-ârifîn**, C. 1, s. 531; Mustafa Çağrıçı, “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, C. 6, s. 218-219; Bistâmî'nin çok sayıda eseri vardır. *Dürretu tâci'r-resâil*'de h. 805-845 arasında yazdıklarının ve diğer birçoğunun isimlerini verir. Eserlerinin bir kısmının listesi için bkz.: Ömer Yağmur, “Abdurrahmân El-Bistâmî ve XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercümesi”, **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 4, Sy. 3, 2009, s. 2249-2252.

¹⁵⁸ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 46.

¹⁵⁹ Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 104.

¹⁶⁰ Lâmiî Çelebi'nin nakline göre Hamîduddîn Aksarâyî *üveysî* yoldan Bistâmiyye tarikatına intisap etmişti. Şâm'daki Bayezidiyye Hankâh'ında bu tarikattaki *sülûk*unu tamamlamıştı. Nuaymî'nin eserinde Şâm'da bu isimde bir hankâh zikredilmemektedir. Ancak Halep'te Bistâmî dergahlarının faal olduğu bilinmektedir. Mahmud b. Osman Lâmiî Çelebi, **Terceme-i Nefehâtü'l-üns**, İstanbul, Dârü't-tibâ'atî'l-âmiye, 1270, s. 684, karş.: Nuaymî, **ed-Dâris**, C. 2, fihrist.; Binbaş, **Intellectual Networks**, s. 105 ve 135.

Arap dili ilimlerini öğrenmeyi arzu edip beldeleri dolaştı. Bilâdu's-Şâm'a gitti. Kâhire'ye girdi. Arap beldelerini dolaştı. Nihayet aradığını buldu. Harflerin havâsında büyük bir tasarrufa ve Allah Teâlâ'nın esmâsıyla meşgul olarak büyük bir tesire sahipti.

*Onun bu konuda hayret edilecek hikayeleri vardır ki bu kısa eser onları anlatmaya yetmez. Sonra Bursa şehrine girdi. Molla Fenârî onunla bir araya geldi ve Arap dili ilimlerinde ondan çok istifade etti...*¹⁶¹

Bistâmî'nin hayatını takip edebileceğimiz en iyi kaynak ilmî otobiyografisi *Dürretu tâci'r-resâil*'dir. Bistâmî eserde 40 yıl boyunca (805-845/1402-3-1441-2) bulunduğu yerleri, nerelerde eser telif ettiğini ve hoca-talebe ilişkilerini anlatır. Bistâmî'nin *Şekâik*'teki kısa biyografisini bu eser vasıtasıyla daha ayrıntılı bir şekilde anlamamız mümkündür. Mesela *Şekâik* Bistâmî'nin Molla Fenârî'yle Bursa'dayken görüşüğünü söyler. Ancak *Dürre*'ye göre Bursa'da değil Fetret Devri sırasında 812/1409-10 senesinde Lârende'de buluşmuşlardır.¹⁶²

Dürre'den Bistâmî'nin Mısır ve Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemleri öğrenebiliriz: Bistâmî 805/1402-3, 814/1411-2 ve 826/1422-3 senelerinde Kâhire'deydi. 811/1408-9 ve 828/1424-5'te Bursa'daydı. Bursa'da ilk bulunduğu sırada Emir Seyyid Buhârî'yle görüştü.¹⁶³ Osmanlı şehirlerinden Dimetoka, İznik ve Edirne'de bulundu. 816/1413'te Edirne'de kendi eseri *es-Sayhatu'l-bûm*'u Şeyh Bedreddin'e okuttu.¹⁶⁴ 822/1419'da Molla Fenârî'yle tekrar görüştü. Fenârî, Bistâmî'nin *el-Lu'matu'n-nûrâniyye* kitabına yazdığı şerhi görünce irticalen kitabı metheden bir şiir söylemişti.¹⁶⁵ 833/1429-30 senesinde Mehmet Şâh el-Fenârî *Levâmi'u envâri'l-kulûb* kitabını görünce ona övgülerde bulundu.¹⁶⁶

Bistâmî Osmanlı'nın üç başkenti İznik, Bursa ve Edirne'deki ve Memlûk başkenti Kâhire'deki ilim muhitlerini iyi tanıyan bir âlimdi. Gittiği yerlerde devlet

¹⁶¹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 46.

¹⁶² Bistâmî, *Dürretu tâci'r-resâil*, vr. 25a-25b.

¹⁶³ *A.e.*, vr. 25a ve 28a. Bahsedilen kişi *Menâkıb*'ın 'Mîr Buhârî' diyerek bahsettiği Emir Sultan olabilir. Karş.: Üçüncü Bölüm 114. dipnot.

¹⁶⁴ *A.e.*, vr. 30a.

¹⁶⁵ *A.e.*, vr. 27b.

¹⁶⁶ *A.e.*, vr. 31b.

adamlarından destek gördü ve öğrenciler yetiştirdi. Seyahatleri sırasında dönemin önde gelen ilim adamlarıyla görüşürken aynı zamanda eserler telif etti. *Dürre*'den onun doğrudan Memlûk Sultanının da çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. *el-Lu 'matu'n-nûrâniyye*'ye yazdığı ilk şerhi Memlûk sultanına hediye etmişti.¹⁶⁷ Bistâmî ilmî seyahatlerinin ardından çok sevdiği Bursa'ya yerleşti. 858/1453 tarihinde burada vefat etti.¹⁶⁸

Bistâmî'nin Osmanlı muhitinde bıraktığı izi *Şekâik*'te İstanbul'un ilk kâdısı Hızır Bey'in (ö. 863/1459) biyografisinde geçen bir rivayetten anlayabiliriz: Sultan II. Mehmet döneminde Arap âleminde gelen bir âlimin sultanın huzurunda Anadolu âlimleriyle yaptığı görüşme sırasında *gizli ilimler*deki suallerine hiç kimse cevap verememişti. Buna canı sıkılan Sultan II. Mehmet'e o zaman Seferihisar Kâdısı olan ve gizli ilimlerdeki bilgisiyle tanınan Hızır Bey'den bahsedilmişti. Hızır Bey, bu âlimin suallerine cevap verdiği gibi ona 16 farklı ilimden meseleler yöneltmiş, o âlim bunlara cevap verememişti. Hızır Bey'in bu âlimi susturması sultanın çok hoşuna gitmişti. Hızır Bey'e Bursa ve Edirne'de çeşitli mansıplar verdikten sonra onu İstanbul kâdısı yaptı.¹⁶⁹ *Şekâik*'teki bu rivayette Arap diyarından gelen âlimin ismi geçmez. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) aynı rivayeti kitabında nakledip bu olayın II. Mehmet değil II. Murad devrinde yaşandığını, Arap diyarından gelen âlimin ise *söylenene göre* Abdurrahmân el-Bistâmî olduğunu yazar.¹⁷⁰ Bistâmî'nin kendisinden sonraki dönemlere tesiri gizli ilimlere vukûfu ve tarihçiliği yönüyle olmuştur.¹⁷¹

En önemli eseri olan ilimler ansiklopedisi (*mevdûâtü'l-ulûm*) türündeki eseri *Fevâyih-i Miskiyye*'yi 844/1440-1 yılında telif etti.¹⁷² Bistâmî'nin bu eserindeki metodolojisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda *Fevâyih*'de İbn

¹⁶⁷ A.e., vr. 36b. Bistâmî, açıkça Memlûk sultanını zikretmez ancak onun kitabını hediye ettiği kişiyi *Hârisu'l-Haremeyn* (Mekke ve Medine'nin bekçisi) ve *İmâmu'l-Kıbleteyn* (İki kıblenin hükümdarı) gibi sıfatlarla methetmesi Memlûk sultanını işaret ettiğini gösterir. Bistâmî'nin Mısır'daki ilmî faaliyetleri için ayr. bkz.: Noah Gardiner, "The Occultist Encyclopedism of 'Abd Al-Rahman al-Bistami", *Mamluk Studies Review*, Sy. 20, 2017, s. 16-27.

¹⁶⁸ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 47; Fazlıoğlu, "Abdurrahmân Bistâmî", s. 229.

¹⁶⁹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 91-92.

¹⁷⁰ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâtü'l-fuhûl*, 6 c., nşr. Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâût, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 2010, C. 5, s. 443; Veysel Kaya, "Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 35, 2016, s. 190.

¹⁷¹ Fazlıoğlu, "Abdurrahmân Bistâmî", s. 231, 4. dipnot.

¹⁷² Mecdi, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 68.

Arabî'nin tesirinin olduğuna dikkat çekilir.¹⁷³ Ancak aslında onun harf ilmini merkeze alan yaklaşımında Saînuddîn İbn Türke'ye bariz bir benzerliği vardır. Bistâmî tıpkı İbn Türke gibi harf ilmini bütün ilimlerin çatısı yaparken hurûfiliğin kurucusu Fazlullah el-Hurûfî'nin ilhâd görüşlerini reddetmektedir.¹⁷⁴ Ayrıca Bistâmî ve İbn Türke'nin ikisinin de ortak bir hocası yukarıda bahsettiğimiz Hüseyin el-Ahlâtî'dir. İbn Türke kendisini hocasının fikirlerini sistemleştiren biri olarak takdim eder.¹⁷⁵

3.1.2.5. Hacı Paşa (ö. 827/1424)

Celâleddîn Hızır b. Hoca Ali b. Murad b. Hoca Ali b. Hüsâmeddin el-Konevî¹⁷⁶ Aydınî (Hacı Paşa).¹⁷⁷

Şekâik'te dördüncü tabakada, Yıldırım Bayezid dönemi âlimleri arasında zikredilir.¹⁷⁸

Anadolu'da ilk eğitimini aldıktan sonra Kâhire'ye gitti. Mısır'a gitmeden önce bir süre Şâm'da Kutbuddîn er-Râzî et-Tâhtânî'den (ö. 766/1365) ders aldı.¹⁷⁹ Mısır'da Şeyhûniyye Medresesi'nde Bâbertî'den okudu. Mübârekşâh el-Mantikî'ye öğrenci oldu. Hastalığı sebebiyle tıp ilmine yöneldi. Sultan Kalavun'un (678-689/1279-1290) inşa ettiği Mansûriyye Hastanesi'nde hekimlik yaptı.¹⁸⁰ Kâhire'de kaldığı müddette Şeyhûniyye'de ikamet etti. 771/1370'te hala Kâhire'de olduğu bilinmektedir. Yaklaşık on sene sonra 782/1380'de Anadolu'ya hâmîsi Aydınoğlu İsa Bey'in yanına dönmüştü. Ayasuluk'ta ona ithaf ettiği Şifâu'l-eskâm eserini yazmıştı.¹⁸¹ İsa Bey

¹⁷³ Yağmur, "Abdurrahmân El-Bistâmî", s. 2247-2263; Deni Gril, "Ezoterizm Bidete Karşı: Abdurrahman el-Bistami", **Şark Felsefesi Problemleri**, Sy. 1, 2011, s. 47-48; Felsefe ve kelâma bakışında ise Gazâlî'nin etkisi vardır. Veysel Kaya, "XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî'nin Felsefe-Kelâm İlişkisine Bakışı", **Osmanlı'da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler**, 2016, s. 301-314.

¹⁷⁴ Kaya, "Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi", s. 210.

¹⁷⁵ Melvin-Koushki, "The Quest", s. 48.

¹⁷⁶ Hacı Paşa, **Mecma'u'l-envâr fi cemâ'i'l-esrâr**, Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi, Nr. 94, vr. 2a.

¹⁷⁷ Cemil Akpınar Hacı Paşa'nın hayatı hakkındaki bilgileri yazara ait yazmalara dayanarak ustaca oluşturmuştur: "Hacı Paşa", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 492-496; Eserlerinin kronolojik bir listesi için bkz.: Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 296-297.

¹⁷⁸ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 52; İhsanoğlu, **Sekâfe**, s. 166; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 332.

¹⁷⁹ Akpınar, "Hacı Paşa", s. 493.

¹⁸⁰ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 52; Hacı Paşa, burada görev yaptığı sırada meşhur tabip İbnu'n-Nefîs'in eserlerinden önemli ölçüde istifade etti. Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 269-270, 277. Bu hastanenin Fâtîmîlerden kalan kitaplardan oluşan 100.000 kitaplık bir kütüphanesi vardı. Pedersen, "Mescid", C. 8, s. 62.

¹⁸¹ Akpınar, "Hacı Paşa", s. 494; Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 273.

tarafından Ayasuluk'a kâdı olarak atandı. Önce Birgi'de, inşası bittikten sonra da Ayasuluk'taki İsa Bey Medresesi'nde müderrislik yaptı. Aynı zamanda onun saray hekimiydi.¹⁸² İsa Bey'in 1390'da I. Bayezid tarafından beylikten el çektilmesinden Hacı Paşa'nın 827/1424'te vefatına kadarki süreçte, Hacı Paşa'nın hayatı karanlıktadır. Bu dönemde Konya'ya gitmiş olması muhtemeldir. Son olarak Birgi'ye geri döndü ve burada vefat etti.¹⁸³

Hacı Paşa'nın en önemli hâmişi Aydınolu İsa Bey olmakla beraber Osmanlı muhitiyle de irtibat kurmuştu. Vefatının ardından hayatının karanlıkta kaldığı dönemde Sultan II. Murad'la görüştüğü bilinmektedir. Yazdığı tefsiri sultana ithaf etmişti.¹⁸⁴

Hacı Paşa tıbbâ dair önemli çalışmaları dışında aklî ilimlerle de iştigal etmişti. Muhtemelen medresede talebelerine okutmak için kelâm ve mantıkla ilgili iki şerh kaleme aldı.¹⁸⁵ Kelâmıla ilgili Beyzâvî'nin *Tevali 'u'l-envâr*'ına şerh yazmasında Şemseddin el-İsfahânî (ö. 749/1349) ve Aduddîn el-Îcî vasıtasıyla Beyzâvî'ye uzanan bir silsileye sahip olan hocası Bâbertî'nin tesirinden söz edilebilir.¹⁸⁶ Bunun dışında Hacı Paşa, Kutbuddîn er-Râzî'nin Sirâceddîn el-Urmevî'nin mantık kitabı üzerine yazdığı şerh üzerine bir şerh kaleme almıştır.¹⁸⁷ Onun bu şerhi yazmasında Şâm'da eseri şârihi Kutbuddin'den bizzat okuması dışında Kâhire'de aklî ilimlerin üstadı Mübârekşâh el-Mantikî'den ders almış olması da etkili olmuştur.

¹⁸² Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 271-272.

¹⁸³ Akpınar, "Hacı Paşa", s. 492-496; Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 288.

¹⁸⁴ Hacı Paşa, **Mecma'u'l-envâr**, vr. 2a.

¹⁸⁵ Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 272.

¹⁸⁶ **A.e.**, s. 278-282.

¹⁸⁷ Urmevî'nin eserinin ismi: *Metâli 'u'l-envâr fî'l-hikme ve'l-mantık*. Onun üzerine Kutbuddîn er-Râzî'nin Gıyaseddîn Muhammed'e ithaf ettiği şerhi: *Levâmi 'u'l-esrâr fî şerhi metâli 'i'l-envâr*. Hacı Paşa'nın bu şerh üzerine yazdığı şerh: *Şerhu levâmi 'i'l-esrâr fî şerhi Metâli 'i'l-envâr*. Urmevî'nin metnine Şemseddîn el-İsfahânî şerh, Seyyid Şerîf ise haşiyeye yazmıştı. İsfahânî'nin şerhi üzerine Molla Fenârî'nin bir haşiyesi vardır. Muhsin Demirci, "İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, C. 22, s. 509-510; Mustafa Çağrı, "Sirâceddîn el-Urmevî", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 262-264; Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 283-287. Gıyaseddîn Muhammed, Urmevî'nin öğrencisi Dâvûd el-Kayserî'nin de hamisiydi. Bkz.: Üçüncü Bölüm 85. dipnot. Fahreddîn er-Râzî mektebine mensup bu âlimlerin hoca-talebe ilişkileri yanında tek bir metin üzerinde toplanmış olmaları dikkat çekicidir. Ayrıca Kutbuddîn er-Râzî ve İlhanlı veziri Gıyaseddîn hariç hepsi hayatlarının bir döneminde Mısır'da tahsil görmüşlerdi. Bu durum aynı zamanda Osmanlı muhitini şekillendiren Fahreddîn er-Râzî mektebinin köklerini anlamamız adına kıymet arz eder. Anlaşılan bu köklerin bir kısmı Osmanlı'ya ulaşırken Mısır'dan geçiyordu.

Hacı Paşa'nın eserine şerh yazdığı Urmevî'nin ilmî silsilesi aslında İlhanlılardan daha geriye gidiyordu. O, Fahreddin er-Râzî'nin etrafındaki âlimlerden ders almıştı.¹⁸⁸ Görüldüğü gibi Hacı Paşa, Râzî'den sonra İlhanlılarda gelişen ve oradan Mısır'a intikal eden aklî ilimler silsilesinin içerisinde yer alan bir âlimdi. O bu silsileyi Kâhire'den Anadolu'ya taşıyanlardan biriydi.

3.1.2.6. Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413)

Zeynuddîn Alî b. Muhammed b. Alî¹⁸⁹ es-Seyyid Ebû'l-Hasan el-Hüseynî el-Cürcânî el-Esterâbâzî¹⁹⁰ el-Hanefî.¹⁹¹

Şekâik'te hakkında müstakil bir bölüm bulunmamakla birlikte eserde birçok yerde ismi geçmektedir.¹⁹²

22 Şaban 740/22 Şubat 1340'ta doğdu.¹⁹³ Memleketinde et-Tâvûsî'den *Miftâhu'l-ulûm* ve şerhini ve *el-Keşşâf* tefsirinden Bakara ve Âl-i İmrân surelerinin bir kısmını es-Sirâc Ömer el-Büheymânî'nin *Keşf* ile beraber okudu.¹⁹⁴

İbn Hacer'in anlattığına göre, Fahreddin er-Râzî'nin torunu Cemâleddîn Aksarâyî'den ders almak için Anadolu'ya seyahate çıktı. Yolculuk sırasında onun *el-İzâh* üzerine yazdığı şerhi görünce beğenmedi. Öğrencilerden biri Aksarâyî'nin ders takririnin eser telifinden daha güzel olduğunu söyleyince yola devam etti ve Karaman

¹⁸⁸ Bu âlimler, Râzî'nin hocası İbn Yûnus ve onun mantık ilmindeki takipçisi el-Hûnecî'dir. Arıcı, "Râzî Ekolü", s. 10, 35. dipnot; Yıldız, "From Cairo to Ayasuluk", s. 285.

¹⁸⁹ Mekke'de Cürcânî'nin torunun oğluyla görüşen Sehâvî onun kendisine Seyyid Şerîf'in adının 'Alî b. Alî b. Hüseyin' olduğunu söylediğini aktarır. Ancak Sehâvî bizim metinde aldığımız isim ve nesebin daha meşhur olduğunu söyler. Kâtip Çelebi de Seyyid Şerîf'in biyografisinin başlığında Sehâvî'yi takip etmekle beraber Cürcânî'nin kitabında kendi el yazısıyla nesebini 'Alî b. Alî b. Hüseyin' şeklinde verdiğini söyler. Ardından 'kişi kendini daha iyi bilir' diyerek ekler. Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, C. 5, s. 292; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, C. 2, s. 388.

¹⁹⁰ Kefevî, Cürcânî hakkında birçok övgü lakabı sıralamaktadır. Mahmûd b. Süleymân el-Hanefî Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, 4 c., İstanbul, Mektebetü'l-İrşâd, 2017, C. 4, s. 73. Ayr. bkz.: Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul, İslami İlimler Vakfı, 1984, s. 83-85.

¹⁹¹ Eserleri için bkz.: Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, C. 8, s. 136; Josef van Ess, "Jorjânî, Zayn-Al-Dîn Abu'l-Hasan 'Alî", *Encyclopædia Iranica*, Londra, 2011, C. 15/1, s. 21-29, (Çevrimiçi) güncellenmiş madde <https://www.iranicaonline.org/articles/jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali>, 06.04.2022.

¹⁹² Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 16, 43-44, 60 ve 150-151.

¹⁹³ Kefevî, *Ketâib*, C. 4, s. 73; Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli*, C. 1, s. 488.

¹⁹⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, C. 5, s. 292.

bölgesine geldi. Ancak onun buraya gelişi Aksarâyî'nin vefatına rastladı. Aksarâyî'nin öğrencisi Molla Fenârî'yle beraber 778/1376-7'de Mısır'a gitti.¹⁹⁵

Taşköprizâde, Seyyid Şerîf'in Mısır'a gidişini daha farklı bir şekilde anlatır. O, Cürcânî'nin Kutbuddîn er-Râzî et-Tahtânî'nin *Metâli' u 'l-envâr* üzerine yazdığı şerhi bizzat şârihinden okumak için Herât'a gittiğini ancak Kutbuddîn'in yaşlılığı sebebiyle ona ders okutamadığını ve kendisini Mısır'a öğrencisi Mübârekşâh'ın yanına yolladığını rivayet eder.¹⁹⁶ Taşköprizâde'nin rivayetini olduğu gibi kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Zira Kutbuddîn vefatından 3 sene önce 763/1361-2'de Şâm'daydı ve aklî ilimlerde talebe yetiştirecek kadar sağlıklıydı. Hatta Tâcuddîn es-Sübki (ö. 771/1370) onunla münâzara yapmış, onun mantık ve felsefede büyük bir âlim olduğunu görmüştü.¹⁹⁷ Kutbuddîn yaşlılığında sağlıklı olduğuna ve ders okutmaya devam ettiğine göre Seyyid Şerîf'in onu bırakıp öğrencisi Mübârekşâh'ın yanına gittiği rivayetini doğru kabul etmek pek makul gözükmemektedir.¹⁹⁸ Ancak Seyyid Şerîf'in Kutbuddîn'in *Miftâhu'l-ulûm* şerhini¹⁹⁹ şârihin oğlu²⁰⁰ Muhlisuddîn Ebu'l-Hayr Alî'den okuduğu bilgisi, Kutbuddîn'in ömrünün sonunda sağlıklı olmasına rağmen Cürcânî'nin ona her nedense ulaşamamış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.²⁰¹ Bu bilgiyi bize veren Sehâvî sonraki satırlarda Taşköprizâde'yi

¹⁹⁵ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 464-465; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 19.

¹⁹⁶ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 150-151.

¹⁹⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şaffiyyeti'l-kübrâ*, C. 9, s. 274-275; Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebü Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şuhbe, *Târîhu İbn Kâdî Şuhbe*, 3 c., thk. Adnân Derviş, Dımaşk, el-Mahedu'l-ilmîyyu'l-Fransî li'd-dirâseti'l-Arabiyye, 1994, C. 3, s. 267. Râzî'nin Şâm'a geldikten sonra da talebe yetiştirmeye devam ettiği İbn Kâdî Şuhbe'nin eserinde açıkça belirtilir. (ثم قدم دمشق وأشغل بها في العلوم العقلية) Hatta Hacı Paşa da Şâm'dayken ondan ders alanlar arasındaydı. Bkz.: Üçüncü Bölüm Hacı Paşa.

¹⁹⁸ Bu rivayet hakkında oluşan şüpheye Mübârekşâh'ın muasırı kaynaklarda onunla ilgili biyografik bilgiye rastlanılmaması da eklenmiş ve literatürde Mübârekşâh'ın şahsiyeti hakkında spekülasyon oluşmuştur. Akpınar, kaynaklarda geçen Mübârekşâh'ın aslında bir âlim değil, 763/1362 yılında hac emirliği yapan Emir Seyfeddin Mübârek Şâh et-Tâzî olduğunu ileri sürmüştür. Akpınar, "Hacı Paşa", s. 493; van Ess, "Jorjânî", (Çevrimiçi) güncellenmiş madde [jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali](#). Ancak *Menâkıb*'in Bedreddin'in Mısır günlerine dair verdiği bilgilere baktığımızda Mübârekşâh cedel ilmîne ve aklî ilimlere vâkıf bir âlimdi. Rûm topraklarından gelen öğrencileri vardı. Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 13b-14a. Aynı kaynak Mübârekşâh'ın *dersiâm* olduğunu söyler. Dersiâm halka açık ders veren müderrise denirdi. Osmanlılara has bu tabir Memlûklerde muhtemelen kullanılmıyordu ancak yine de Mübârekşâh'ın kimliğini bize açıklamak için yeterlidir. Dersiâm için bkz.: Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *Osmanlı İlmîyesi*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 348-351.

¹⁹⁹ Bağdathî İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-ârifin*, C. 2, s. 163.

²⁰⁰ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, C. 2, s. 388.

²⁰¹ Buna karşın Hansârî, Nisâbü'rî adlı bir ricâl âlimden Cürcânî'nin Kutbuddîn er-Râzî'den rivayette bulunduğunu nakleder. Muhammed Bakır b. Zeynelâbidîn b. Cafer el-Müsevî Hansârî, *Ravzâtü'l-*

teyit edercesine Cürcânî'nin Kâhire'ye geldikten sonra Mübârekşâh'ın öğrencisi olduğunu söyler. Cürcânî ondan hocası İcî'nin *Mevâkıfı*'nı okumuştur.²⁰² Cürcânî'nin aynı kitap üzerine Semerkant'tayken yazacağı şerh, Râzî mektebi içerisinde kelâm ilminde yazılmış en etkili kitaplardan birisi olacaktır.²⁰³ Ayrıca Osmanlı ulemâsından günümüze gelen aklî ilimlerdeki icâzet silsileleri Cürcânî-Mübârekşâh vasıtasıyla Fahreddîn er-Râzî'ye ulaşır.²⁰⁴

İbn Hacer'le Taşköprizâde'nin rivayetlerini birleştirip özetlersek Cürcânî Kutbuddîn'i bulmak için memleketinden çıktığı yolculukta Aksarâyî'yi duyup Karaman'a gitti. Sonra Fenârî'yle beraber Mısır'a gidip burada Mübârekşâh'dan okudu.²⁰⁵

Kâhire'de Saîdu's-suedâ Hankâhı'nda²⁰⁶ dört yıl kaldı ve Ekmeleddin el-Bâbertî ve diğer âlimlerden okudu.²⁰⁷ Cürcânî Kâhire'den ayrılınca önce Anadolu'ya sonra Acem'e gitmiş, orada ulemânın reisi olmuştu.²⁰⁸

Şu ana kadar Cürcânî'yle ilgili anlatılanlar Memlûk ve Osmanlı kaynaklarının bize söyledikleridir. Bu kaynaklarda İbn Hacer'in Cürcânî'nin Fenârî'yle beraber Mısır'a seyahati için verdiği 778/1376-7 tarihi dışında, Farsça kaynakların aksine, Seyyid Şerîf'in biyografisi için tarih aralıkları zikredilmemiştir. Onun Kâhire'de hangi yıllarda bulunduğunu ve Timur'un 789/1387'de Şiraz'ı ele geçirinceye kadarki biyografisini ortaya koymak istediğimizde karşımıza iki farklı yol çıkar: Eğer Aksarâyî'nin 770/1368-9 ya da 771/1396-7'de vefat ettiğini esas alırsak Mîrhând'ın

cennât fi ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât, 8 c., thk. Esedullah İsmâiliyyân, Kum, Mektebetu İsmâiliyyân, 1390, C. 5, s. 308. Yine de Kutbuddîn er-Râzî'nin vefat tarihi 766/1365 olduğu için Cürcânî'nin onunla görüşmüş olma olasılığı çok düşüktür.

²⁰² Sehâvî, **ed-Davû'l-lâmi'**, C. 5, s. 292.

²⁰³ Gümüş, **Cürcânî**, s. 143.

²⁰⁴ Arıcı, "Râzî Ekolü", s. 18, 19 ve 23.

²⁰⁵ Kefevî, **Ketâib**, C. 4, s. 74.

²⁰⁶ Bu hankâh, Selâhâddîn-i Eyyûbî tarafından eski Fâtîmî sarayından dönüştürülmüştü. Burası dışarıdan gelen sûfilerin ücretsiz kaldığı bir yerd. van Ess, "Jorjânî", (Çevrimiçi) güncellenmiş madde [jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali](#). Muhammed Emin'e göre Sultan Selâhâddîn bu hankâhı tasavvufu kendi amaçları doğrultusunda kullanan Şiilere karşı Sünnî tasavvufu desteklemek için kurmuştu. Emîn, **el-Evkâf**, s. 204.

²⁰⁷ Cürcânî'nin Mısır'a 778'de geldiğini ve dört yıl kaldığını kabul edersek Mısır'dan 782/1380-1'de çıkmış olmalıdır.

²⁰⁸ İbn Hacer bu bilgileri Seyyid Şerîf'in Mısır'a elçi olarak gelen damadından almıştır. Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 3, s. 535; Sehâvî, **ed-Davû'l-lâmi'**, C. 5, s. 292; Kefevî, **Ketâib**, C. 4, s. 78.

Ravzut 's-safâ'daki Cürcânî'nin hayatı hakkında verdiği tarihleri; İbn Hacer'in Cürcânî ve Fenârî'nin seyahat tarihleri olarak verdiği 778/1376-7'yi esas alırsak *Menâkıb*'daki bazı bilgileri doğru kabul etmiş oluruz:

1) Aksarâyî'nin vefatı bir rivayete göre 770/1368-9 veya 771/1396-70 tarihindedir.²⁰⁹ Cürcânî'nin Karaman'a gelişi Aksarâyî'nin vefatına denk düştüğüne göre bu durumda İbn Hacer'in verdiği 778 tarihi hatalıdır. Aksarâyî'nin vefatından sonra Cürcânî ve Fenârî beraber yola çıktılar ve 772/1370-1'de Kâhire'ye vardılar. Cürcânî Kâhire'de Saîdu's-suedâ Hankâhı'nda dört yıl kaldı ve Ekmeleddin el-Bâbertî ve diğer âlimlerden okudu. Mîrhând'den nakledildiğine göre 776/1374'te Osmanlı topraklarına, Bursa'ya veya Edirne'ye, geldi. Sonra memleketi Esterâbâd'a döndü.²¹⁰ Burada Saduddîn el-Unsî vasıtasıyla Muzafferî hükümdarı Şâh Şucâ'yla (759/1358-786/1384) tanıştı. Şâh onun ilimde yüksekliğini gördü. Ona değerli ihsanlarda bulundu. Cürcânî'yi Şiraz'a kadar beraberinde getirdi. Ona burada ikramını iyice arttırdı ve burada inşa ettiği medresenin (*Dâruşşifâ*) tedrisini verdi.²¹¹ Cürcânî, 779/1377'den 789/1387'de Timur tarafından Semerkant'a götürülene kadar 10 yıl Şiraz'da müderrislik yapmaya devam etti.²¹²

Bu tarihlendirmeye göre 760/1359 doğumlu Bedreddin Mısır'a yirmili yaşlarında Berkûk döneminde (784/1382'den itibaren) geldiği için Osmanlı kaynaklarında geçen Bedreddin ile Seyyid Şerif'in Mısır'da ders arkadaşı olma ihtimalleri çok düşüktür.²¹³

²⁰⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C. 1, s. 874; C. 2, 1192; Belîğ, *Güldeste*, s. 240; R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Londra, Ithaca Press, 1986, s. 78; Aksarâyî'nin mezar taşında 770 tarihi yazmaktadır. İrfan Görkaş, "Cemaleddin Aksarayî'nin hayatı-eserleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 1995, s. 41.

²¹⁰ Tekindağ, "Medrese Dönemi", s. 11-12; Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", s. 134-136. Karş.: van Ess, "Jorjânî", (Çevrimiçi) güncellenmiş madde jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali.

²¹¹ Mîrhând'dan naklen Hansârî, *Ravzâtü'l-cennât*, C. 5, s. 302-303. Karş.: van Ess, "Jorjânî", (Çevrimiçi) güncellenmiş madde jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali.

²¹² Brockelmann, *GAL Supp.*, s. 305; Gümüş, *Cürcânî*, s. 86-90; van Ess, "Jorjânî", (Çevrimiçi) güncellenmiş madde jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali.

²¹³ Halîl b. İsmâîl, *Menâkıb*, vr. 15a-16b; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 50 ve 52; Kefevî, *Ketâib*, C. 4, s. 75.

2) Diğer rivayete göre Aksarâyî 778/1377'de vefat etti.²¹⁴ Cürcânî bu tarihte Fenârî ile birlikte Karaman'dan ayrıldı. Fenârî'nin 795/1392-3'te Bursa'da kâdılık yaptığına dair vesika olduğu için o en geç bu tarihe kadar Kâhire'de kalmış veya daha erken bir tarihte dönmüş olabilir.²¹⁵ Bedreddin 784/1382'den itibaren Kâhire'ye geldiğine ve 786/1384'te vefat eden Bâbertî'den ders aldığına göre onun bu iki tarih arasında Kâhire'de olduğunu kabul edebiliriz. Ancak bu süre içinde Bedreddin hacca gitmiş, Cürcânî hac dönüşü Kudüs'teyken Bedreddin'e mektup yazıp onu Bâbertî'nin derslerine çağırmıştı.²¹⁶ Bu şekilde Bedreddin, Fenârî ve Cürcânî Bâbertî'nin derslerine katıldılar. Cürcânî 785/1383-4 veya 786/1384-5'te Kâhire'den ayrılıp önce Anadolu'ya ardından Şiraz'a gitti. 787-789/1385-6-1387-8 arasında Timur şehri alan kadar Şiraz'da iki sene müderrislik yaptı.²¹⁷ Nitekim bu tarihlendirmeleri doğrulayacak şekilde *Menâkıb*'daki bilgilere göre Bedreddin ilk kez eser telif etmeye başladığında 25 yaşındaydı (h. 785 yılı). Yine aynı kaynağa göre bu sırada Seyyid Şerîf 40 yaşını geçmişti (h. 780'den sonra).²¹⁸ 785 yılında Bedreddin 25, Cürcânî 45 yaşındaydılar.

Her iki durumda da Kefevî'nin söylediği gibi Cürcânî, Fenârî, Bedreddin ve Hacı Paşa aynı anda Kâhire'de bulunmuş olamazlar.²¹⁹ 771/1370'te Kâhire'de olan ve 782/1380'ye kadar burada kalmış olma ihtimali olan Hacı Paşa'nın 772/1370-1 veya 778/1376-7 tarihlerinde buraya gelen Cürcânî ve Fenârî'yle ders arkadaşı olması imkân dahilindedir. Ancak Bedreddin eğer 784/1382'den sonra Kâhire'ye geldiyse onun her halükârda Hacı Paşa'yla ders arkadaşı olma ihtimali yoktur.

Timur'un Şiraz'ı istilas sırasında Cürcânî'nin evine *eman* verildi. İşaret olarak kapısına Timurlu ordusundaki oklardan biri asıldı. Böylece onun evine sığınanlar

²¹⁴ Brockelmann Aksarâyî'nin vefat tarihi olarak 780/1378'i verir. Brockelmann, **GAL Supp.**, C. 2, s. 328. Mélikoff ise Brockelmann'dan naklen vefat tarihini 1377 (778-9) olarak gösterir. I. Mélikoff, "Djamâl al-Din Aqsarayî", **Eİ²**, Leiden, E.J. Brill, 1991, C. 2, s. 419-420.

²¹⁵ Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari (I)", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, C. 16, Sy. 18, (95), 1926, s. 373-376.

²¹⁶ Bedreddin Kâhire'ye gelir gelmez Bâbertî'nin halkasına katılmamıştı. Önce Mübârekşâh'ın halkasındaydı ve onunla beraber Kâhire'den hacca gitmişlerdi. Halîl b. İsmâil, **Menâkıb**, vr. 14a-15a.

²¹⁷ Hansârî, **Ravzâtü'l-cennât**, C. 5, s. 304.

²¹⁸ Halîl b. İsmâil, **Menâkıb**, vr. 17a-18a. *Menâkıb*'ın bu bilgiyi verirken Seyyid Şerîf'in o sırada Kâhire'de Bedreddin'le beraber olduğunu ima ettiği açıktır.

²¹⁹ Kefevî, **Ketâib**, C. 4, s. 75.

yağmadan kurtulmuş oldular. Büyük bir âlim olduğu bilinen Cürcânî ilerlemiş yaşına rağmen Timur'un vezirinin girişimiyle Semerkant'a götürüldü.²²⁰ Burada Saduddîn et-Taftazânî'yle tanıştı.²²¹ Taftazânî 1385'ten beri burada müderrislik yapıyordu. 791/1388-9'da bir mecliste Timur, Seyyid Şerîf'i Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soyundan geldiği için daha yaşlı olan Taftazânî'nin önüne oturttu. Aynı mecliste ikisi münâzaraya başladılar. Aralarında hakemlik yapan Numânuddîn el-Harezmi el-Mutezilî münâzarada Cürcânî'yi haklı buldu. Taftazânî bu olayın ardından birkaç gün geçmeden üzüntüsünden vefat etti.²²² Seyyid Şerîf ve Taftazânî'nin Timur'un meclisinde yaptıkları münâzara çok meşhurdu. Osmanlı ulemâsı bu iki âlimin aralarındaki ihtilafı meselelerle ilgilenirler ve büyük âlimler iki taraftan birini tutar, yazdıkları eserlerle diğerine itirazlar getirirlerdi.²²³

Timur'un Ankara Savaşı'nın ardından Bursa'dan getirdiği meşhur kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî ile Seyyid Şerîf arasında Seyyid Şerîf'in Taftazânî'yle yaşadığı oturma krizine benzer bir olay yaşandı:

“Emir Timur İbnü'l-Cezerî'yi Mâverâünnehir'e götürdü. Seyyid Şerîf bu sırada Semerkant'ta müderris idi. Sonra Timur burada büyük bir ziyafet verdi. Umerâyı sol tarafına ulemâyı ise sağ tarafına oturttu. İbnü'l-Cezerî'yi Seyyid Şerîf'in önüne oturtunca ona bunun sebebi soruldu. Dedi ki: Nasıl onu öne almayayım? O Kitap [Kurân] ve sünneti bilir, Hakk'ı [Kurân] okur, bu ikisinde [Kurân ve sünnette] anlayamadığı şeyi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) danışır ve meseleyi o çözer. Zamanın durumuna bak! Ne yaparsan onu bulursun.”²²⁴

²²⁰ Cürcânî ileri yaşında Mâverâünnehir'e seyahat etmekle sıkıntı çektiğini söyler. Yüksel Çelik, “es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2009, tahkikli metin, s. 4.

²²¹ Kefevî, **Ketâib**, C. 4, s. 78-79.

²²² **A.e.**, C. 4, s. 79-82. Kefevî daha sonra aralarındaki münazaranın içeriğini ve hocası Hafız et-Taşkendi'yle Şeyhulislâm Ebû Suûd Efendi'nin münazarada kimin haklı olduğu yönündeki ilmi tartışmaları nakleder. **A.e.**, C. 4, s. 84-100.

²²³ Şevkânî, **el-Bedrû't-tâli**, C. 1, s. 489.

²²⁴ Bu olayın doğru olma olasılığı yüksektir. Çünkü İbnü'l-Cezerî'nin otobiyografisinde söylediğine göre Timur onun Kurân ve hadis ilmi konusundaki bilgisini duyduğundan beri ülkesinde olmasını istiyordu. Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, **Câmi'u esânîdi İbnü'l-Cezerî**, thk. Ahmed b. Hamûd b. Humeyyid er-Ruveysî, Beyrût, Müessesetü'd-duhâ, Dâru'l-me'sûr, 2015, s. 123. Ayr. bkz.: Üçüncü Bölüm İbnü'l-Cezerî. Nitekim Cezerî *Mesâbih* şerhini Semerkant'tayken yazmıştı. Kefevî'nin yukarıdaki olay için verdiği 806/1403-

Seyyid Şerîf Semerkant'tayken Nakşibendî Alâuddîn Attâr'dan (ö. 802/1400) tarikat dersi aldı.²²⁵ Timur'un ölümünden sonra 807/1405'te Cürcânî Semerkant'ı terk etti ve Şiraz'a döndü.²²⁶ Burada Hüseyin el-Ahlâtî'den gizli ilimlerde ders alan mutasavvıf Şâh Nimetullah-ı Velî'nin (ö. 834/1431) müritlerinden oldu.²²⁷

6 Rebiyülahir 816/6 Temmuz 1413'te Şiraz'da vefat etti.²²⁸

3.1.2.7. Molla Fenârî (ö. 834/1431)

Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî er-Rûmî el-Hanefî.²²⁹

Şekaik'te Yıldırım Bayezid dönemine ait dördüncü tabakada zikredilen ilk âlimdir.²³⁰

758 senesi Safer ayında (Ocak/Şubat 1357) doğdu.²³¹

4 tarihi yanlış gözükmektedir. Çünkü Timur Bayezid'i yendiği 7 yıllık seferinden Semerkant'a 807/1404'te dönmüştü. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 43; Kefevî, *Ketâib*, s. 79-80; İsmail Aka, "Timur", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, C. 41, s. 175.

²²⁵ Kefevî, *Ketâib*, C. 4, s. 77; Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî Safî, *Reşehât: Hayat Pınarından Can Damlaları*, haz. Mustafa Özsaray, ed. Ali Kaya, 9. bs., İstanbul, Semerkand, 2017, s. 213-217.

²²⁶ Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", s. 134-136 van Ess, "Jorjânî", (Çevrimiçi) güncellenmiş madde [jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali](http://www.jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali).

²²⁷ Mahmud Erol Kılıç, "Ni'metullâh-ı Velî", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, C. 33, s. 133-135.

²²⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, C. 5, s. 293.

²²⁹ Arapça kaynaklarda ismi İbnu'l-Fenârî şeklinde geçer: İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, C. 10, s. 40; Malatî, *Neylül-emel*, C. 4, s. 56; Bir şiirinde kendisi de İbnu'l-Fenârî künyesini kullanır. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 27; Fenârî nisbesi hakkında bkz.: *A.e.*, s. 52; Kürdî veya Geredî nisbesi için bkz.: Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari (I)", s. 375; Repp, *The Müfti of Istanbul*, s. 82; Eserleri için bkz.: Kadir Gömbeyaz, "Molla Fenari'ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenari Bibliyografyası", ed. Tevfik Yücedoğru v.d., *Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) -Bildiriler-*, 2010, s. 467-524.

²³⁰ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 52; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 333.

²³¹ Fenârî'nin hayatını İbn Hacer'den nakleden İbn Tagrıberdî, Suyûtî ve Taşköprizâde doğum tarihi olarak 751'i göstermektedir. Sonraki eserlerde ve günümüzdeki çalışmalarda da hep bu tarih doğru kabul edilmiştir. İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, C. 10, s. 40. Lakin İbn Hacer, Fenârî'nin 778'te Mısır'a gittiğini söylerken 20 yaşında olduğunu belirtir. Fenârî'nin 751 tarihinde doğmuş olması halinde 778'de 20 değil 27 yaşında olması gerektiğine dikkat çeken tarihçi Hüseyin Hüsameddin, aradaki çelişkiyi gidermek için İbn Hacer'in metninden 'yedi' (سبع) rakamının sehven düştüğünü ileri sürer. Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari (I)", s. 371, 1. Dipnot. Karş.: Repp, *The Müfti of*

İlk tahsiline Anadolu'da başlayan Fenârî, İznik Medresesi'nde ders veren Alâuddîn Esved'den (ö. 800/1397) okudu. Kim olduğunu bilmediğimiz el-Kemâl Muhammed b. Muhammed el-Maarri'den ders aldı.²³² Daha sonra Alâuddîn Esved'le araları açıldı ve Cemâleddin Aksarâyî'nin derslerine devam etti.²³³ Rivayete göre Aksarâyî bir gün Fenârî'nin medresesindeki hücreinde dizleri üzerine çökmüş kitapları incelediğini ve üzerine notlar (*havâşî*) aldığını görünce onun gelecekte fazilete ereceğini ve ilimde namı olacağını söylemişti.²³⁴ Fenârî, Aksarâyî'nin derslerinden sonra fetva verecek seviyeye ulaşmış olmalı ki bundan sonra kendi yoğun çalışmalarına (*iştigâl*²³⁵) devam etti. Daha sonra 778/1376-7'de 20 yaşındayken Seyyid Şerîf el-Cürcânî ile beraber Mısır'a gitti. Burada Ekmeleddin el-Bâbertî ve diğer ulemâdan ders aldı. Birçok ilimde üstünlük kazandı.²³⁶

Kefevî'ye göre Bâbertî'nin derslerinde Cürcânî, Fenârî, Şeyh Bedreddin ve Hacı Paşa; Mübâreksâh'ın *er-Risâletu's-şemsîyye* ve *Metâli'u'l-envâr* derslerinde ise Fenârî hariç geri kalan üçü ders arkadaşlarıydılar.²³⁷ Oysa Fenârî ve Bedreddin de Şeyhûniyye Medresesi'nde Hacı Paşa ve Seyyid Şerîf'le beraber Ekmeleddîn el-Bâbertî'den ders okumuşlardı. Bu durumda Fenârî ile Bedreddin'in ders arkadaşı olmaları gerekirdi. Ancak bu iki âlimin Mısır'daki tahsillerinden bahsedilirken ne *Menâkıb*'ın ne de *Şekâik*'in ikisinin isimlerini bir araya getirmemesi dikkat çekicidir.²³⁸ Fenârî ve Bedreddin'in diğer bir ortak noktası ikisinin de Hanefî fıkhrındaki uzmanlıklarının -Fenârî'nin *usûl-i fıkıh*, Bedreddin'in *fîru-i fıkıh*- yanı sıra Ekberî geleneğe mensup olmalarıdır. Bedreddin'in *Vâridât*'ı ve Fenârî'nin ise *Miftâhu'l-gayb* şerhi bu geleneğin izlerini taşır. Diğer bir ortak nokta ise Abdurrahman el-Bistâmî ile olan dostlukları ve/veya hoca-talebe ilişkileri ve yukarıda bahsedilen

İstanbul, s. 77. Ancak *İnbâü'l-gumr*'daki yanlışlık metindeki bir kelimenin düşmüş olması değil tahrife uğramasıdır. Eserin müellif hattı nüshalarını karşılaştırarak yayınlayan Hasan Habeşî'nin tahkik ettiği metinde Fenârî'nin doğum tarihi 758'dir. Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 464. Böylece Fenârî 778'de 20 yaşında olmuş olur. Buna göre doğum tarihi olarak 758 tarihini doğru kabul etmek gerekir.

²³² Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 464.

²³³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9; Âlî, *Kühü'l-ahbâr*, vr. 14b.

²³⁴ A.e., s. 32.

²³⁵ İştigâl teriminin eğitim terimi olarak kullanımı ve ifade ettiği anlam için bk.: Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s. 301-307.

²³⁶ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 464-465; İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, C. 10, s. 40. Ayr. bkz.: Üçüncü Bölüm Seyyid Şerîf el-Cürcânî.

²³⁷ Kefevî, *Ketâib*, C. 4, s. 74.

²³⁸ Halîl b. İsmâil, *Menâkıb*, vr. 15a-16b; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 50 ve 52.

İhvân-ı Safâ grubudur. Bedreddin Edirne’de kazaskerliği görevinin sonlarındayken Bistâmî’den *Sayhatu’l-bûm* kitabını okumuştur. Diğer yandan Fetret Devri sırasında Fenârî Bistâmî’den *Kabsu’l-envâr* eserini okumuştur.

Fenârî Mısır’a ilk seyahatinden sonra Anadolu’ya geri döndü, Manastır Medresesi’nde müderrislik yapmaya ve fetva vermeye başladı. Bursa kâdısı oldu.²³⁹ Ankara Savaşı’nın ardından Anadolu’da ortaya çıkan kaos ortamında Molla Fenârî, Emir Sultan (ö. 833/1429[?]) ve Seyyid Nattâ Timûr’un adamlarına esir düştüler. Ancak Emir Sultan ve Seyyid Nattâ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) soyundan gelmeleri, Molla Fenârî de âlim olması sayesinde hepsi Timur tarafından serbest bırakıldılar.²⁴⁰ Fenârî bu olayın ardından muhtemelen 805/1402-3 senesinde Konya’ya gitti.²⁴¹ Fâtîha suresi tefsirinin mukaddimesinde kendisinden övgüyle bahsettiği Karamanoğlu Mehmet Bey’in (804-826/1402-1423) misafiri oldu. Buradayken ilmî faaliyetlerine ve ders vermeye devam etti. Burada Sarı Yakup ve Kara Yakup (ö. 833/1429) öğrencileri oldu. Karaman ilindeki ikameti sırasında 812/1409-10 Lârende’de Abdurrahmân el-Bistâmî’yle görüştüğünü biliyoruz.²⁴² Yine üzerinde tasdiki yer alan bir vakfiyeden anlaşılıyor ki Fenârî 819 Cemaziyülahır sonlarında (Ağustos 1416) hala Konya’daydı.²⁴³ Osmanlı Sultanı I. Mehmet’in Karaman Beyliğini tekrar Osmanlı hakimiyetine kattığı 820 senesi Şaban ayında (Eylül/Ekim 1417) veya biraz sonrasında sultan, Fenârî’yi Bursa’ya geri getirdi. Bu dönüşünde sultandan büyük bir teveccühe mazhar oldu. Eski mansıplarına geri döndü.

²³⁹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 25; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 89; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 19-23; Amasyalı Hüsameddin, Molla Fenârî’nin 795/1392-3 yılında kadılığa getirildiğini söyler. 796/1394’te ve 802/1400 senelerinde tanzim edilen iki vakfiyede Molla Fenârî’nin imzaları vardır. Ona göre Fenârî, Timur’un gelişine kadar on yıl boyunca (795-805) hiç kesintisiz Bursa Kâdılığı yapmıştı. Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari (I)”, s. 373-376.

²⁴⁰ es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ’irü’ş-şu‘arâ*, haz. Filiz Kılıç, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018, s. 487, (Çevrimiçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>, 06.06.2022. Diyanet İslâm Ansiklopedisi’ndeki Emîr Sultan maddesine göre Fenârî ve Emîr Sultân serbest bırakıldıktan sonra Bursa’ya geri döndüler. Fenârî eğer Bursa’ya döndüyse bile orada kalmamış, Konya’ya gitmiş olmalıdır. Hüseyin Algül, Nihat Azamat, “Emîr Sultan”, *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 11, s. 147. Timur’un Semerkant’a âlimleri götürdüğü halde Fenârî’yi âlim olduğu için serbest bırakması sorgulamaya açıktır.

²⁴¹ Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari (I)”, s. 377.

²⁴² Bistâmî, *Dürre*, vr. 25a-25b.

²⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Niğde’de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sy. 2, 1942, s. 45.

“[Sultan Çelebi Mehmet] ona yönettiği toprakların kâdılığını verdi (ikinci defa kâdılığı). Sultan için Fenârî’nin kıymeti yükseldi ve en yüksek makama geldi. Bütün işlerinde söz sahibiydi. Onun veziri gibi oldu, adı şöhrat buldu, fazileti duyuldu.”²⁴⁴

Fenârî Fetret Devri boyunca Karaman ilindeydi. Onun Osmanlı topraklarına dönüşü Şeyh Bedreddin isyanının yeni bittiği döneme denk düşer. Fetret Dönemi’nin sona ermesinden sonra Sultan I. Mehmet Rumeli ve Batı Anadolu’da etkili olan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Düzmece Mustafa ve Şeyh Bedreddin isyanları Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakmıştı. Fenârî’nin Bedreddin ve Bistâmî’yle ilişkisi ve Ekberî geleneği benimsemesi gibi sebeplerle Karaman’dan geldiğinde isyanların tehdidi altındaki Osmanlı topraklarında bu isyanlarla ilişkilendirilmekten endişe edip bir süreliğine bölgeden uzaklaşmak istemiş olması muhtemeldir. Fenârî oğlu Yusuf Bâlî’yi kâdî nâibi yaptı. Diğer oğlu Mehmet Şâh ile beraber bu koşullar altında tarihçi Hüseyin Hüsameddin’e göre 821/1419 senesinde haccını eda etmek için Hicaz’a gitmek üzere yola çıktı.²⁴⁵

²⁴⁴ Taşköprizâde, İbn Hacer’den Fenârî’nin biyografisini naklederken bazı yerleri iktibas etmez. Bu yerleri kendisine ulaşan doğru olduğunu düşündüğü rivayetlerle tadil eder. İbn Hacer, Fenârî’nin Osmanlılarla Karamanoğulları arasındaki savaştan sonra geri döndüğünü söyler. Ancak bu savaşın hangi padişah döneminde yapıldığını belirtmeden Memlûk kaynaklarında yaygın olduğu üzere Osmanlı padişahını ‘İbn Osman’ şeklinde zikreder. Taşköprizâde Fenârî’nin hayatını İbn Hacer’den naklederken burayı almaz. İleriki bir sayfada Yıldırım Bayezid ile Fenârî arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığını, Fenârî’nin bunun üzerine mansıplarını terk edip Karaman Beyi’nin yanına gittiğini söyler. Taşköprizâde’ye göre Sultan Bayezid, Karaman Beyine mektup yazarak ondan Fenârî’nin geri dönmesini talep etmiş ve Fenârî onun zamanında geri dönmüştür. Yani İbn Hacer’in bahsettiği Fenârî’nin Karaman iline gidişinin Yıldırım Bayezid zamanında olduğunu ve bir savaş vuku bulmadan Fenârî’nin geri döndüğünü söyler. Ancak Fenârî’nin 802/1400 tarihine kadar Bayezid’in yanında olduğu ve Karaman Beyliği’nin Yıldırım Bayezid tarafından 800/1397 yılında ele geçirildiği göz önüne alındığında Fenârî’nin bu dönem Karaman iline gitmiş olma ihtimali zayıftır. Bu sebeple Hüseyin Hüsameddin, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Richard Repp gibi tarihçiler Fenârî’nin Ankara Savaşı sonrasında Karaman iline gittiğini ve Çelebi Mehmet zamanında Osmanlı topraklarına geri döndüğünü doğru kabul etmişlerdir. Buna göre İbn Hacer’in ‘İbn Osman’ diyerek müphem bıraktığı sultan, Çelebi Mehmet’tir. Askalânî, **İnbâü’l-gumr**, C. 3, s. 464-465; Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 22, 23 ve 26; Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari (I)”, s. 378-379; Repp, **The Müfti of Istanbul**, s. 83-86; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 2, Ankara, TTK Yayınları, 2016, s. 649.

²⁴⁵ Bu yorum için bkz.: Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari (I)”, s. 281-283; Repp, **The Müfti of Istanbul**, s. 86-87; Kemal Faruk Molla, “Mehmed Şah Fenârî’nin Enmûzecu’l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar’da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sy. 18, 2005, s. 250-251.

Molla Fenârî hacca giderken Abdurrahmân el-Bistâmî'yle buluştu.²⁴⁶ Hicrî 822/1419 senesi ortasında Medine'deydi. Zeyniyye tarikatının kurucusu Şeyh Zeynuddîn el-Hâfî'yle (ö. 838/1435) beraber Nakşibendî Şeyhi Muhammed Parsa'nın cenaze namazını kıldılar.²⁴⁷ Aynı sene haccını eda ettikten²⁴⁸ sonra Hâfî'yle beraber²⁴⁹ Kudüs'e gitti. Fenârî Kudüs'teyken Memlûk Sultanı Müeyyed Şeyh, Anadolu'daki siyasî durumu öğrenmek için onunla görüşmek istedi. Bu sırada sultanın huzurunda doğum günü kutlaması (*el-mevlidü's-sultânî*) yapıyordu. Kutlamaya emirler ve ulemâ da iştirak etmişti. Fenârî buraya birkaç defa edildi. İlk gelişinden uzun zaman sonra 4 Safer 823'te (19 Şubat 1420) ikinci defa Kâhire'ye geldi.²⁵⁰ O, şehre girdiğinde akşam olmuştu. Kendisine çokça ihsanda bulunuldu. Müeyyediyye Şeyhi İbnu'd-Deyrî'nin (ö. 828/1425)²⁵¹ yanına oturtuldu. Sultan mecliste ilmî bir mesele müzakere etmelerini istedi. Meclistekiler konuştuysalar da Fenârî söze girmedi. Yatsı namazından sonra oradan ayrıldı.²⁵² Ancak Fenârî'nin konuşmaması hakkında ihtilafa sebep oldu. Kimisi onun ilminin yüksekliğinden kimisi de İbn Arabî'nin görüşlerini savunduğu için konuşmadığını ileri sürdü. İkinci görüşte olanlar, eğer konuşsaydı başına bir sıkıntı gelebilir diye korktuğunu söylediler. Bu bilgileri aktaran İbn Tagriberdî ilk görüşteydi. Ona göre âlimleri münazara yapmaya iten sultanlara yaklaşabilmektir. Fenârî zaten yorulmaksızın bu fırsatı elde etmiş, sultan ve devlet erkanından fazlasıyla ihsana kavuşmuştu. Ayrıca naklî ve aklî ilimlerde büyük bir âlim olduğundan eğer isteseydi münazaraya girmekten çekinmezdi.²⁵³ Ancak İbn Hacer ise ikinci görüşteydi:

*“İbn Arabî'nin yolunda olduğu için ve Fusûs okuttuğu için ayıplanırdı.
Kâhire'ye girdiğinde bu görüşünden bir şey izhar etmedi... 822[1419]'de haccını*

²⁴⁶ Bistâmî, **Dürre**, vr. 27b.

²⁴⁷ Safî, **Reşehât**, s. 134-135.

²⁴⁸ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 255.

²⁴⁹ Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari (II)”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, C. 17, Sy. 19, (96), 1928, s. 148.

²⁵⁰ Başka kaynaklar Rebiyülevvelin 4'ünde Salı günü (19 Mart) geldiğini söyler. Makrîzî, **Sülûk**, C. 7, s. 9; Malatî, **Neylû'l-emel**, C. 4, s. 57.

²⁵¹ 822'den sonra geldiği Müeyyediyye şeyhliğinde 828'de Kudüs'te vefat edinceye kadar kaldı. Vefatından sonra aynı künyeye sahip oğlu yerine geçti. Hayatı için bk.: Askalânî, **Ref'ü'l-isr**, s. 373; Oğlunun hayatı için bkz.: İbn Tagriberdî, **el-Menhelü's-sâfi**, C. 5, s. 387-395.

²⁵² Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 3, s. 216.

²⁵³ İbn Tagriberdî, **el-Menhelü's-sâfi**, C. 10, s. 40-41.

yaptı. Dönerken Sultan Müeyyed onu çağırdı ve Kâhire'ye girdi, oranın faziletli kimseleriyle buluştu. Ancak hakkında söylenene dair kendisinden bir şey çıkmadı[Ekberîliği kastediyor]. Onunla ilgilenenlerden biri ona bu konuda bir şey konuşmamasını tavsiye etmişti.”²⁵⁴

İbn Hacer bir başka yerde Fenârî'nin İbn Arabî'nin takipçisi olmasından duyduğu hoşnutsuzluğu ifade ederken onun sultanın meclisindeyken ilmî müzakereler sırasında neden konuşmadığına dair şunları söyler:

“Başkasının yaptığı gibi dava gütmeydi. Memleketinde mubah gördüğü İbn Arabî'ye muhabbetini ve insanları Fusûs'la ve diğerleriyle meşgul ettiğini gizledi. Kâhire'de kaldığı süre boyunca hatırı korundu ve az meraklı oldu. Ta ki selametle yola çıktı.”²⁵⁵

Fenârî eğer Osmanlı topraklarından Ekberî görüşleri sebebiyle itham edilmemek için ayrıldıysa anlaşılan Kâhire'de de bu ithama uğramaktan kurtulamamıştı.

3.1.2.7.1. Molla Fenârî'nin Mısır'da Katıldığı Münâzara

Fenârî sultanın huzurunda ilk katıldığı mecliste konuşmamıştı. Ancak daha sonra yola çıkmadan önce sultanın özel doğum günü meclisine (*el-mevlidü'l-hâss*) katıldı. İbn Hacer burada Fenârî'yle harika ilmî sohbetler döndüğünü söyler.²⁵⁶ Sehâvî de İbn Merzûk el-Hafîd (ö. 842/1439) ve Molla Fenârî'nin hacdan döndüklerinde İbnü'l-Humâm'ın onlarla mecliste hazır bulunanların gözlerini kamaştıran bir münâzara yaptığını nakleder.²⁵⁷ Sehâvî bu münâzara için bir tarih belirtmez. Ancak bu, hocası İbn Hacer'in harika ilmî sohbetler döndüğünü söylediği meclis olmalıdır. Nitekim Kâtip Çelebî “*Molla Fenârî'nin Mısır âlimleriyle münazarası*” başlığı altında Fenârî'nin 823/1420 senesinde Mısır'dayken Fâtiha suresinin ilk ayeti olan “*Bütün övgüler Allah'a aittir.*” (*el-Hamdu lillah*) ayetinin belagât ilmine göre *inşâî* mi yoksa

²⁵⁴ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 465.

²⁵⁵ A.e., C. 3, s. 217.

²⁵⁶ A.e., C. 3, s. 216.

²⁵⁷ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 8, s. 109.

haberî mi olduğu konusunda katıldığı bir münazaradan bahseder.²⁵⁸ Fenârî ve içinde İbnü'l-Humâm'ın da olduğu onu destekleyen bir gruba göre ayet inşâiydi. Alâuddîn el-Buhârî'nin (ö. 841/1437-8) başını çektiği diğer bir grup ise ayetin haberî olduğunu ileri sürdü. Hatta Buhârî, kendi görüşünü desteklemek için ismini *Nuzhetu'n-nazar fî'l-farki beyne'l-inşâi ve'l-haber* koyduğu bir risale kaleme aldı.²⁵⁹ Doktora tezinde Buhârî'nin eserini tahkik eden ve inceleyen Muhammed Hasan Mustafa el-Beyâtî, eserin münazaradan altı yıl sonra yani 829/1425-6 yılında yazıldığını söyler.²⁶⁰

Fenârî bu meclisler dışında 7 Rebiyülevvel 823'te (22 Mart 1420) Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmet'in elçileriyle beraber *mevlid-i nebevî* meclisine katıldı.²⁶¹

Fenârî, Kâhire'ye geldiğinde Kâdî Zeynuddîn Abdülbâsit'in (ö. 854/1450) evinde konakladı.²⁶² Cömertliğiyle ve yaptığı hayır işleriyle meşhur olan Abdülbâsit anlaşılan bu ziyareti boyunca Fenârî'yle özel olarak ilgilendi. Fenârî, Abdülbâsit'in evinin karşısında yaptırdığı camide²⁶³ fıkıh ve usûl dersleri verdi ve kendi kitaplarını okuttu. Daha sonra Rebiyülevvelin 22'sinde (6 Nisan 1420) damadı Şihâbuddîn Ahmed b. eş-Şeyh Şemsuddîn el-Cezerî²⁶⁴ ve Osmanlı elçisi Kaçkar Çağatay'yla²⁶⁵ beraber Kâhire'den ayrıldı. Sultan ve devlet yöneticileri onu değerli ikramlarla

²⁵⁸ Arap belâgatine göre kelâm (söz) ya haberîdir ya da inşâdır. Eğer söz söylenmeden önce dışarıda gerçek bir karşılığı varsa ona haberî yoksa inşâî denir. Diğer bir tarife göre haber, doğru veya yalan ihtimali olan kelâmdır. İnşa ise bunun aksidir. Hikmet Akdemir, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, İzmir, Nil Yayınları, 1999, s. 130.

²⁵⁹ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, C. 1, s. 223.

²⁶⁰ Muhammed Hasan Mustafa Beyâtî, "Nuzhetu'n-nazar fî keşfi hakîkati'l-inşâi ve'l-haber Telifi eş-Şeyh 'Alâiddîn Muhammed b. Muhammed el-Buhârî(ö. 841) Tahkik ve Dirâse", **Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi**, 2002. Maalesef bu tezin sadece giriş bölümüne ulaşabildik.

²⁶¹ Makrîzî, **Sülûk**, C. 7, s. 8.

²⁶² Malatî, **Neylû'l-Emel**, C. 4, s. 57. Abdülbâsit, Müeyyed ve sonraki birkaç sultanın döneminde nâziru'l-hizâne, üstüdarlık ve vezirlik gibi önemli görevlerde bulunmuş çok sevilen birisiydi. Yaptığı hayır işleri sayılamayacak kadar çoktu. İbnü'l-Cezerî de Kâhire'ye geldiği zaman onun medresesinde kalmıştı. Abdülbâsit, hatim günü onun meclisine gelmiş ve ondan icâzet almıştı. Hayat hikayesi için bkz. Sehâvî, **ed-Davû'l-lâmi'**, C. 4, s. 24-26.

²⁶³ el-Bâsitî Camii, kimi kaynaklarda cami kimisinde ise medrese olarak geçmektedir. Bkz.: Makrîzî, **Hitat**, C. 4/1, s. 351-353. İbn Tagriberdî Fenârî'nin oğlunun burada teravîh kıldırıldığını söylemekteyse de Fenârî'nin Kâhire'de kaldığı müddet düşünülünce bu pek mümkün gözükmemektedir. **el-Menhel's-sâfi**, C. 10, s. 41. Ancak 821'de yola çıkan Fenârî ve oğlu Mehmet Şâh'ın Memlûk kaynaklarının zikrettiğinden daha erken, 822 senesinde, Mısır'a gelip Kâhire'de kaldıklarını kabul edersek o zaman bu rivayeti doğru kabul edebiliriz. Repp, **The Müfti of Istanbul**, s. 90.

²⁶⁴ Bkz.: Üçüncü Bölüm Ebû Bekir Ahmed b. el-Cezerî.

²⁶⁵ Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari (II)", s. 149-150.

uğurladılar. Büyük bir ihtişamla yola çıktı.²⁶⁶ Fenârî Kâhire’de kaldığı bu sürede dışarıdan gelen ulemâyı destekleme politikasına önem gösteren Sultan Müeyyed Şeyh’in konukseverliğine ve ihsanlarına mazhar oldu. Anadolu’nun büyük âliminin Mısır topraklarında da hatırı korundu. Mısır âlimleri topraklarına gelen bu âlimle ilmî müzakere yapmış ve faziletini tasdik etmişlerdi.²⁶⁷ Mısır’a geldiğinde Fenârî’den kendi el yazısıyla bir icâzet alan İbn Hacer, onun çeşitli sahalardaki derin ilmini görmüştü. Onun hakkında “*Kırâatleri, Arapçayı ve meânîyi bilirdi. Farklı ilimlerde bilgiliydi.*” demiştir.²⁶⁸ Suyûtî de Fenârî hakkında şöyle der: “*Şeyhimiz Allâme Muhyiddîn el-Kâfiyeci ona mulâzemet etti. Ona[Fenârî’ye] gerçekten çok övgüde bulunurdu.*”²⁶⁹

827-8/1424’te Anadolu’ya geri dönen Molla Fenârî, ciddi bir göz hastalığı geçirdi hatta bir süre âmâ oldu. İyileştikten sonra şükür niyetiyle 833/1429-30 senesinde Antakya yolundan son bir defa hacca gitti. Bu hacdan sonra memleketine geri döndü ve 834 senesi Receb ayında (Mart/Nisan 1431) vefat etti.²⁷⁰

Molla Fenârî Bursa kâdısı ve Osmanlı Devleti’nin müftüsüydü (*şeyhülislâm*).²⁷¹ Taşköprizâde’ye göre Fenârî sekizinci asırda her birisi bir ilim dalında akranlarına üstün gelen *reîs*lerden biriydi.²⁷² Onun uzmanlığı aklî, naklî ve Arabî ilimlerin hepsine birden vâkıf olmasıydı.²⁷³

²⁶⁶ İbn Hacer, *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 217; (وجهه السلطان وأهل الدولة جهازا جليلا، فصار بتجمل كبير.) Makrîzî, *es-Sülûk*, C. 7, s. 9; *el-Menhel es-Sâfi*, C. 10, s. 41; Malatî, *Neylû’l-emel*, C. 4, s. 57.

²⁶⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 25. Kaynaklar Fenârî’nin maddî durumunun çok iyi olduğundan bahsederler. Mütevazî giyinmesine rağmen ciddi bir servete sahip olduğu söylenirdi. Nitekim İbn Hacer şöyle der: “*Çok zengindi. Hatta yanında sadece nakit olarak 150.000 dinar olduğu söylenirdi.*” *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 465

²⁶⁸ Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 465.

²⁶⁹ Suyûtî, *Bugyetü’l-vu‘ât*, C. 1, s. 98.

²⁷⁰ Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 465; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü’s-sâfi*, C. 10, s. 41; Malatî, *Neylû’l-emel*, C. 4, s. 297; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 22-23.

²⁷¹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 25.

²⁷² Belirli bir dönem belirli bir ilim dalında en yüksek seviyeye ulaşan âlim ulemânın reisi sayılırdı. Mesela İbn Kesir tarih, hadis ve tefsir ilimlerinde riyasete ulaşmıştı. Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 1, s. 40.

²⁷³ Taşköprizâde’ye göre bu âlimler fıkhıta Sirâcuddîn el-Bulkînî, hadiste Zeynuddîn el-İrâkî, fıkıh ve hadiste çok eser yazmada İbnu’l-Mulakkîn, Mâlikî fıkhında ve Magrib’deki bütün ilimlerde İbn Arafe ve lûgat ilminde Firûzâbâdî’dir. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 30. Taşköprizâde’nin bu tasnifindeki İbn Arafe hariç zikredilen âlimlerin hepsinin Memlûk muhiti âlimleri olması, bu muhitin Osmanlı muhiti üzerindeki tesirinin bir göstergesidir.

İbnu'l-Bezzâzî (ö. 827/1424) Anadolu'ya geldiğinde Molla Fenârî'yle münazaraya girmiş, ilki fûrûda ikincisi ise usûl ve diğer ilimlerde daha üstün olmuştur.²⁷⁴

Molla Fenârî ve talebeleri Osmanlı'da Fahreddîn er-Râzî mektebinin en önemli temsilcileriydiler.²⁷⁵ Fenârî, Râzî mektebinin ilim anlayışının ilmî araştırmalarda merkeze aldığı usûl-i fıkıh ve mantıkla ilgilendi. İbnu'l-Hâcib'in *el-Muhtasar* adlı usûl-i fıkıha dair eseri üzerine Adududdîn el-Îcî'nin yazdığı şerhi yaklaşık 20 kere okutmuştu.²⁷⁶ *el-Muhtasar*'ı, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Menâr*'ı, İmam Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlu'l-Pezdevî* kitabını, Fahreddîn er-Râzî'nin *Mahsûl*'u ve başka eserleri kendi usûl-i fıkıh kitabı olan *Fusûlu'l-bedâyi*'de bir araya getirdi. Bu kitabın telifi için 30 yıl uğraşmıştı.²⁷⁷ Fenârî'nin mantık alanında *İsagoci* üzerine bir günde yazdığı şerhi *İlm-i Mîzân*, Osmanlı medreselerinin son dönemine kadar tedris edilmeye devam etti.²⁷⁸

Fenârî'nin tasavvufî yönü Osmanlı ilim dünyasını anlamak için çok önemlidir. Fenârî zâhirî ilimlerdeki uzmanlığının yanı sıra aynı zamanda Ekberî geleneğe mensup bir mutasavvıftır. O, irfânî düşünce sisteminde kendisi gibi İbn Arabî ve Râzî'den etkilenen ve Mısır'da tahsil gören Dâvûd el-Kayserî'nin takipçisi sayılabilir.²⁷⁹ *Şekâik*'in aktardığına göre Babası Şeyh Hamza, Konevî'nin öğrencilerinden birisidir. Şeyh Hamza Sadreddîn el-Konevî'nin *Miftâhu'l-gayb* eserini ondan okumuş, sonra da oğlu Fenârî'ye okutmuştur.²⁸⁰ Emîr Sultân da eseri kendi hattıyla istinsah etmiş ve Fenârî'ye okuyup ondan icâzet almıştır.²⁸¹ Fenârî, bu eseri *Misbâhu'l-üns beyne'l-makûl ve'l-meşhûd fî şerhi Miftâhi'l-gayb* adıyla şerh etmişti.²⁸²

²⁷⁴ A.e., s. 29.

²⁷⁵ Fazlıoğlu, "Osmanlılarda Bilim ve Düşünce", s. 180-182.

²⁷⁶ İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, C. 10, s. 41; Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 465.

²⁷⁷ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 465; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 23.

²⁷⁸ Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 13; Tekindağ, "Medrese Dönemi", s. 27.

²⁷⁹ İhsan Fazlıoğlu, "İstanbul'dan Varlık, Var-Olan ve Yokluk'a Kadîm Bir Nazar", *Nazarî Ufuk: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi*, 2. bs., İstanbul, Papersense Yayınları, 2017, s. 17.

²⁸⁰ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 24-25.

²⁸¹ A.e., s. 54-55.

²⁸² Taşköprizâde, bu şerhi çok uzun bulur. Eserden ancak ileri seviye öğrencilerin faydalanabileceğini söyler. A.e., s. 107.

Fenârî'nin babası hakkında *Şekâik*'te geçen Konevî'nin öğrencisi olduğu rivayeti dışında bilgi sahibi değiliz. Ancak Fenârî'ye ait bir icâzetnâmede Fenârî'nin ismi ...*Şemsuddîn Muhammed b. eş-Şeyh el-Fâdıl el-Kâmil Nûriddîn Hamza b. eş-Şeyh Şems b. Muhammed el-Lesravî/el-Laravî[?]* şeklinde geçer.²⁸³ Babasının ve dedesinin isimlerinin önünde yer alan *şeyh* unvanı onların tasavvufla ilgilerini gösterir. Şu hâlde Fenârî'nin babası doğrudan Konevî'ye öğrenci olmamış olsa bile²⁸⁴ Fenârî'nin ailesinden gelen tasavvufî bir mirasa sahip olduğu aşıkardır. Fenârî ayrıca tasavvufta Şeyh Hamîduddîn el-Aksarâyî'den de istifade etti.²⁸⁵ Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin (ö. 735/1334) kurucusu olduğu Safeviyye tarikatı Şeyh Hamîduddîn vasıtasıyla Molla Fenârî'ye ulaşmaktadır.²⁸⁶ Ayrıca Fenârî, bir ulemâ tarikatı olan Zeyniyye'ye de mensuptu.²⁸⁷

Fenârî mutasavvıf yönüyle aslında uluslararası bir üne sahipti. Şeyh Ahlâtî'nin öğrencilerinden Şâfiî kadısı İbn Türke, Şâhrûh (807-850/1405-1447) döneminde hurûflerin takibata uğraması sırasında harf ilmi ve tasavvufla meşgul olduğu için yargılanmıştı. O kendisini savunurken Molla Fenârî'yi örnek gösterir. Savunmasında *Anadolu'da yaşayan en büyük âlim Kâdîlkudât* Molla Fenârî'nin başka hiçbir ilmi değil sadece tasavvuf ilmini öğrettiğini söyler. İbn Türke'nin aynı savunmada örnek gösterdiği diğer bir âlim ise Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ydi.²⁸⁸

3.1.2.8. Mehmed Şâh Fenârîzâde (ö. 839/1435)

Mehmet Şâh b. Şemsiddîn el-Fenârî.

²⁸³ Molla Fenârî, *el-İcâzet fi't-tefsîr*, Amasya İl Halk Kütüphanesi, Nr. 1869, vr. 51b-52b.

²⁸⁴ Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari (I)", s. 372, 1. dipnot.

²⁸⁵ Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 683; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 53; Belig, *Güldeste*, s. 242.

²⁸⁶ Harîrîzâde, *Tibyânu vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, Nr. 430-432, C. 2, vr. 222a; Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, C. 35, s. 460.

²⁸⁷ Bursalı Mehmed Tahîr, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, s. 409. Fenârî Mısır yolculuğu sırasında Zeyniyye'nin kurucusu Zeynuddîn el-Hâfi'yle tanışmıştı. Ayrıca Zeyniyye tarikatının Anadolu'daki en önemli şeyhlerinden Abdüllatif el-Kudsî'yle dostluğu vardı. Fenârî Kudsî'ye onu metheden bir şiir yazmış, Şeyh Abdüllatif de ona cevaben bir medîh şiiri yazmıştı.. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 24-26. Zeyniler için bkz.: Üçüncü Bölüm Zeyniler Kısmı.

²⁸⁸ Melvin-Koushki, "The Quest", s. 64 ve 67.

Şekâik'te dördüncü tabakada Yıldırım Bayezid dönemi âlimlerinin arasındadır.²⁸⁹

Çok zekiydi. Birçok ilimle ilgilenmişti. Babası hayattayken 18 yaşındayken Bursa Sultâniyye Medresesine müderris oldu.²⁹⁰ Medresedeki ilk dersine dönemin önde gelen isimleri katıldılar ve ona sorular sordular. Hepsine en güzel cevapları verip bütün ilimlere vâkıf olduğunu gösterdi.²⁹¹

Babasıyla birlikte hacca gitti ve Mısır'a seyahat etti.²⁹² İlimler tasnifi anlayışında Abdurrahmân el-Bistâmî'den etkilenmişti.²⁹³

839/1435'te vefat etti.²⁹⁴

3.1.3. İhvân-ı Safâ

Şeyhûniyye Ağm'daki Şeyh Bedreddin, Berkûk'un sarayındaki meclislere katılmaya başlamıştı. Onunla beraber Kâhire'deki bir grup talebe Hüseyin el-Ahlâtî'yle de tanışmışlardı. Bunlardan bir kısmı ondan *gizli ilimleri* öğrenmişlerdi. Batıda -Anadolu'da- Bedreddin ve Bistâmî; doğuda -İsfahân'da- İbn Türke onun fikirlerini yayan en önemli öğrencileri olacaklardı. Bedreddin'in tasavvufi yönü üzerinde Ahlâtî'nin etkisi olduğu düşünülmekle beraber, Bistâmî ve İbn Türke Ahlâtî'nin gizli ilimlerdeki gerçek vârisleri ve onun fikirlerini harf ilmi çatısı altında sistemleştiren iki isimdi. Gizli ilimlerin bir uzantısı olarak *ulûmu'l-evâil* dışında harf ilmi, tasavvuf ve Hanefilik bu iki ismin oluşturdukları yeni ilim anlayışında önemliydi. Onların ilim anlayışı Şeyhûniyye Ağm'nı da bir yönden yansıtıyordu.

Ahlâtî'nin ismi zikredilen öğrencilerinden İbn Türke ve Bistâmî'nin gizli ilimlerle özellikle harf ilmiyle meşgul oldukları bilinmektedir. Onlar bu ilimlerde Ahlâtî'nin talebeleriydiler. Bu isimlerin eserlerinde ve mektuplarında, özellikle

²⁸⁹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 33; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 333.

²⁹⁰ Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 120; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, C. 2, s. 772. Baltacı'nın kitabında anlaşılan bir tashif sonucu Molla Yegân-zâde Mehmed Şâh Efendi şeklinde geçmektedir. Devamında Fenârîzâde Yusuf Bâlî'nin kardeşi Mehmet Şâh Efendi'nin vefatından sonra yerine geçtiği ifadesi gelmektedir ki Yegan-zâde ifadesinin tashif olduğunu göstermektedir.

²⁹¹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 33.

²⁹² Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 4, s. 64.

²⁹³ Bistâmî, *Dürre*; Ayr. bkz.: Molla, "Mehmed Şâh Fenârî", s. 245-273.

²⁹⁴ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 33.

Abdurrahmân el-Bistâmî'nin eserinde geçen *İhvân-ı Safâ ve Hillân-ı Vefâ* (Saflık kardeşleri ve vefâ dostları) ifadesi gizli ilimlerde bilgi sahibi bir grup âlimi ifade etmek için kullanılan bir rumuzdu.²⁹⁵ Ahlâtî'nin öğrencilerinden oluşan bu grubun merkezi Kâhire'ydi. Onun doğrudan veya dolaylı yoldan öğrencileri İsfahân'da ve Anadolu'da etkili oldular.²⁹⁶ Bu grubun Anadolu'daki temsilcileri hepsi Kâhire'de eğitim almış olan Abdurrahmân el-Bistâmî, Bedreddin-i Simâvî, Molla Fenârî ve oğlu Mehmet Şâh Fenârî'ydi.²⁹⁷ Ahlâtî ve iki öğrencisi Bistâmî ve İbn Türke sadece astroloji, ilm-i hurûf ve cifr gibi gizli ilimlerle ilgilendikleri için töhmet altında kalmışlardı. Nitekim Ahlâtî hakkındaki tarihî kaynaklar onun râfizî olduğunu söylemişlerdi. İbn Türke hurûfiliğin takibata uğradığı bir dönemde yargılanmış ve sonunda idam edilmişti.²⁹⁸ Molla Fenârî Fetret Devri'nde Osmanlı topraklarında duramamıştı.²⁹⁹

*“Bistâmî ile çağdaş bir müellif olan ve yine onun gibi Osmanlı'ya dışarıdan gelen [Zeynî tarikatı halifesi] Abdüllatif Kudî (v. [856]/1452), Osmanlı topraklarında harf ilminin yayılmasından oldukça tedirgin olmuş; Bistâmî'nin övgüyle bahsettiği Hüseyin Ahlatî'yi bu fitnenin başı olarak görmüştür.”*³⁰⁰

Aslında Bistâmî'nin eserleri ve Fazlullah el-Hurûfî'nin fikirlerini reddetmesi onun ehl-i bidat/heretik bir akidede olmadığını göstermektedir.³⁰¹ Öte yandan *İhvân-ı Safâ* grubunun medreseli Şeyhûniyye Ağıyla irtibatlı olduğunu ileri sürmek şu

²⁹⁵ Bistâmî, *Dürre*, vr. 21b, özellikle 38a-41a; Fazlıoğlu, “Abdurrahmân Bistâmî”, s. 239-240; Binbaş, *Intellectual Networks*, s. 106-113; Melvin-Koushki, “The Quest”, s. 17-18. Abdurrahman el-Bistâmî ve İhvân-ı Safâ grubuna dair bilgiler literatürde ilk defa İhsan Fazlıoğlu tarafından Bistâmî'nin ilmi otobiyografik eseri *Dürretü tâci'r-resâil*'den elde edilen verilerle ortaya konulmuştur. Bu grup, X. yy.'da Basra'da ortaya çıkan meşhur İhvân-ı Safâ grubuyla karıştırılmamalıdır.

²⁹⁶ Melvin-Koushki, “The Quest”, s. 50-51.

²⁹⁷ Fazlıoğlu, “Abdurrahmân Bistâmî”, s. 239-240; Fleischer, “Ancient Wisdom”, s. 232. Molla Fenârî, Kâhire'ye üç seyahatinden ilkinin Ahlâtî hayatıyken 778/1376-7'de yapmış olsa da onun Ahlâtî'yle doğrudan bir teması olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Ancak onun İbn Türke'yle tanıştığını ve Bistâmî'nden ders aldığını biliyoruz. Şeyh Bedreddin'in ders arkadaşı Kâdızâde-i Rûmî de bu ilimleri İbn Türke'den, bir rivayete göre ise Ahlâtî'den öğrenmişti. Ancak Kâdızâde'nin Kâhire'ye gittiğine dair bir rivayet yoktur.

²⁹⁸ Sandıkçı, “Sâinüddin İbn Türke'nin Varlık Anlayışı”, s. 24-26.

²⁹⁹ Molla, “Mehmed Şâh Fenârî”, s. 251.

³⁰⁰ Kaya, “Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi”, s. 195, 14. dipnot.

³⁰¹ Bistâmî'nin bidat ve senkretizm yaklaşımıyla ilgili Gril'in makalesine bakılabilir: Gril, “Ezoterizm Bidete Karşı”, s. 46-51.

aşamada mümkün değildir. İki tarafta kesişen isimler olduğu gibi Fenârî'nin dostu Abdüllatif el-Kudsî'nin tepkisi işin diğer bir yönünü yansıtmaktaydı. Fenârî, Seyyid Şerîf ve Hacı Paşa'nın harf ilmine bir ilgisi ya da bu konuda bir çalışması bilinmemektedir. Yine de Bistâmî'nin harf ilmini merkeze alan ilimler tasnifi anlayışı Osmanlı'da Mehmetşâh Fenârî ve Taşköprizâde'nin eserleri üzerinde etkili olmayı başarmıştır.³⁰²

3.1.4. Alâuddîn er-Rûmî (ö. 841/1437-1438)

Ebu'l-Hasan 'Alâ'uddîn Ali b. Musa b. İbrahim er-Rûmî el-Hanefî.³⁰³

Şekâik'te dördüncü tabakada Yıldırım Bayezid dönemi ulemâsı arasında zikredilir.³⁰⁴

756/1355-6'da doğdu. Anadolu'da ilk eğitimini aldıktan sonra Acem diyarına gitti. Semerkant, Şiraz ve Herât gibi şehirleri gezip Seyyid Şerîf ve Taftazânî ve diğer büyük âlimlerden ders aldı.³⁰⁵ İlimde öne çıktı. Ders okutmak için ders meclislerinde en öne geçti (*tasaddera*).³⁰⁶ Alâuddîn'in Kâhire'ye geldiğinde yıldızının parlaması uzun sürmedi:

“13 Cemaziyülevvel 827'de [13 Nisan 1424] deniz üzerinden Dimyât'a oradan Nil üzerinden Bûlâk'a vardı. Aynî onu karşılayıp yanına aldı ve sultana tanıttı. Recep ayının başında sultanla tanıştı. Sır Kâtibi bir soru sorarak onu imtihan etti. Cevap veremeyince Aynî atılıp onun yerine cevap verdi. Aynı sene Recep ayının 3'ünde [1 Haziran] Eşrefîye'nin şeyhi oldu. Tanınmış kişilerden oluşan bir topluluk da şeyhlik makamına oturtulurken hazır bulundular. Sultan ona fazlasıyla ikramda bulundu. Ramazan olunca ona buğday, şeker ve altın

³⁰² Molla, “Mehmed Şah Fenârî”, s. 265.

³⁰³ Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 4, s. 84; Sehâvî, **ed-Davü'l-lâmi'**, C. 6, s. 38; Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tagriberdî İbn Tagriberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, 16 c., Kâhire, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1929, C. 15, s. 216; Suyûtî baba adını Muslihiddîn b. Mûsâ şeklinde, İbnü'l-İmâd ise Muslihuddîn Mûsâ şeklinde verir. Suyûtî, **Bugyetü'l-vu'ât**, C. 2, s. 208; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, C. 9, s. 350.

³⁰⁴ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 47; Çiftçioğlu, “İlmi Seyahatler”, s. 334.

³⁰⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, **el-Mecma'ü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres**, 4 c., thk. Yûsuf Abdurrahman Maraşlı, Beyrût, Dârü'l-marife, 1992, C. 3, s. 198; Sehâvî, **ed-Davü'l-lâmi'**, C. 6, s. 38.

³⁰⁶ Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 69; *Tesaddara* fiili ve onun ism-i fâili *mutesaddır* en başarılı talebenin ders okutmak için meclisin önüne geçmesi anlamındadır. Makdisi'nin resmî bir görev olarak izah ettiği başkalarına ilim öğrenmeleri için faydalı olan *tasdîr* kadrosu bundan ayrıdır. Bu iki mana için bkz.: Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s. 203 ve 297-302.

*yolladı. Sonra Alâuddîn hacca gitmek için sultandan izin istedi. Sultan ona binek ve harçlık verdi. Beraberinde hacca giden emirlere de ona göz kulak olmalarını öğütledi.”*³⁰⁷

Böylece Sultan el-Eşref Barsbay daha yeni inşa ettirdiği medrese-hankâhının sûfi şeyhliği ve müderrisliğine Anadolu’dan henüz yeni gelen bir âlimi geçiriverdi.

Ertesi sene Recep ayında (Mayıs 1425) Eşrefiyye’de resmî bir atama töreni yapıldı. Tören sırasında Alâuddîn er-Rûmî, Hanefî kâdısını azarladı ve onu meclisten kaldırdı. Olayın sultana intikal etmesi üzerine sultan Alâuddîn’i azletmişti ki araya giren ordu nâzırı aralarını düzeltti. Sultan onu görevde bıraktı ancak münâzarada edebe riayet etmesini şart koştu.³⁰⁸ Ancak Rûmî’nin görevde kalması uzun sürmedi. 829 senesi Rebiyülahirinde (Şubat 1426) görevden alındı. İbn Hacer’in aktardığına göre vefat eden bir sûfiden kalan yüklü miktarda parayı kontrolüne almış ve hakkında uygunsuz şeyler nakledilmişti. Bunun üzerine sultan onun medreseden çıkarılmasını ve azledilmesini emretti. Yerine İbnü’l-Humâm atandı.³⁰⁹ Eşrefiyye’deki görevinden azledilen Rûmî Kâhire’den ayrıldı. Önce haccını eda etmek için Hicaz’a ardından Anadolu’ya gitti.³¹⁰

834/1430-1’de Kâhire’ye geri döndü. Ramazan ayında (1431 Mayıs/Haziran) Kale’deki³¹¹ hadis meclisine katıldı. Burada ağzından yanlış sözler çıktı. Kendi iddiasına göre insanlar bu sözleri onun aleyhinde anladılar. Sonra bunlar için özür diledi. Sultandan bir şey istediye de buna ulaşamadı. Aynı senenin sonlarında deniz yoluyla Anadolu’ya döndü.³¹²

³⁰⁷ Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 3, s. 328.

³⁰⁸ *A.e.*, C. 3, s. 345.

³⁰⁹ *A.e.*, C. 3, s. 365; Sehâvî, *ed-Davü’l-lâmi*, C. 8, s. 111; İbn Tagriberdî azledildiğini zikretmez. Kendi isteğiyle görevi bıraktığını yazar. İbn Tagriberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire*, C. 14, s. 285; C. 15, 841.

³¹⁰ Sehâvî, *ed-Davü’l-lâmi*, C. 6, s. 38.

³¹¹ Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Mukattam Dağı’na inşa edilen Kale sonraki dönemlerde sultanın sarayı olarak kullanılmaya devam etti. Memlükler döneminde Kale’de birçok eklemeler yapıldı. Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo*, s. 78-81.

³¹² Askalânî, *el-Mecma’ü’l-müesses*, C. 3, s. 198; Mecdî, *Hadâikü’ş-Şekâik*, s. 69.

839/1435-6 tekrar Mısır'a döndü. 840 senesi Ramazan ayının 20'sinde (28 Mart 1437) adet olduğu üzere *Sahih-i Buhârî* hatmi yapıldı.³¹³ Alâuddîn er-Rûmî'nin de katıldığı bu meclis ve devamında gelişen olayları İbn Hacer el-Askalânî'den öğreniyoruz.³¹⁴ Ona göre Rûmî, Şeyhûniyye Medresesine göz dikmişti. Medresenin şeyhi Bâkîr (ö. 847/1443-4)'in³¹⁵ yerine atanmak için uğraşıyordu. Yapılan ısrara rağmen sultan, Alâuddîn'in *kötülüğünün çok olduğunu ve Şeyhûniyye ahalisinin ona dayanamayacağını* söyleyerek atamayı yapmadı. Ona maaşlar (*el-cihât sultaniyye*) bağlanmasını emretti. Şâfiî Kâdisındaki vakıflardan 1500 dirhem, Hanefî'dekilerden ise bunun yarısı kadar bağlandı. Ancak Alâuddîn buna kanaat etmedi ve Bâkîr'e saldırmaya başladı. Hatimden önce Bâkîr ile Alâuddîn münâzaraya giriştiler. Önce Bâkîr söze başladı. Rûmî ona cevap verdi. Sonra işi ileri götürüp Bâkîr'i tekfir etti. Şâfiî Kâdıkudâtı -olayı aktaran İbn Hacer'in kendisi- onun tekfirini reddetti.³¹⁶ Meclistekiler ona muvafakat ettiler. Sultan da onları dinledi. Rûmî zorla sustu. Ardından sorular yazmaya başladı ve bunları Şâfiî Kâdisının cevaplaması için sultana verdi. Divîdârlardan biri onu aldı ve Şâfiî Kâdisına teslim etti. Kâdî soruları okuduktan sonra Alâuddîn ona cevap isteniyor, dedi. Sonra gitti ve dönmedi. İbn Hacer meclistekilere Rûmî'nin verdiği kâğıdın başını okudu: "*Bu meclistekilerin en âlimi 'Rasûlullah (s.a.v.) dedi ki' sözünün manasını bile bilmiyor!*" ve daha başka sözler ki onlarda da küstahlık ve dil hatası (*lahn*) vardı. Bunu duyanların hepsi onu kınadılar. Daha sonra Bâkîr, Alâuddîn onu tekfir ettiği için şikayetçi oldu. Rûmî tekfir ettiğini kabul etmedi. Bâkîr kendini ifade etmede üstün çıktı. Daha sonra sultanın huzurunda sarayda görüşülmesine devam eden davada Hanefî Kâdıkudât'ın araya girmesiyle sulh sağlandı. Rûmî, kendisine kötü muamele yapıldığı hususunda kendisini getiren

³¹³ Memlûk sarayında yapılan *Sahih-i Buhârî* hatmi meclisleri için bkz.: Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis**, s. 140-151 Bir âlim tedris hayatı sırasında tek başınayken bu meclislerde birçok âlimin sultanın huzurunda bir arada bulunmaları, aralarındaki ilmî ihtilafların ortaya çıkmasına ve münâzaraya zemin hazırlıyordu. Ancak ilmî tartışmaların derslerin gidişatını olumsuz etkilememesi için 840 senesinde ders dışındaki mevzuların konuşulması yasak olması aşağıda zikredilecek olan ihtilaflı engelleyememiştir. **A.e.**, s. 142-143.

³¹⁴ Aşağıda Rûmî'yle ilgili olaylar İbn Hacer'in eserinden aktarılmıştır. Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 4, s. 48-50.

³¹⁵ Ebû Bekr b. İshâk b. Hâlid el-Kahtâvî el-Halebî. eş-Şeyh Bâkîr diye meşhurdur. Kahta'da doğdu. Halep'te kadılık yaptı. Kâhire'ye sultan tarafından davet edilip Şeyhûniyye'nin başına geçirildi. İbn Hacer, **İnbâü'l-gumr**, C. 4, s. 218.

³¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî 827/1423'te başladığı Şâfiî Kâdıkudâtlığı görevini aralıklarla 852/1449'a kadar sürdürmüştür. Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadis**, s. 112.

görevlilerle ilgili sultana maruzatta bulundu. Mahkeme meclisine getirilirken sürüklenmiş, elbisesi yırtılmış ve etrafındaki halktan yaklaşık iki yüz kişi tarafından “*Ey Râfizî kafir oldun!*” şeklinde yuhalanmıştı. Bunun üzerine iki kişiye ceza verildi. Olay bu şekilde son buldu.

Şevval’in yedisinde (14 Nisan 1437) Şeyhûniyye Medresesinin vakfiyesi sebebiyle Hanefî âlimlerin de olduğu bir meclisin toplanması emrolundu. Bir fakih, sultana muteber dört Hanefî fıkıh kitabını okutabilen tanınmış kimse kalmadığını söylemişti.³¹⁷ Sultanın bunu mecliste dile getirmesinin ardından mecliste bazı konuşmalar oldu. Şâfiî Kâdılkudâtı -İbn Hacer’in kendisi- öne atılıp mecliste bulunan Hanefî ulemâ için “*Bunlar en seçkin âlimlerdir. Dünyada benzerleri yoktur. Her biri bu kitapları takrir edebilir.*” dedi. Bu söz sultanın hoşuna gitti. Kimse cevap veremedi. Sultana söylenen söz Hanefî Kâdılkudât’ın üstüne kaldı. Ancak o da konuşunca rücu etti. Sultan onun Rûmî için konuştuğunu anlamış oldu. İş bu şekilde son buldu ve meclis dağıldı.³¹⁸

Alâuddîn er-Rûmî bir süre sonra zayıfladı sonra iyi olur gibi oldu ancak yatağından düşüp kalçasını kırdı. 21 Ramazan 841’de (14 Mart 1438) vefat edinceye değin bir süre kendinde değildi. Cenaze namazını Hanefî Kâdısı kıldırdı.³¹⁹

Alâuddîn er-Rûmî *muhakkik* bir âlim, cedelde bilgili, aklî ilimlerde imâm ve birçok ilimde üstündü.³²⁰ Taftazânî ve Seyyid Şerîf’in derslerinde bulundu. Onlardan cevaplarıyla birlikte birçok soru öğrenmişti, bunları sorup cevaptan aciz bırakırdı. Kâhire’ye girdiğinde oradaki ulemâyı da aciz bıraktı.³²¹ Onun İbn Hacer’le yaşadığı olaylar bize Şâfiî-muhaddislerle buraya dışarıdan gelen âlimler arasındaki gerilimi anlamamız için ipuçları vermektedir.

³¹⁷ Anlaşılan Rûmî, medrese vakfiyesinin ihlal edildiğini iddia ediyor.

³¹⁸ Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 4, s. 48-50.

³¹⁹ Askalânî, *el-Mecma’ü’l-müesses*, C. 3, s. 199; Bikâî’nin notuna göre 20 Ramazan Pazar günü vefat etti. Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, C. 4, s. 84. Rûmî’nin cenaze namazını Hanefî Kâdının kıldırması Şâfiî Kâdısı Alemuddîn el-Bulkînî’nin zoruna gitmişti. Askalânî, *el-Mecma’ü’l-müesses*, C. 3, s. 199; Sehâvî, *ed-Davü’l-lâmi*, C. 6, s. 39.

³²⁰ Suyûtî, *Bugyetü’l-vu’ât*, C. 2, s. 208.

³²¹ Sehâvî, *ed-Davü’l-lâmi*, C. 6, s. 39; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 47.

İbn Hacer 840 yılındaki *Buhârî* hatmi meclisinde aralarında geçen tartışmaya rağmen Rûmî'nin üstün bir âlim olduğunu belirtir:

*“839 tarihinde tekrar Mısır'a döndü. Kale'deki hadîs meclisinde âdeti olduğu üzere sinir, hırçınlık ve Mısır ulemâsını küçümsemeyi sürdürdü. Bununla birlikte ilim ve kabiliyette makbuldü. Ancak şöhreti seviyordu.”*³²²

İbn Hacer'in öğrencisi Bikâî'nin (ö. 885/1480) söyledikleri ise hocasının Rûmî ile yaşanan olaylardan aslında ne derece rahatsız olduğunu gösterir:

*“Hocamız [İbn Hacer] onun için bu sorulara bakmaları ve cevaplarını bulmaları için aklî ilimlerde bilgisi olan el-Kâyâtî ve bazı dostlarını birden çok defa gizlice topladı. Cevapları kendisinin gibi göstererek yazacak ve cevap vermekten aciz görülmeyecekti. Çünkü Rûmî, abartarak onun sorulara iyi cevap vermediğini söylüyordu. Bu, sultanın ve devlet büyüklerinin zihninde yerleşti. Şeyhimizin kulaklarına çirkin küfürler geldi. Hatta Rûmî ona "Sen iftiracı bir şeyhsin!" dedi. Bunların hepsi Aynî'nin kışkırtmasıyla idi. Onun kötülüğe çağrısı çoktu.”*³²³

Tarihçi İbn Tagriberdî ise Rûmî'yi ve Mısır âlimleriyle arasında geçen münakaşaları İbn Hacer ve Makrîzî'den³²⁴ farklı bir gözle değerlendirir:

*“Mısır diyarındaki fukahâyla uzun meseleleri oldu. Onun aleyhinde toplandılar. O ise onlara karşı insaflıydı. Cedel ilmini bildiği için onları helak etti. Hasımlarını susturucu cevaplarla yenerdi. Bu yüzden asrımızın âlimlerinden birisi fahiş sözler söylüyor diyerek ona hücum etti. Ancak onun cahil olduğunu söylemedi. Aksine onun çok ilmi olduğunu söyledi. -Fazilet, düşmanların onayladığı şeydir.- Ben [İbn Tagriberdî] onun hakkında Mısır ulemâsını hafife alması ve onların hiçbirisini kâmil [bir âlim] olarak görmemesi dışında değerini azaltacak bir şey bilmiyorum.”*³²⁵

³²² Askalânî, **el-Mecma'ü'l-müesses**, C. 3, s. 198; Makrîzî, **Sülûk**, C. 7, s. 367; Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 69.

³²³ Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 4, s. 48, 3. dipnotta verilen Bikâî'nin hattıyla yazılan not.

³²⁴ Ahmed b. Ali Makrîzî, **Dürerü'l-'ukûdî'l-feride fi terâcimi'l-a'yâni'l-müfide**, 4 c., thk. Mahmûd el-Celîlî, Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002, C. 2, s. 555.

³²⁵ İbn Tagriberdî, **en-Nücümü'z-zâhire**, C. 15, s. 216-217.

3.1.5. Hızırşah Menteşevî (ö. 853/1449-50)

Şekâik'te altıncı tabakada Sultan II. Murad âlimleri arasında zikredilir.³²⁶

15 sene Mısır'da tahsil görüp Anadolu'ya geri dönen Hızırşâh, Bugün Söke sınırları içerisinde yer alan Balat Medresesi'nde ders vermiştir. Sultan II. Murad tarafından müderrislik yapması için Bursa'ya davet edilse de bu teklifi kabul etmemiş, Menteşe yöresinden ayrılmamış, burada vefat etmiştir.³²⁷ Molla Hüsrev'in kölelik hukukuyla ilgili bir eserine reddiye yazması dışında³²⁸ Osmanlı çevreleriyle doğrudan bir irtibatı veya tesiri var mıdır bilinmemektedir.

3.1.6. Abdürrahîm Merzifonî (ö. 865/1460-1'den sonra)

Şekâik'te beşinci tabakada Sultan Çelebi Mehmet dönemi âlimlerindendir.³²⁹

Merzifon'da doğdu. Mısır'a seyahatinde Zeynuddîn el-Hâfî'yle tanıştı. Onun derslerine devam etti, ona çok büyük bir muhabbet duydu. Beraberinde Hâf'a gitti. Gözetiminde birçok defa halvete girdi. Şeyh Hâfî ona kelime-i tevhid zikrini telkin etti ve *hırka* giydirdi. Manevi yolda ilerledikten sonra şeyhten irşat için icâzet aldı. Ayrıca Şihâbuddîn es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-meârif* ve *Î'lâmu'l-hudâ* kitaplarını ve kendisine ait kitapları rivayet etme icâzeti aldı. Hâfî, onu memleketi Osmanlı hakimiyetindeki Merzifon'a yollarken "*Bilâd-ı Rûm'a aşk ateşi yolladım.*", dedi. Sultan II. Murad ona Merzifon'daki vakıflarından günlük 5 dirhem vakfetti. Sonra bu miktarı 3 dirhem daha arttırdı. Ayrıca mahsulden yıllık belli bir miktar tayin etti. Memleketi Merzifon'da vefat etti.³³⁰

Rivayete göre Şeyh Abdurrahîm, fetihten önce İstanbul'a gelmiş, Ayasofya'nın rahipleriyle münâzara yapmış ve onlardan 40 tanesi Müslüman olmuşlar, ancak korkularından bunu izhar edememişlerdir.³³¹

³²⁶ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 95-96; Çiftçioglu, "İlmi Seyahatler", s. 334.

³²⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 95-96.

³²⁸ Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 253; Şükrü Özen, "Velâ", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2013, C. 43, s. 13-14.

³²⁹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 69-73.

³³⁰ *A.e.*, s. 69-70; Hayatı hakkında ayr. bkz.: Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeyniler*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 71-76.

³³¹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 122-123.

Molla Hayâlî de Edirne Yeni Cami’de Merzîfonî’den zikir öğrenmişti.³³²

3.1.7. Molla Yegân (ö. 865-1461 civarı)

Şemsuddîn³³³ Muhammed b. Armağan (Molla Yegân).³³⁴

Şekâik’te altıncı tabakada Sultan II. Murad dönemi âlimlerinin ilkidir.³³⁵

İlk tahsilini Aydınoğulları’ndan bir âlimin yanında yaptı. Daha sonra Molla Fenârî’den okudu. Bursa’daki medreselerin birinde müderrislik yaptı. Fenârî’den sonra tedris ve fetva vermede *riyâset* ona geçti. 834/1431’de hocasının vefatının ardından Bursa kâdısı oldu.³³⁶ Daha sonra bütün mansıplarından ayrılıp 844/1441’de Hicaz’a gitti. Hac dönüşünde Mısır’a gitti. Molla Gürânî’yi beraberinde Osmanlı topraklarına getirdi ve Sultan II. Murad’la tanıştırdı.³³⁷ Ölünceye dek hiçbir mansıba geçmedi. Fenârî’nin oğullarıyla arası iyi değildi.³³⁸ İznik’te vefat etti.³³⁹

3.1.8. Hayâlî (ö. 875/1470[?])

Şemsuddîn Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî.

Şekâik’te yedinci tabakada Sultan II. Mehmet dönemi âlimleri arasında zikredilir.³⁴⁰

İlk tahsilini kâdı olan babasından aldı. Bursa Sultâniyye Medresesi’nde ders veren Hızır Bey’in muîdi oldu.³⁴¹ Daha sonra başka bir medresede sonra 30 dirhemle Filipe Medresesinde müderris oldu. İznik Medresesi müderrisi Tâcuddîn İbnu’l-Hatîb vefat edince Vezir Mahmut Paşa’nın (ö. 878/1474) arzı ve sultanın onayıyla 130 dirhemle onun yerine müderris tayin edildi. Ancak tam o sırada hacca gitmeye

³³² Taşköprizâde, bu bilgiyi Hayâlî’nin yazdığı bir *et-Telviḥ* nüshasının zahriyesinde gördüğünü söylüyor. **A.e.**, s. 141.

³³³ Kefevî, **Ketâib**, C. 4, s. 143.

³³⁴ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 79.

³³⁵ **A.e.**, s. 79-81; Çiftçioğlu, “İlmi Seyahatler”, s. 335.

³³⁶ Repp, **The Müfti of Istanbul**, s. 99; Abdülkadir Özcan, “Molla Yegân”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 265.

³³⁷ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 84; Ayr. bkz.: Repp, **The Müfti of Istanbul**, s. 102-103 ve 3.2.5. Molla Gürânî.

³³⁸ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 79; Mecdî, **Hadâikü’ş-Şekâik**, s. 99-100.

³³⁹ Kefevî, **Ketâib**, C. 4, s. 144.

³⁴⁰ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 139-142; Çiftçioğlu, “İlmi Seyahatler”, s. 335-336.

³⁴¹ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 92 ve 139.

hazırlanan Molla Hayâlî bu teklifi kabul etmedi. Geri dönene kadar *muîdi* burada ders verdi. Hacdân döndükten sonra burada ancak birkaç sene müderrislik yapan Molla Hayâlî 33 yaşındayken vefat etti.³⁴² Hayâlî zayıflığıyla meşhurdu.³⁴³ Zâhirî ilimler dışında Zeynî Şeyhi Abdurrahîm Merzifonî'den zikir dersi almıştı.³⁴⁴

Hayâlî'nin hac ziyareti sırasında Mısır'a uğradığı ancak genç yaşta vefat eden bu âlimin burada çok uzun süre kalmadığı düşünülmektedir.³⁴⁵

Nesefî'nin *Şerhu'l-Akâ'id*'i üzerine yazdığı hâşiyesi çok meşhurdu ve anlaşılan medreselerde XVIII. yy.'da dahi okutuluyordu.³⁴⁶

3.1.9. Hasan Çelebi Fenârî (ö. 891/1486)

Bedruddîn Hasan Çelebi b. Muhammed Şâh el-Fenârî (Hasan Çelebi - Muhaşşî).³⁴⁷

Şekâik'te yedinci tabakada Fatih Sultan Mehmet dönemi ulemâsı arasında zikredilir.³⁴⁸

840/1436-7'de doğdu. Fahreddîn el-Acemî, Alâuddîn et-Tûsî (ö. 887/1482) ve Molla Hüsrev'den ders aldı. Kelâm, meânî, Arapça, aklî ilimler ve usûl-i fıkıhta uzmanlaştı. 870/1465-6'te Şâm'a geldi. Şâm kafilisiyle beraber hacca gitti.³⁴⁹ 875/1470-1'te Edirne Halebiye Medresesi müderrisiydi.³⁵⁰ Mısır'da İbn Hişâm'ın *Mugnî'l-lebîb* kitabını çok iyi bilen Magribli bir âlim olduğunu duyan Hasan Çelebi bu âlimden ders almak için amcasının oğlu Kazasker Ali Fenârî'den Mısır'a gitmek için Sultan Fatih'ten kendisi adına izin almasını istedi. 880/1475-6'dan önce Kâhire'ye geldi. Bulak'ta Zeynuddîn Alî b. Muzhir'den istifade etti.³⁵¹ Hasan Çelebi Mısır'a gittiğinde kitabı baştan sona yazdı ve Şemseddîn et-Tilimsânî'den (zikredilen Magribli

³⁴² Vefat tarihi hakkında bkz.: Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, C. 17, s. 4.

³⁴³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 139-141; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, C. 2, s. 113-114.

³⁴⁴ Kefevî, *Ketâib*, C. 4, s. 323; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, C. 9, s. 515.

³⁴⁵ Şemseddin Samî, *Kamûsü'l-a'lâm*, 6 c., İstanbul, Mihran Matbaası, 1891, C. 3, s. 2070; Bebek, "Hayâlî", s. 4.

³⁴⁶ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 142; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, s. 155.

³⁴⁷ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 3, s. 115.

³⁴⁸ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 185-187; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 336-337.

³⁴⁹ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 3, s. 115.

³⁵⁰ Belig, *Güldeste*, s. 249.

³⁵¹ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 3, s. 115.

âlim)³⁵² *tahkîk ve itkân kırâati* üzere okudu. Magribî âlim kitabın zahriyesine kendi hattıyla icâzet yazdı. Fenârî burada İbn Hacer'in öğrencilerinden birisine *Sahîh-i Buhârî*'yi okudu ve hadîs rivayeti için icâzet aldı. Kâhire'de hastalığı sebebiyle ilmî çalışmalarından istediği verimi alamayınca deniz yoluyla Mekke'ye gitti. Burada öğrencileri oldu. 881/1476 başlarında Anadolu'ya geri döndü.³⁵³ İcâzet aldığı *Mugnî'l-lebîb* nüshasını Fatih'e gönderdi. Sultan Fatih daha önce Hasan Çelebi'den pek hoşlanmıyordu ancak bu nüshayı inceleyince onun hakkındaki fikri değişti. Ona önce İznik Medresesi'ni sonra Sahn-ı Semân medreselerinden birinin müderrisliğini verdi. Mütevaziliğiyle tanınan Hasan Çelebi medresenin hücrelerinden birisinde oturuyor, sırtında abası ve yün elbisesi, başında tacıyla beş vakit namazı camide cemaatle kılmaya devam ediyordu. Dersten sonra Kâdızâde Medresesi'ne giderdi. Sultan Bayezid zamanında Fenârî'ye 80 dirhem tayin edildi. Vefatına kadar Bursa'da ikamet etti.³⁵⁴

3.1.10. Hakîm Şîrvânî (ö. 890/1485-6'dan sonra)

Muhammed b. İbrahim et-Tabîb eş-Şîrvânî.³⁵⁵

Şekâik'te yedinci tabakada, Fatih dönemi âlimleri arasında anlatılır.³⁵⁶

Tıp ilmindeki bilgisi sayesinde Sultan Fatih'e yaklaştı. Tefsir, hadis ve Arapça ilimlerinde de bilgiliydi. Hacca gittiğinde bir süre Mısır'da ikamet etti, Sehâvî başta olmak üzere oradaki âlimlerden hadis okudu. Anadolu'ya geldiğinde Molla Gürânî'den hadis okudu. İki âlimden de icâzet aldı.³⁵⁷

Vefa semtinde evlere bitişik bir kütüphane vakfetti. Mecdî'nin 890/1485-6 senesine ait olduğunu söylediği vakfiyede Kazasker İbrahim b. Halîl'in imzası vardı. Buna göre II. Bayezid döneminde hala hayatta olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁸

³⁵² Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, C. 2, s. 39.

³⁵³ Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, C. 16, s. 313.

³⁵⁴ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 185-186; Akpınar Hasan Çelebi hakkındaki dağınık ve tutarsız bilgileri ustaca bir araya getirmiştir. Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", s. 313-315.

³⁵⁵ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 236.

³⁵⁶ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 220-221; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 336.

³⁵⁷ Taşköprizâde Sehâvî ve Gürânî'nin hatlarıyla yazılan bu icâzetleri gördüğünü söyler. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 221.

³⁵⁸ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 236.

3.1.11. Seyyid Velâyet (ö. 929/1522)

Şekâik'te II. Bayezid dönemi âlimleri arasındadır.³⁵⁹

855/1451'de Kirmasti'de (Mustafakemalpaşa) doğdu. Soyu Hz. Hüseyin'e dayanır. Seyyid Velâyet, Molla Gürânî'den hadis okudu. Aynı zamanda şeyhi olan Abdüllatîf el-Kudsî'nin halifelerinden tarihçi Aşıkpaşazâde'nin (ö. 889/1484) damadıdır.³⁶⁰

Seyyid Velâyet toplamda üç defa hacca gitti. Bunlardan biri 880/1475 yılındaydı. Mısır'a girdiğinde Seyyid Vefâ b. es- Seyyid Ebî Bekr'in sohbetine devam etti ve ondan irşat için icâzet aldı. Seyyid Vefâ ona kelime-i tevhîd zikrini telkin etti. Seyyid Velâyet Mekke'ye girdiğinde birçok büyük âlimin toplandığı bir mecliste Şeyh Abdulmutî'den esmâ-i husnâ okuma icâzeti aldı.

Aşıkpaşazâde'nin vefatından sonra İstanbul'daki Zeynî Tekkesinin başına geçti. Burası II. Bayezid devrinden sonra Zeyniyye tekkeleri içinde hala canlılığını koruyan tek tekkeydi.³⁶¹

929 yılı Muharrem ayının ortalarında (1522 Kasım/Aralık) vefat etti.³⁶²

3.1.12. Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526)

'Alâ'uddîn Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Cemâlî.³⁶³

Şekâik'te sekizinci tabakada II. Bayezid dönemi âlimleri arasında zikredilir.

Küçük yaştayken Hamza el-Karamânî'den ders aldı. Onun yanında Hanefî mezhebinin muteber metinlerinden *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve mezhep içi ve mezhepler

³⁵⁹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 345-349; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 337.

³⁶⁰ Hasan Karataş, "Onbeşinci- Yüzyılda- Karamânî -Ulemâ -ve Meşayih -İlişki- Ağları -Üzerine Tesbitler", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed. Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 294.

³⁶¹ Haşim Şahin, "Seyyid Velâyet", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 75-77; Karataş, "Karamânî", s. 294.

³⁶² Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 346.

³⁶³ A.e., s. 286-290; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 337-338.

arasındaki hilâf ilmine dair bir metin olan *Manzûmetu'n-Neseîyye*'yi ezberledi.³⁶⁴ İstanbul'da ders aldığı Molla Hüsrev (ö. 885/1480) şeyhülişlâmlık görevinin kendisini meşgul ettiğini söyleyerek tahsiline daha çok vakit ayırabilmesi için onu Bursa Sultâniyye Medresesi müderrisi Muslihuddîn b. Husâm'ın yanına gönderdi. Onun yanında akli ve şerî ilimleri okudu, muîdi oldu ve kızıyla evlendi. Daha sonra Sultan Fatih, Ali Efendi'yi günlük 30 dirhem maaşla Edirne'deki Ali Bey Medresesi'ne³⁶⁵ atadı. Ancak Sinan Paşa'yla (891/1486) iyi ilişkisi sebebiyle vezir Karamânî Mehmet Paşa (ö. 886/1481) tarafından iki defa maaşı ve rütbesi düşürüldü. Bu durumdan rahatsız olan Zenbilli bir süre ders vermeyi bırakıp Şeyh Vefâ'nın [Muslihuddîn Mustafa] (ö. 896/1491) hizmetine girdi. II. Bayezid tahta çıkınca Ali Efendi'nin kariyeri yeni bir seyre girdi. Zorla 30 dirhemle Amasya müftülüğüne getirildi. Bu görevin ardından farklı medreselerde müderrislik görevlerine getirildi: Bursa Sultan Murad Medresesi müderrisi oldu. Bu görevi amcasının oğlu Şeyh Muhyiddîn Muhammed el-Cemâli'yi görmek için bırakıp Amasya'ya gitti. Tekrar Bursa'ya dönüp Sultâniyye Medresesi'ne geçti. Bayezid onu Amasya'da inşa ettiği medresenin müderrisliğine ve Amasya Müftülüğüne getirdi. Sonra Sahn müderrisi oldu. Burada uzunca bir müddet ders verdikten sonra hacca gitmek için yola çıktı. Mısır'a gitti. Ancak Mekke'deki bir karışıklık nedeniyle hacca gidemeyen Ali Efendi bir sene Mısır'da kaldı. Bu sırada İstanbul'da Şeyhülişlâm Hamîduddîn Efdalzâde vefat edince (908/1503) Sultan Bayezid fetva verme konusunda Sahn müderrislerini görevlendirdi. Zenbilli dönünce 24 yıl boyunca üstleneceği³⁶⁶ şeyhülişlâmlık görevine günlük 100 dirhem maaşla başladı. Şeyhülişlâmlık görevine ek olarak Bayezid'in inşa ettiği medresenin müderrisliği 50 dirhemle kendisine verildi.³⁶⁷ Kanuni devrinde maaşına 50 dirhem daha arttırdı, böylece toplam 200 dirhem maaşı (*vazîfe*) oldu.³⁶⁸

³⁶⁴ Bu iki eser hakkında bkz.: Ferhat Koca, "el-Muhtasar", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 64-66; Ferhat Koca, "el-Manzûmetü'n-Neseîyye", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 28, s. 34-35.

³⁶⁵ Veyahut Taşlık Medrese (*el-Medresetu'l-haceriyye*).

³⁶⁶ Mecdî, **Hadâîkü's-Şekâik**, s. 308.

³⁶⁷ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 286-290.

³⁶⁸ **A.e.**, s. 290.

3.1.13. Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1529)

Sinânuddîn Yûsuf (Sünbül Sinân)

Şekâik'te sekizinci tabakada II. Bayezid dönemi âlimleri arasındadır.³⁶⁹

Şeyhülislâm Efdalzâde'den ders aldı. Tasavvufa yönelince Çelebi Halîfe'nin (ö. 899/1494) hizmetine girdi. Yanında *riyazâtlara* girdikten sonra şeyhinden irşat için icâzet aldı. Bir müddet Mısır'da sûfî talebelerinin terbiyesiyle ilgilendi. Dönüşünde İstanbul'da Vezir Mustafa Paşa'nın zaviyesinde ikamet edip ömrünün sonuna kadar taliplerin terbiye ve irşadıyla meşgul oldu. Tefsir ilminde bilgiliydi.³⁷⁰

3.1.14. Molla Arap (ö. 938/1531)

Muhammed b. Ömer b. Hamza b. Şeyh Şerefiddîn Ebî'l-Mekârim Hamza b. 'Îvaz el-Antâkî el-Hanefî (Molla Arap)³⁷¹

Şekâik'te dokuzuncu tabakada Yavuz Sultan Selim dönemi âlimleri arasındadır.³⁷²

Antakya'da doğdu. Küçük yaşta Kurân'ı ve kırâat ilminde *eş-Şâtibiyye*'yi ve Hanefî fıkında *Kenzu'd-dekâik*'i ezberledi. Babası aslen Mâverâünnehir'dendi ve Taftazânî'nin öğrencilerindendi. Ondan ve iki amcasından fıkıh eğitimi aldı. Ayrıca amcalarından usûl, kırâat ve Arapça okudu. Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf), Amed (Diyarbakır) ve Tebriz'e gitti. Uzun yıllar kaldığı Tebriz'de Molla Mezîd'den ders aldı. Sonra Antakya ve Halep'e gitti. Burada vaaz, ders ve fetva verdi; meşhur oldu. Kûdus'te 10 sene ilimle meşgul oldu.³⁷³ Sonra hac için Mekke'ye gitti. Mekke'den sonra Mısır'a geçti. Suyûtî'den ders dinledi ve icâzet aldı. Mısır'da makbul bir âlim olan Molla Arap, Sultan Kayıtbay'la görüştü. Ona nasihatte bulunup *en-Nihâye* adlı fıkıh kitabını onun için kaleme aldı. Kayıtbay ona hediyeler ihsan etti, onu çok sevdiği için Mısır'dan ayrılmasına izin vermedi. Kayıtbay'ın vefatına kadar Mısır'da kaldı. 903/1497-8'de deniz yoluyla Osmanlı topraklarına gitti. Bursa'ya geldiğinde halk onu

³⁶⁹ A.e., s. 369; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 338.

³⁷⁰ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 369.

³⁷¹ İbnü'l-Hanbeli, *Dürrü'l-habeb*, C. 2/1, s. 233.

³⁷² Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 413-416; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 338.

³⁷³ İbnü'l-Hanbeli, *Dürrü'l-habeb*, C. 2/1, s. 235.

çok sevdi. Sultan II. Bayezid'in dostluğunu kazandı. *Tehzibu's-şemâil* kitabında Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilu'n-nebeviyye* eserini ihtisar etti ve yeniden düzenledi. Bu kitabı II. Bayezid'a ithaf etti.³⁷⁴ II. Bayezid'le beraber seferlere katılan Molla Arap İstanbul'da kaldı. Burada kaldığı sırada sûfilere *raks* konusunda karşı çıktı. Daha sonra tekrar Halep'e döndü ve Memlûk valisi Hayır Bey'den çok ikram gördü. Burada 8 sene ilimle iştigal etti. Safevîlere reddiyelerde bulundu.³⁷⁵ Halep'te Şîilik aleyhine vaaz verdiği sırada Şah İsmail'in Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye yolladığı elçinin yanındaki silahlı birisi Molla Arap'ı öldürmek için silahını çıkardı ancak Halep halkı tarafından öldürüldü. Safevî elçisi konuyu Kansu Gavri'ye yazınca sultan, Hayır Bey'e Molla Arap'ın şehirden çıkarılmasını emretti. Hayır Bey onu sevdiği için gizlice ayrılmasını istedi. O da tekrar Osmanlı topraklarına geldi.³⁷⁶

Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu'ya dönen Molla Arap, Yavuz'u Kızılbaşlar üzerine gitmeye teşvik etti. Hatta bunun için *es-Sedâd fî fazli'l-cihâd* isminde bir risale kaleme aldı. Yavuz'un Safevîler üzerine çıktığı sefere bizzat kendisi de katıldı. Sefer boyunca her gün vaaz ederek orduya moral verdi. Yavuz'un Safevîleri mağlup etmesinin ardından Tebriz'de Şîilik aleyhindeki vaazlarına devam etti. Ancak bu sefer vaazlarında Şîilere sultan tarafından eman verildiği için mallarına dokunulmaması gerektiğini söyledi.³⁷⁷ Daha sonra Rumeli bölgesine geçtiği söylenen Molla Arap burada halka vaaz vermekle ve irşat etmekle meşgul oldu. Saraybosna'da bir cami ve mescit, Üsküp'te bir mescit yaptırmıştır. Orada her gün Kurân tefsir ederek 10 sene ikamet etti. 932/1526 senesinde Kanuni'nin Engürüs (Macaristan) seferine iştirak etti.³⁷⁸ Bu seferin ardından Bursa'ya yerleşti. Burada büyük bir cami yaptırmaya başladıysa da cami tamamlanamadan 938/1531 yılında 70 yaşına yakın vefat etti.³⁷⁹

³⁷⁴ II. Bayezid'e ithaf ettiği bilinen iki eseri daha vardır: Tahsin Özcan, "Molla Arap", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 241.

³⁷⁵ *Şekâik*'te Erdebil zorbası (*tâgiyetu Erdebîl*) şeklindeki ifadedden kasıt o dönem Anadolu'da etkili olan ve Şah İsmail döneminde İran'da devlet kurmayı başaran Safevî tarikatıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Öngören, "Safeviyye", s. 460-462.

³⁷⁶ İbnü'l-Hanbeli, **Dürrü'l-habeb**, C. 2/1, s. 234.

³⁷⁷ İbnü'l-Hanbeli, **A.y.**

³⁷⁸ Taşköprülüzade, **Şekâik**, haz. Hekimoğlu, s. 656-657.

³⁷⁹ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 413-415.

Molla Arap müthiş ezber kabiliyeti ve tefsirdeki bilgisiyle tanınmıştır. Aynı zamanda vaazlarıyla da etkili birisiydi.³⁸⁰

Molla Arap II. Bayezid döneminde Memlûk-Osmanlı savaşında tarafların barışması için gayret sarfetmişti.³⁸¹ Genel olarak biyografisine bakıldığında onun Safevî karşıtı tutumunun Osmanlı'nın özellikle Yavuz dönemi izlediği politikayla paralellik arz ettiği hatta yazdığı cihat risalesiyle Osmanlı Devleti'nin politikasını yönlendirmeye çalıştığı görülür. Molla Arap'ın Halep'ten çıkarılıp Osmanlı topraklarına göç ediş hikayesi Memlûk ile Osmanlı devletlerinin Safevîlere karşı politik tutumunun bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir.³⁸²

3.1.15. Molla Haydar (ö. 926/1520'den önce)

Şekâik'te dokuzuncu tabakada Yavuz Selim dönemi âlimleri arasındadır.³⁸³

Molla Hayâlî'nin erkek kardeşinin oğludur. Annesi de Mehmet Şâh Fenârî'nin torunudur.

Dönemin âlimlerinden okuduktan sonra Edirne Dârülhadîs Medresesi müderrisi Muhammed el-Kocevî'nin derslerine katıldı. Daha sonra Onun muîdi oldu. Ondan belâgata dair Taftazânî'nin *Şerhu'l-Mutavvel*'ini ve *tahkîk ve itkân kırâatiyle Sahîh-i Buhârî*'yi okudu. Derste Kirmânî'nin şerhini takrir ediyordu.

Molla Haydar daha sonra Mısır'a gitti. Orada tefsir, hadis, usûl ve furûya dair ilimleri tahsil etti. Sonra Anadolu'ya geri döndü. Onu Bursa'da önce Sultan Mehmet'in sonra Orhan Gazi'nin vakıflarına müteveli tayin ettiler.

Yavuz Sultan Selim'in saltanatının son yıllarında vefat etti.³⁸⁴

3.1.16. Arap Çelebi (ö. 950/1543)

Şekâik'te onuncu tabakada Kanuni dönemi uleması arasında geçer.

³⁸⁰ A.e., s. 416.

³⁸¹ Muslu, **Osmanlılar ve Memluklar**, s. 192 v.d.

³⁸² Bkz.: İkinci Bölüm Memlûk-Osmanlı İlişkileri Kısmı.

³⁸³ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 425.

³⁸⁴ Taşköprizâde, **A.y.**

Şemsuddîn Ahmed b. el-Mevlâ Hamza el-Kâdî (Arap Çelebi)

Sahn medreselerinde müderrislik yapan Şeyhülislâm Efdalzâde'nin oğlu Musa Çelebi'den ders aldı. II. Bayezid döneminde Kâhire'ye gitti. Orada *kütüb-i sitt*eyi okuyup icâzet aldı.³⁸⁵ Tefsir, fıkıh ve usûl-i fıkıh'ın yanı sıra geometri, astronomi ve diğer ilimlerden de okudu. Belâgate dair Taftazânî'nin *el-Mutavvel*'ini okuyup aynı eseri ve Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ını oradaki talebelere okuttu. Böylece Kâhire'de namı duyuldu. Daha sonra Anadolu'ya geri döndü. Vezir Kasım Paşa, Arap Çelebi için Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi yakınında bir medrese inşa etti. Ömrü boyunca orada müderrislik yaptı. Buradaki müderrisliği boyunca *Beyzâvî* tefsiri ve fıkıh ilmi başta olmak üzere ders okutmaya devam etti.³⁸⁶ Mecdî, Sadruşşerîa'nın (ö. 747/1346) kitabına Türkçe bir haşiye yazdığını ve bunun beğenildiğini söyler.³⁸⁷

3.2. Mısır'da Tahsil Görüp Osmanlı'ya Gelen Ulemâ

Bu bölümde Anadolu toprakları dışında doğup yetişen ve Kâhire'de tahsil gördükten sonra Osmanlı topraklarına gelen âlimlerin biyografileri incelenmiştir.

3.2.1. Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî (ö. 817/1415)

Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fîrûzâbâdî.³⁸⁸

Şekâik'te Yıldırım Bayezid dönemi âlimleri arasında dördüncü tabakadadır.³⁸⁹

Kendisinden rivayet edildiğine göre soyu Hz. Ebû Bekir'e ulaşıyordu. 729/1328-9'da Şiraz yakınlarındaki Kâzerun'da doğdu. İlk eğitimini burada aldıktan sonra 756'da Şâm'a geldi. Takiyuddîn b. es-Sübki ve oğlundan ders aldı. Sonra Kudüs ve Mısır'a geçti. Bu şehirlerde birçok âlimden ders dinledi (*semâ*). Mısır'da tasavvuf hırkasını giydi. Burada ders aldığı âlimler arasında meşhur âlim Kâdî İzzuddîn b. Cemâa (ö. 767/1366) da vardı. Sonra Mekke'ye gitti. Burada da ders okumaya ve okutmaya devam etti. İbn Hacer de ondan ders alanlardan biriydi. Mekke'de senelerce

³⁸⁵ (أجازوا له إجازة تامة) Taşköprizâde bu icâzeti gördüğünü söyler. **A.e.**, s. 487.

³⁸⁶ **A.e.**, s. 486-487.

³⁸⁷ Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 481.

³⁸⁸ Askalânî, **İnbâü'l-gumr**, C. 3, s. 47.

³⁸⁹ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 29-31.

mücâvir oldu. Daha sonra Hindistan'a gitti. Sonra deniz yoluyla Yemen'e geçti. Burada ömrünün sonuna kadar 20 seneden fazla kesintisiz kâdilkudâtlık yaptı. Bu sürede birçok defa hacca gitti.³⁹⁰

20 Şevval 817/2 Ocak 1415'te Yemen'de kâdiyken vefat etti.³⁹¹

Birçok yeri dolaşan Fîrûzâbâdî her girdiği yerde yöneticilerden ikram gördü. Anadolu'ya geldiğinde Sultan Yıldırım Bayezid da ona teveccüh etmişti. Bayezid dışında Muzaffarî hükümdarı Şâh Şücâ ve Emir Timur da ona son derece saygı göstermişlerdi.³⁹²

Hadis, tefsir ve lûgat ilimlerinde akranlarına üstün geldi. Çok güçlü bir hafızaya sahipti. Kendisinin söylediğine göre 200 satır ezberlemeden uyumazdı. Taşköprizâde, onun sekizinci asırda her birisi bir ilim dalında akranlarına üstün gelen reisler arasında en son vefat eden olduğunu söyler.³⁹³

Fîrûzâbâdî birçok ilim dalında eser vermekle beraber özellikle lûgat ilminde uzmanlaşmıştı. Onun bu alandaki meşhur eseri *el-Kâmûsu'l-muhît* en önemli Arapça sözlüklerden birisi sayılmıştır. Bu eser Mütercim Asım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından ilavelerle ve düzeltmelerle *el-Okyânûsu'l-basît* adıyla Türkçe'ye çevirilmiştir.³⁹⁴

3.2.2. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed Yûsuf el-Cezerî (İbnü'l-Cezerî).³⁹⁵

³⁹⁰ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, C. 3, s. 47-48; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, C. 11, s. 150-151.

³⁹¹ A.e., C. 11, s. 152.

³⁹² Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 4 c., thk. Hâfız Abdülhalîm Hân, Beyrût, Âlemü'l-kutub, 1987, C. 4, s. 63; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga*, Dâru's-Sadeddîn, 2000, s. 16; Hulusi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, C. 13, s. 142-145.

³⁹³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, C. 4, s. 65; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 30.

³⁹⁴ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*.

³⁹⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2 c., thk. Gotthelf Bergstraesser, 3. bs., Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1982, C. 2, s. 217.

Şekâik'te dördüncü tabakada Yıldırım Bayezid dönemi âlimler arasında geçer.³⁹⁶

Anadolu üzerinde etki bırakan Şâm kökenli Mısırlı âlimlerdendir.³⁹⁷

25 Ramazan 751/26 Kasım 1350'de Şâm'da doğdu. 764/1362-3'te hafız oldu. 768/1366-7'de 17 yaşında yedi kırâati öğrendi. 768/1367'de hacca gitti. Şâm'da ve hac için gittiği Haremeyn'de birçok hocadan kırâat ve hadis okudu. Haccını ifa ettikten sonra yüksek tahsili için 769/1368'de ilk defa Kâhire'ye gitti. Ezher'de kırâat ilmini öğrenmeye devam etti. Bu rihlesinde kırâat okuduğu hocalarından birisi Hanefî fakihî İbnü's-Sâig'di (ö. 776/1375). 770/1368'te Şâm'a geri döndü. İlk defa o sene hocalarından izin alarak Emevî Camii'nde ders okutmaya başladı.³⁹⁸ Tekrar Kâhire'ye rihle yapmak istediğinde ailesi onunla beraber geldi (771/1369). Bu rihlesinde kırâat ve hadis derslerine devam etti. İsnevî'den (ö. 772/1370) fıkıh okudu.³⁹⁹ Şâm'a döndü sonra tekrar Kâhire'ye sonra İskenderiye'ye gitti. Burada İzz b. Abdisselâm'ın ashâbından ve başkalarından okudu. 774/1372-3'te Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), 785/1383-4'te Ebu'l-Hafs el-Bulkînî'den fetva vermek için (*el-icâze bi'l-iftâ*) izin aldı. Birçok topluluk ondan kırâat ilmi okudular. 793/1390-1'de Şâm kâdısı oldu. Mısır'da malları elinden alınıp haksızlığa uğrayınca 798/1396'da İskenderiye'ye oradan deniz yoluyla Antakya'ya gitti.⁴⁰⁰

İbnü'l-Cezerî, Sultan Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya geldi. Burada eski öğrencisi Hatîb Abdülmümin'le (ö. 799/1396) karşılaştı. Yıldırım Bayezid Cezerî'ye Eflak'ın fethinden elde ettiği köleler ve cariyelerden hediye edip ona çok ihsan ve ikramda bulundu. Ondan Bursa'da kalmasını istedi ve kendisine yüksek miktarda maaş bağladı. Cezerî Bayezid'in İstanbul kuşatmasına katıldı. Hatta sultandan birkaç gün önce Galata'ya vardı. Kuşatma sırasında haçlı ordusunun geldiğinin duyulması üzerine Niğbolu'ya hareket eden Osmanlı kuvvetlerinin arasında o da vardı (798/1396).⁴⁰¹

³⁹⁶ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 36-39; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 332-333.

³⁹⁷ İhsanoğlu, **Sekâfe**, s. 167.

³⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, **Câmi'u esânîd**, s. 117.

³⁹⁹ **A.e.**, s. 111-112.

⁴⁰⁰ **A.e.**, s. 117-118; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye**, C. 2, s. 217-218.

⁴⁰¹ Cezerî savaş için 21 değil 28 Zilhicce tarihini verir. İbnü'l-Cezerî, **Câmi'u esânîd**, s. 121; Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, C. 33, s. 89-92.

Sultan Bayezid savaştan sonra Bursa'ya döndüğünde savaş esirlerinden 5 tanesini ona hediye etti. Cezerî bunların her birinin farklı dilleri konuştuklarını birbirlerini dahi anlamadıklarını şaşırarak anlatır. Bursa'ya döndüğünde meşhur kırâat eseri *Kitâbu'n-neşr fî kirâati'l-aşr*'ı ve onun manzum hali *Tayyibetu'n-neşr*'i yazmaya başladığını söyler.⁴⁰² Buranın ahalisinden ve başka diyarlardan olan birçok kimse Bursa'da ondan on kırâati okudular.⁴⁰³ Yıldırım Bayezid'in oğulları da Cezerî'nin öğrencileri olmuşlardı:

“Sultan [I. Bayezid] üç ufak oğluna -onlar Sultan Mehmet, Mustafa ve Musa- benden ders almaya devam etmelerini emretti (en yulâzimûnî li'l-iştigâl). Her gün evime geliyorlardı. Onlardan Emir Mustafa ve Emir Musa Arapça, nahiv, çokça fıkıh ve dinî ilimlerden bir miktar öğrendiler. O kadar ki [hepsi] Arapçayı Arapların çocuklarından daha güzel ve daha doğru konuşmaya başladılar.”⁴⁰⁴

798/1396'da Anadolu'ya ayak basan İbnü'l-Cezerî 805/1402'ye kadar Bursa'da 7 yıl kaldı.⁴⁰⁵ Bayezid'in mağlubiyetinden sonra Timur Cezerî'yi büyük bir ihtiramla yanına getirtti. İbnü'l-Cezerî otobiyografik eserinde hem yanındayken hem de yanında olmadığında Timur'un kendisi hakkında defalarca yemin ederek şöyle dediğini söyler:

“Onu [İbnü'l-Cezerî] duyduğumdan beri bu iki şerefli ilmi [Kurân ve Sünnet] benim şehirlerimde ortaya çıkarması ve onunla zamanımın hükümdarlarına övmek için onunla buluşmayı arzuluyorum.”⁴⁰⁶

⁴⁰² İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, s. 122.

⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, C. 2, s. 218.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, s. 122.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, A.y.; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, C. 2, s. 218-219; Kefevî, *Ketâib*, C. 4, s. 80.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, s. 123.

Cezerî Timur'un yanında 1 yıl kaldı. Mâverâünnehir'e götürüldü. Keş şehrinde Timur'un inşa ettiği medresede müderrislik yaptı. Burada da birçok öğrencisi oldu. Semerkant'a gitti. Timur'un 807/1405'te vefatından sonra Horasan'a geçti. Nesef, Buhara ve Herât'a gitti. Herât'ta Sultan Şâhrûh'dan teveccüh gördü. Buradaki âlimlerin isteği üzerine Herât'ın en büyük camiinde *Sahîh-i Buhârî*'yi, şehrin dışındaki evinde ise *Mesâbih*'i okuttu.⁴⁰⁷ Sonra Yezd ve İsfahân'a gitti. Daha sonra 808/1406'da Şiraz'a giden Cezerî istemeyerek kaldığı Şiraz'da zorla kâdılık görevine getirildi. Sonra Basra'ya gitti. 823/1420-1'de Mekke ve Medine'de *mücâvir* oldu. Cezerî'nin gittiği şehirlerde çok sayıda öğrencisi oldu. Kimisi on kırâati kimisi de yedi kırâati okudular. 5 Rebiülevvel 833/2 Aralık 1429'da Şiraz'da vefat etti ve kendi yaptırdığı Dâru'l-Kurân'a defnedildi.⁴⁰⁸

İbnü'l-Cezerî'nin beş oğlu üç kızı vardır. Hepsi iyi kârilere ve hadis hafızlarıydılar.⁴⁰⁹ Taşkoprizâde, iki fazilet sahibi oğlu diyerek övdüğü büyük oğlu Ebu'l-Feth Muhammed b. el-Cezerî ve en küçük oğlu Ebu'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî'nin hayat hikayelerini babalarının eserinden naklen verir. En büyük oğlu Ebu'l-Feth, genç yaşta (37) vefat ettiği ve Anadolu'ya gelmediği için biyografisini burada vermiyoruz.⁴¹⁰ Taşkoprizâde'nin diğer bir çocuğu diyerek babasından naklen biyografisini verdiği üçüncü oğlu ise Ahmed'dir. Ebu'l-Hayr Muhammed ve Ebû Bekir Ahmed Mısır ve Anadolu'da ilmî faaliyetlerde bulunmuşlardır.

3.2.3. Ebû'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî (ö. ?)

Şekâik'te dördüncü tabakada Yıldırım Bayezid dönemi âlimleri arasında geçer.⁴¹¹

Cezerî'nin en küçük oğludur. 789 Cemaziyülevvel'de (1387 Mayıs/Haziran) doğdu. Dönemin hocaları ona icâzet verdiler. Cezerî, Ebû'l-Hayr'ı kardeşleriyle beraber Mısır'a götürmüştü. Mısır'daki hocaların kırâat kitaplarını kardeşi Ahmed'den

⁴⁰⁷ A.e., s. 125-126.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, C. 2, s. 219-220; Taşkoprizâde Cezerî'nin biyografisini bu eserden almıştır. Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 36-38.

⁴⁰⁹ Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 42.

⁴¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, C. 2, s. 220-221; Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 38-39.

⁴¹¹ Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 39-40.

dinledi. Şâm'da *Sahîh-i Buhârî*'yi dinledi. Cezerî Anadolu'ya geldiğinde Ebû'l-Hayr 801/1398-9'da yanına geldi. Burada namaz kıldırıldı. Babasının *el-Mukaddime* ve *el-Cevhere* eserlerini ezberlemiş, 803/1401'de on kırâati onun yanında tamamlamıştı. Ebû'l-Hayr, Timur babasını aldığı anda onunla gitti. Keş ve Şiraz'da onunla beraberdi.⁴¹²

Taşköprizâde İbnü'l-Cezerî'den oğlunun hayat hikayesini naklettikten sonra babasının vefatından sonra Ebû'l-Hayr'ın II. Mehmet döneminde Anadolu'ya gelişini ve Fatih'le münasebetlerini zikreder. İnşa sanatında usta olan Ebû'l-Hayr Muhammed, bu sanatta kendinden öncekilerin bile üstündeydi. Fatih onu Dîvân-ı Âlî'de nişancı (*tevkîl*) olarak tayin etti. Onun faziletini, güzel ahlakını ve sıfatlarını anladığı için ona çok ikramda bulundu. Ancak o afyon bağımlısıydı. Bu sebeple mizacı bozuldu. Fatih onun hakkında “*Bu bağımlılığı olmasaydı onu vezir yapardım.*” derdi. Bir kızı ve bir oğlu vardı. Ölmeden önceki hastalığında her birine otuz bin dinar para bıraktı. Kızının Acem diyarına ilim tahsiline giden ve hastalığı sırasında geri dönüş haberini aldığı Molla Fenârî'nin torunu Ali'yle [Alâuddîn el-Fenârî] evlenmesini vasiyet etti. Vasiyeti gerçekleşti. Bu evlilikten de iki çocukları dünyaya geldi. Bunlar da faziletli ilim adamları oldular.⁴¹³

3.2.4. Ebû Bekir Ahmed b. el-Cezerî (ö. ?)

Şekâik'te dördüncü tabakada Yıldırım Bayezid dönemi âlimleri arasında geçer.⁴¹⁴

17 Ramazan 780/7 Ocak 1379'da Şâm'da doğdu. Şâm'da döneminin âlimleri ona icâzet verdiler. 10 yaşında Kurân'ı ezberleyip dönemin meşhur kırâat metinlerini ezberlemeye başladı. On kırâati en büyük kardeşi Ebu'l-Feth'den okudu. Sonra ikinci defa on kırâati okuduğunda hocalar ona icâzet verdiler. Babasına *en-Neşr* ve *t-tayyibe* kitaplarını okudu. Onları birçok defa dinledi ve başka kitaplar ezberledi. Meşhur muhaddis el-İrâkî'den ve başkalarından yazdı. *Sahîh-i Buhârî*'yi dinledi. Cezerî Anadolu'ya geldiğinde Ahmed, babasına ait birçok kitabı yanında getirerek onunla

⁴¹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, C. 2, s. 221-222.

⁴¹³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 42-43.

⁴¹⁴ A.e., s. 40-41.

buluştu. Ders vererek (*ifâde*) ve ilim öğrenerek (*istifâde*) babasının yanında kaldı. Sultan I. Bayezid'in oğulları Mehmet, Mustafa ve İsa Çelebiler ondan istifade ettiler. Bursa'daki Bayezid'a nisbet edilen en büyük caminin vakıf mütevellisi oldu. Daha sonra Timur, onu elçi olarak Memlûk Sultanı Nâsır Ferec b. Berkûk'a yolladı. Cezerî, Timur'la beraber Semerkant'a götürüldüğü ve uzun süre Acem topraklarında kaldığı için 20 sene onunla görüşemediğini söyler. Onun aktardığına göre Ahmed bu süre zarfında Anadolu'daydı. Cezerî 827/1424'te hacca giderken oğluna yazdı. Ahmed'le Mısır'da 16 gün görüştü, sonra hacca gitti ve Mekke'de mücâveret etti. Ahmed bir sene boyunca Mısır'da kaldı. Bu sırada babasının *Tayyibetü'n-neşr* eserini şerh etti. 828/1425'te babasıyla hacca gidip Mısır'a geri döndüler. Sultan Eşref el-Barsbây, Ahmed'i abisi Ebu'l-Feth'in yerine şeyhlik (*meşyeha*), ders okutma (*ikrâ*) ve ders verme (*tedris*) görevlerine atadı. Ailesini getirmek için babasıyla beraber Anadolu'ya yola çıkan Ahmed 829/1425-6'da Şâm'da babasından ayrıldı. Cezerî, buradan Acem diyarına gitti.⁴¹⁵

3.2.5. Molla Gürânî (ö. 893/1488)

Şemsu'l-mille ve'd-dîn Ahmed b. İsmâil eş-Şehrezûrî el-Gürânî.⁴¹⁶

Şekâik'te altıncı tabakada Sultan II. Murad âlimleri arasında zikredilir.⁴¹⁷

13 Rebiyülevvel 809/28 Ağustos 1406'da Şehrîzor'da doğdu. Irak'ta Abdurrahmân el-Kazvînî'den yedi kırâat, fıkıh, tefsir, nahiv, meânî, beyân ve aruz okudu.⁴¹⁸ Sonra Hısn-ı Keyfa'ya gitti. Burada Celâluddîn el-Hulvânî'den Arapça okudu. 830/1426-7'de Bağdat, Diyarbakır ve bilâdu's-Şâm'ı dolaştı. Şâm'da Fenârî'nin münâzara yaptığı Alâuddîn el-Buhârî'den okudu.⁴¹⁹ 835/1431-2 civarında Kâhire'ye geldi. Burada birçok âlimden ders aldı. İbn Hacer'den *Buhârî*'yi dinledi.⁴²⁰ Makrîzî'den *Müslim*'i okudu. Berkûkiyye'de müderrislik yaptı. Kâhire'de yıldızı parlayan Gürânî buranın önde gelen isimlerinden birisi oldu. Maddî durumu iyileşti.

⁴¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, C. 1, s. 118-120; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 40-41.

⁴¹⁶ Makrîzî, *Dürerü'l-ukûd*, C. 1, s. 259; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 83.

⁴¹⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 83-90; İhsanoğlu, *Sekâfe*, s. 169; Çiftçioğlu, "İlmi Seyahatler", s. 337.

⁴¹⁸ Makrîzî, *Dürerü'l-ukûd*, C. 1, s. 259.

⁴¹⁹ Bkz.: Üçüncü Bölüm Molla Fenârî'nin Mısır'da Katıldığı Münâzara.

⁴²⁰ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, C. 1, s. 200.

Sultan Çakmak'ın çevresine girdi. Hatta onun en yakınlarından oldu. 844/1440 Gürânî burada iyi bir durumdayken Şâm'dan gelen soyu Ebû Hanîfe'ye ulaşan bir âlimle kavga etti. Bu âlime ve soyuna hakaret ettiği iddia edilen Gürânî sultanın huzurunda kâdıların ve önemli âlimlerin (*meşâyih*) olduğu bir mecliste yargılandı. Yargılamada Şâm'dan gelen âlimin şahitlerle Ebû Hanîfe'nin soyundan geldiği ve onun hakaret ettiği tespit edilince önce hapse atıldı sonra falakayla tazîr cezasına çarptırıldı. Görevleri elinden alınan Gürânî Şâm'a sürgün edildi. Kâhire'den çıkarıldıktan sonra iki defa gizlice hac için Mekke'ye gitmek istediye de yakalandı. İlkinde Halep'e ikincisinde Fırat nehrinin kuzeyinde bir yere getirildi.⁴²¹

Şekâik'te Molla Yegân'ın hac yolculuğunda Kâhire'ye uğradığı sırada Molla Gürânî'yle tanışıp onu Bursa'ya dönerken onu da yanında götürdüğü söylenir. Ancak 844'te hacca gittiği söylenen Yegân dönüşte Gürânî'yle Şâm veya Halep'te buluşmuş olmalıdır.⁴²²

Gürânî Molla Yegân tarafından Sultan II. Murad'a takdim edildi. Sultan onunla bir müddet konuştuktan sonra onun faziletini anladı. Gürânî'ye Bursa'daki I. Murad Medresesi ve Yıldırım Bayezid Medresesi müderrisliklerini verdi.⁴²³ Birçok talebe onun yanında tefsir, hadis ve kırâat ilimlerini tahsil ettiler.⁴²⁴ Gürânî Osmanlı topraklarında Şâfiî mezhebinden Hanefîliğe geçmişti.⁴²⁵

Bir süre sonra Manisa'daki Şehzâde Mehmet'in yanına hoca olarak gitti. Önceki hocaların eğitiminde başarısız olduğu henüz Kurân'ı bile hatmetmeyen şehzadenin eğitimini disiplinle ele aldı. Zamanla aralarındaki ilişki kuvvetlendi. Hatta Gürânî'den nakledilen ifadeyle baba oğul gibi oldular. II. Mehmet, tahta çıktıktan sonra Gürânî'ye vezirlik dahi teklif etmiş ancak hocası kendisinin bu görevi kabul etmesinin kariyer beklentisindeki bürokratları kötü etkileyeceğini söyleyerek teklifi reddetmişti. II. Mehmet'in saltanatının başında kazasker oldu. İstanbul'un fethinden

⁴²¹ Makrîzî, *Dürerü'l-'ukûd*, C. 1, s. 259-260; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 1, s. 200-201.

⁴²² Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 1, s. 201; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 84; Repp, *The Müfti of Istanbul*, s. 102-103.

⁴²³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 84.

⁴²⁴ *A.e.*, s. 87.

⁴²⁵ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. 1, s. 201.

sonra Memlûklere yollanan fetihnâmeleri süslü bir üslupla Molla Gürânî yazmıştı.⁴²⁶ Daha sonra Bursa kâdılığı görevine getirildi. Ancak bu görevi esnasında sultanla araları açıldı.⁴²⁷ 861/1457'de hacca gitti.⁴²⁸ Osmanlı topraklarına geri döndüğünde 862/1457-8'de ikinci defa ikinci defa Bursa kâdısı oldu.⁴²⁹ Bir süre bu göreve devam ettikten sonra günlük 200, aylık 20 bin, yıllık 50 bin dirhem ile şeyhülislâmlık görevine geldi.⁴³⁰

Osmanlı kaynaklarında heybetli bir âlim olarak tasvir edilen Molla Gürânî 893/1488'de İstanbul'da vefat etti.⁴³¹

3.2.6. eş-Şeyh Ali el-Magribî (ö. 917/1511)

es-Seyyid Ali b. Meymûn el-Magribî en-Endelüsî.⁴³²

Şekâik'te sekizinci tabakada II. Bayezid dönemi âlimleri arasında zikredilir.⁴³³

Aslen Faslıydı. Önce memleketinde askerdı daha sonra askerliği bırakıp mutasavvıfların arasına katıldı. Arafe el-Kayrevânî (ö. 949/1542)⁴³⁴ ve Şâzeli şeyhi ed-Debbâsî'nin yanında yetişti. Beyrût'a gitti. Müritleri arasına girecek olan meşhur sûfî İbn Arrâk'la (ö. 933/1526) buradayken tanıştı.⁴³⁵ Kâhire'ye gitti. Haccını eda ettikten sonra bilâdu's-Şâm'da birçok öğrenci yetiştirdi. Bunlardan en tanınmış Ulvân el-Hamevî'ydi (ö. 936/1530). Şâm'da Sâlihiyye'de Muhyiddîn b. Arabî'nin kabrini ziyaret ettikten sonra 895/1489-90'da Bursa'ya geldi. Buraya yerleşti. 909/1503-4'te İbn Arabî'nin biyografisini anlattığı *Tenzîhu's-sıddîk an vasfi'z-zındîk* kitabını yazdı.

⁴²⁶ Ahmed Ateş, "İstanbul'un Fethine Dâir: Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 4, Sy. 7, 1952, s. 14 v.d.

⁴²⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 85-86.

⁴²⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi'*, C. 1, s. 201.

⁴²⁹ Şekâik'te Gürânî'nin Sultan II. Mehmet'le arası bozulduktan sonra Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın yanına gittiği rivayet edilmekteyse de Gürânî 862'de Osmanlı'ya geri döndüğünde Kayıtbay henüz tahta çıkmamıştı. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 86; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 248-250.

⁴³⁰ (قلده منصب الفتوى) Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 85-86.

⁴³¹ A.e., s. 89.

⁴³² Ebü'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed Âmirî Dımaşkî Necmeddîn Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira bi-a'yânî'l-mietî'l-âşira*, 3 c., thk. Halîl el-Mansûr, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997, C. 1, s. 272.

⁴³³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 352-353.

⁴³⁴ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, C. 2, s. 189, karş.: Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 352.

⁴³⁵ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, C. 1, s. 273.

Bursa'dan 911/1505-6'da biladu's-Şâm'a geri döndü. Çok meşhur olmuştu. 913/1507'de Hamâ'dan Şâm'a geldi. Burada 3 sene kaldı. Birçok âlim ve mutasavvıf onunla görüştü. İbn Arabî'nin kabrini tekrar ziyaret etti. Şâm'da manevi tutukluk hali (*kabz*) yaşadı. Vadilerin içlerinde ve dağların başlarında uzlete çekilebileceği yerleri araştırırken İbn Arrâk ona Beyrût yakınlarındaki Mecdel el-Muavveş[?]'i tavsiye etti. 917/1511 senesi başında buraya gitti. Aynı sene 11 Cemaziyülahır /1 Eylül'de bu köyde vefat etti. Şâm'da Emevî Camii'nde gıyabî cenaze namazı kılındı.⁴³⁶

Hız. Hasan'ın soyundan gelen Magribî, yönetici zümreye mesafeli duruşu, talebelere karşı sert tavrı ve aynı zamanda sünnete bağlılığıyla tanınıyordu.⁴³⁷

Abdurrahmân Sufizâde Sahn-ı Semân'da öğrenciyken ilim yolunu bırakıp Magribî'nin öğrencisi oldu. Magribî Şâm tarafına gittiği zaman yerine Bursa'da onu halife bıraktı.⁴³⁸

3.2.7. İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549)

Şekâik'te onuncu tabakada Kanuni dönemi âlimleri arasında zikredilir.⁴³⁹

İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî (Hatîbu Câmi'i es-Sultân Mehmet Hân - Arap İmâm).

Aslen Haleplidir. İlk eğitiminden sonra Mısır'a gidip oradaki ulemâdan hadis, tefsir, usûl ve furû okudu. Daha sonra İstanbul'a yerleşti. Burada birkaç camide hatiplik yaptıktan sonra Fatih Camii'nin imam-hatibi oldu. Şeyhülislâm Sadî Çelebi'nin (ö. 945/1539) inşa ettiği Dârulkurrâ'da müderris oldu.⁴⁴⁰

Hanefî fıkhnına dair *Multekâ'l-ebhur* adlı eseri çok meşhur olup Osmanlı medreselerinde de okutulmaktaydı. İbnü'l-Humâm'ın *el-Hidâye* şerhi *Fethu'l-kadîr* eserini bir ciltte özetlemiştir.⁴⁴¹ Memlûk dönemi âlimlerinden Kureşî'nin Hanefî

⁴³⁶ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 352; Ebü'l-Fazl Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Sâlihî İbn Tolun, *Müfâkehethü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân*, haz. Halil el-Mansûr, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998, s. 253 ve 290. Karş.: Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, s. 274-278.

⁴³⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 352-353.

⁴³⁸ *A.e.*, s. 354-355.

⁴³⁹ *A.e.*, s. 499-500.

⁴⁴⁰ Taşköprizâde, *A.y.*

⁴⁴¹ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 493.

âlimlere dair tabakât kitabı olan *el-Cevâhiru'l-mudiyye*'yi ihtisar etti. Memlûk Kâhire'sindeki İbn Arabî'ye dair yapılan tartışmalara katıldı. Şeyhin aleyhindeydi.⁴⁴²

956/1549'da öldüğünde 90 yaşını geçmişti.⁴⁴³

3.2.8. eş-Şerîf Abdurrahîm el-Abbâsî (ö. 963/1556)

Şekâik'te dokuzuncu tabakada Yavuz Sultan Selim dönemi mutasavvıfları arasında zikredilir.⁴⁴⁴

Mısır'da doğdu. Edebiyat, belâgat, hadîs ve tefsir tahsilini orada yaptı. Hadis ilminde *âli isnâd* sahibiydi. Muhtasar hacimde bir Buhârî şerhi vardı. Arap şiirinde de bilgi sahibiydi, kendisi de kasideler yazmıştır.

İstanbul'a iki defa geldi. İlk gelişi II. Bayezid zamanında Memlûk sultanı Gavrî'nin gönderdiği elçiyle beraberdi. Kazasker Müeyyedzâde onu ziyaret etti ve hürmette kusur etmedi. Bayezid'a *Buhârî* şerhini hediye etti. Buna karşılık sultan da ona değerli bir mükâfatta bulundu. Ayrıca hadis okutması için İstanbul'da yaptırdığı medresenin (II. Bayezid Medresesi) müderrisliğini vermek istediye de Şerîf Abdurrahîm kabul etmeyip Mısır'a geri döndü. İkinci gelişi Yavuz'un fethinden sonradır. Kendisine günlük 50 dirhem emekli maaşı (*tekâud*) bağlandı. 100 yaşına yakın İstanbul'da vefat etti.⁴⁴⁵

Üçüncü bölümde biyografileri verilen âlimler dışında Mısır'da tahsil görüp Osmanlı'ya gelen bazı isimler vardır. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla İbrâhîm Gülşenî (ö. 940/1534)⁴⁴⁶, Kutbuddîn en-Nehrevâlî (ö. 990/1582), Bedreddin el-Gazzî (ö. 984/1577), Şehâbuddîn Hafâcî (ö. 1069/1659) bu isimlerdendir. XVII. yy.'ın ilk

⁴⁴² Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, C. 2, s. 78; Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhîm b. Muhammed", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, C. 15, s. 232.

⁴⁴³ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 500.

⁴⁴⁴ *A.e.*, s. 411-412.

⁴⁴⁵ Taşköprizâde, *A.y.*

⁴⁴⁶ İstanbul'a 1529'dan sonra geldi. Burada Molla Abdüllatîf Çelebî'yle dostluk etti. Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, s. 460. Gülşenî tarikatında şu beyit meşhurdur:

"*Rûm mer'a-yı nefs ü bedendir*

Mısır mesken-i gülşen ü rûşendir"

Mustafa Kara, "Gülşeniyye", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 256-259; Muhyi-i Gülşeni, *Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni*, haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014. Gülşeni'nin menakıbında Mısır ve İstanbul'la ilgili bölümler vardır.

çeyreğinde İstanbul'a gelen Hafâcî hariç bu âlimler XVI. yy.'ın ikinci yarısında İstanbul'a gelmişlerdir.⁴⁴⁷

3.3. Anadolu Kökenli Olan ve Olmayan Ulemâ Hakkında Değerlendirme

Önceki iki bölümde 21'i Anadolu kökenli 8'i ise Anadolu dışından olmak üzere Mısır'da tahsil görüp Osmanlı topraklarına gelen toplam 29 âlimin biyografisi verilmiştir. Mensup oldukları coğrafyaya göre ayrılan bu iki grup ulemânın kendilerine has özellikleri vardır: İlk gruptaki âlimler Hanefî mezhebine mensupken ikinci gruptakiler içerisinde Fîrûzâbâdî, İbnü'l-Cezerî ve Molla Gürânî Şâfiî mezhebine mensuptur. Ancak bu üç âlim -İbn Hacer gibi Şâfiî-muhaddis âlim tipine uyacak şekilde- mezhepten ziyade rivayet ve hadis çalışmalarına ehemmiyet veren âlimlerdir. Bunlardan Gürânî Osmanlı topraklarına geldikten sonra Hanefî mezhebine geçmiştir. Diğer ikisi ise Gürânî gibi Osmanlı topraklarında uzun süre kalmamış ve devlet mansıplarında yer almamışlardır. Bu üç isim dışında Cezerî'nin iki oğlunun da Şâfiî olduklarını tahmin etmek zor değildir. Aynı grupta Hanefî fıkında eser veren İbrahim el-Halebî ise Anadolu topraklarıyla bilâdu's-Şâm arasındaki Halep'te doğmuştur. Bu durumda iki gruptaki ulemâ için de bir mezhep-coğrafya paralelliğinden bahsedilebilir.

İkinci gruptaki âlimler için *Sahîh-i Buhârî* okumak ve okutmak ilmî hayatlarının önemli bir parçasıydı. Fîrûzâbâdî, İbnü'l-Cezerî ve iki oğlu ve eş-Şerîf Abdurrâhîm; *Sahîh-i Buhârî*'yle meşgul olmuşlardı. İlk gruptaki âlimlerden ise şahsî bir heves ve gayretle Mısır'a giden Hasan Çelebi ve Molla Haydar dışındaki âlimlerin *Sahîh-i Buhârî*'yle ilgileri biyografi kaynaklarında öne çıkmamıştır. Bu durum Arap coğrafyasındaki muhitlerde hadis çalışmalarının, âlimlerin ilmî hayatlarında Anadolu'daki muhitlere göre daha merkezî bir yer işgal etmesiyle açıklanabilir.

İlk gruptaki âlimler içerisinde aklî ilimlerle ve tasavvufla -bilhassa Ekberî düşünceyle- ilgilenen birçok âlim vardır. Özellikle Râzî mektebinin Osmanlı'daki iki önemli temsilcisi Dâvûd el-Kayserî ve Şeyhûniyye Ağrı'nda Molla Fenârî erken

⁴⁴⁷ Ayr. bkz.: İhsanoğlu, *Sekâfe*, s. 181-186; İlgezdi, "Imagining Rûm in Mamluk Cairo", s. 57.

dönemde Osmanlı âlim tipini göstermektedirler.⁴⁴⁸ IX/XV. yy.'da Alâuddîn er-Rûmî, Molla Yegan, Hayâlî ve Hasan Çelebi aynı mektebi takip etmişler, aklî ilimlerle ilgilenmişlerdi. İkinci gruptaki âlimler içerisinde ise aklî ilimlerle ilgilenen âlimlere rastlanmamıştır. Tasavvuf sahasında Memlûk Mısır'ında İbn Arabî ve tasavvuf hakkında cereyan eden tartışmalar Osmanlı muhitine de sıçramıştır. Bu gruptaki âlimlerden Fîrûzâbâdî ve Alî el-Magribî İbn Arabî'nin lehinde eserler kaleme almışlardır. Fîrûzâbâdî ve Magribî İbn Arabî hakkında müdafaa, İbrahim el-Halebî ise reddiye eserleri yazmışlardır.

Tasavvuf ve tarikatlarla ilgili sesli zikir, semâ ve raks konuları da bu dönem iki muhitte de tartışılan konulardandı. Bu konular hakkında iki gruptaki âlimler tarafından lehte ve aleyhte eserler kaleme alınmıştır.⁴⁴⁹ Ancak aklî ilimler ve tasavvufa bakıştaki farklılaşma ve değişim iki grup arasında değil zamansal zeminde vuku bulmuştur. IX/XV. yy.'dan sonra Râzî mektebine mensup mutasavvıf âlim tipinin kaybolmaya başladığı görülür. Zamanla ulemânın mutasavvıflara karşı toleranslı tavrı kaybolmaya başlamıştır. Bu durum için her iki gruptan Molla Arap ve İbrahim el-Halebî gibi âlimler örnek gösterilebilir.

3.4. Zeynîler

Sühreverdîye tarikatının bir kolu olan Zeyniyye tarikatı Herât'ta doğup başta Bursa olmak üzere Anadolu'ya ve başka birçok bölgeye yayılan bir tarikattır. Doğuş döneminde Mısır bu tarikatın önemli merkezlerindendi.

Zeyniyye'nin kurucusu Şeyh Zeynüddîn el-Hâfî'ydî.⁴⁵⁰ Zâhirî ilimlerde iyi bir tahsile sahip olan Muhammed el-Hâfî el-Herevî; Seyyid Şerîf, Zeynuddîn el-İrâkî ve İbnü'l-Cezerî gibi çok meşhur âlimlerden ders almıştı. Kâhire'de Sühreverdî şeyhi Nureddin Abdurrahman eş-Şibrîsî'ye buluştu. Şibrîsî onun zâhirî ilimlerde büyük bir

⁴⁴⁸ Bkz.: Sonuç.

⁴⁴⁹ Ahmet İnanır, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen 'Risale fi Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks'ın Aidiyet Sorunu", **Usul İslam Araştırmaları**, C. 14, Sy. 14, 2010, s. 160.

⁴⁵⁰ Anadolu'ya hiç gelmemesine rağmen Taşköprizâde *Şekâik*'te onun biyografisini teberrûken verir. **A.e.**, s. 71-73 Onun Anadolu'da çok meşhur olduğunu gösteren bir başka delil Akşemseddin'in Osmaniye Medresesinde müderris iken Hâfî'nin şöhretini duyduktan sonra yanına gitmek için yola çıkmasıdır. Ancak Akşemseddin yoldayken gördüğü rüya sebebiyle Hâfî'nin yanına gitmekten vazgeçmiş, Hacı Bayram Veli'nin müridi olmuştur. **A.e.**, s. 226-227.

âlim kendisinin ise bir derviş olduğunu söyleyerek onu kabul etmek istemedi. Zeynüddîn ısrar edip tasavvuf ilmini ondan aldı. İbn Hacer ve İbnü'l-Cezerî Hâfî'yi methetmişlerdir. İbnü'l-Humâm, İbnü'l-Cezerî, el-Mürşidî ve 824/1421'de Kâhire'ye geldiğinde Eminuddin el-Aksarayî ondan manevî ilimleri alan âlimler arasındadır.⁴⁵¹

Tarikatın silsilesi şu şekildedir:

“*Abdullatîf el-Kudsî → Zeynuddîn el-Hâfî → Abdurrahmân eş-Şibrîsî*⁴⁵²
→ *Yûsuf el-Acemî → Hasan eş-Şimşîrî → Mahmûd el-İsfahânî → Nureddîn en-Natanzî → Ömer es-Sühreverdî → Necîb es-Sühreverdî → Ahmed el-Gazâlî → en-Nessâc Ebû Alî → Gûrgân Ebû Alî → Ebû Osmân el-Magribî → Ebû Alî el-Kâtib → Ebû Alî er-Rûdbârî? → Cüneyd el-Bagdâdî → Seriyû's-Sakatî → Marûf el-Kerhî → Alî b. Mûsâ er-Rizâ → Mûsâ el-Kâzım → İmâm Cafer-i Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Zeynulâbidîn → İmâm Hüseyin b. Alî → İmâm Alî b. Ebî Tâlib.*”⁴⁵³

Zeyniyye Osmanlı coğrafyasında I. Mehmed döneminde yayılmaya başladı. Tarikat Anadolu'ya ilk önce Abdüllâtîf el-Kudsî vasıtasıyla girdi. Onun müritleri arasında Şeyh Vefâ ve Aşıkpaşazâde de vardı. Zeyniyye tarikatı Vefâiye tarikatına çok güçlü bir şekilde tesir etmişti.⁴⁵⁴ Hâfî'nin halifesi Abdüllâtîf el-Kudsî Mısır'da hiç bulunmamıştı. O, tarikatı Hâfî'den almış ve Konya'ya getirmişti. Şeyh Vefâ, Abdüllâtîf'in hizmetinde bulundu, onun yanında tarikat dersini tamamlayıp irşat için icâzet aldı.⁴⁵⁵ Zâhirî ve bâtinî ilimlerde bilgili olan Şeyh Vefâ Osmanlı'da yaygın olan Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolunun kurucusu oldu.⁴⁵⁶ Fatih Sultan Mehmet Konya'yı ele geçirdikten sonra birçok Karamanlıyla birlikte Şeyh Vefâ'yı da

⁴⁵¹ Sehâvî, **ed-Davû'l-lâmi'**, C. 9, s. 229-230; Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 72; Öngören, **Zeynîler**, s. 14-31 ve 65-68.

⁴⁵² Metinde Şüveysî (الشريسي) şeklinde geçmekle birlikte doğrusu Şibrîsî'dir. Şibrîsî, meşhur sûfî Atâullah el-İskenderî'nin ilk hocasıydı. İskenderî tasavvuf hırkasını 7 yaşındayken ilk defa ondan giymişti.

⁴⁵³ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 68; Şeyh Vefâ'dan rivayet edilen bu silsile onun tarafından Silsile-i Cüneydiyye-i Aleviyye şeklinde isimlendirilir. Zeyniyye silsileleri hakkında bkz.: Öngören, **Zeynîler**, s. 11-14.

⁴⁵⁴ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 66-73; Mustafa Kara, “Abdüllâtîf el-Kudsî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, C. 1, s. 257-258.

⁴⁵⁵ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 238.

⁴⁵⁶ Reşat Öngören, “Muslihuddin Mustafa”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 269-271.

İstanbul'a getirdi. O geldiğinde şehirde hali hazırda üç tane Zeynî tekkesi faaliyet gösteriyordu. Zeynîler bu dönemde şehirdeki hâkim tarikatı.⁴⁵⁷

Zeyniyye Osmanlı coğrafyasında bir ulemâ tarikatıydı. Molla Fenârî ve Abdurrahim el-Merzîfonî Şeyh Zeynuddîn el-Hâfî'den bu tarikatı aldılar. Molla Hayâlî de Edirne Yeni Cami'de Merzîfonî'den zikir almıştı. Musannifek, Zeynuddîn el-Hâfî'nin halifelerinin birinden icâzet almıştı.⁴⁵⁸ Bursa ve Edirne'de tekkelere müntesip birçok âlimin ismi *Şekâik*'te geçmektedir.⁴⁵⁹ Bunların birçoğu müderrisliği veya kâdılığı terk edip tarikata girmişlerdi.⁴⁶⁰

Zeyniyye tarikatı II. Bayezid devrinde özellikle Şeyh Vefâ'nın vefatından sonra zayıflamıştır.⁴⁶¹

3.5. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan Osmanlı'ya Getirdiği Âlimler

Mısır'ın fethi sonrasında Yavuz Sultan Selim Memlûk emirlerinden, memurlardan, esnaf, zanaatkar vs. farklı sınıflardan insanların İstanbul'a götürölmelerini emretti. Gidecek kişiler önce İskenderiye'ye götüröldüler. Hepsi toplanana kadar İskenderiye'ye önden götürölenler burada hanlarda ve burçlarda tutuldular. 25 Cemaziyülahır 923/15 Temmuz 1517'de gideceklerin hepsiyle beraber donanma İskenderiye'den yola çıktı.⁴⁶² Osmanlı yönetiminin Mısır'dan getirdiği kişiler arasında âlimler, emirler, ayandan kişiler ve zanaatkarlardan başka en dikkat çekici isim son Abbasi Halifesi el-Mütevekkil'di.⁴⁶³

⁴⁵⁷ Karataş, "Karamânî", s. 289-290.

⁴⁵⁸ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 166.

⁴⁵⁹ *A.e.*, s. 113, 114, 169, 182, 241, 242 ve 349.

⁴⁶⁰ *A.e.*, s. 31, 139, 349 ve 436. Edirne kâdılığı yapan Çandarlı ailesinden İbrahim b. Halîl Bursa'da muhtesipken Hacı Halîfe'nin müritleri arasına girdi. Sûfiler gibi giyindi. Hakkında delirdiğine dair dedikodular çıkarıldı. İstanbul'da Sultan Fatih'in huzuruna çıktı. Fatih ona hangi makama gelmek istediğini sorunca şeyhinin tavsiyesine uyarak Bayezid'in yanına gitmek için Amasya kâdılığını istedi. Fatih'in kısa süre sonra vefatı üzerine tahta geçen II. Bayezid İbrahim'i önce Rumeli kazaskeri ardından veziriazam yaptı. Ölene kadar bu görevinde kaldı. İki görevde de başarılı oldu, her gün 600 fakire yemek dağıtıyordu. *A.e.*, s. 203-205.

⁴⁶¹ Karataş, "Karamânî", s. 292 ve 294.

⁴⁶² İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr*, C. 5, s. 185; Mustafa Güler, "Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 1994, s. 76.

⁴⁶³ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 336-339.

Gidenlerin sayısı hakkında farklı rivayetler vardır. İbn İyâs 1800 veya daha az kişinin götürüldüğünü söyler.⁴⁶⁴ Tarihçi İsmail Hami Danişmend İbn İyâs'tan naklen 1800 kişinin veya 600 ailenin götürüldüğünü söyler.⁴⁶⁵

Modern dönemde bazı Arap yazarlar tarafından Osmanlı'nın yaptığı bu yer değiştirme hareketi Arap toprakları için bir felaket olarak yorumlanmıştır.⁴⁶⁶ Ancak bu abartılı bir iddiadır. İstanbul'a götürülen kimseler Osmanlı'ya isyan eden veya tehlikeli olan umerâ, ulemâ ve aileleriydi.⁴⁶⁷ Tarihçi İbn Tolun'un (ö. 953/1546) eserinde İstanbul'a götürülen âlimlerin bir kısmının Kansu Gavri'yle Halep'e gelenler arasında zikredilmesi, Osmanlıların önceki yönetime yakın kimseleri Kâhire'den uzaklaştırma amacına yönelik olarak böyle bir yer değiştirme hareketine giriştiği fikrini güçlendirmektedir (Bkz.: EK: 3).⁴⁶⁸ Diğer yandan İbn İyâs'ın da söylediği gibi bu yer değiştirme Osmanlıların fethettikleri yerlerde yaptıkları rutin bir uygulamaydı.⁴⁶⁹ Ayrıca gidenler çok kısa bir süre sonra geri dönmüşlerdi.

I. Süleyman tahta çıktığında babası Yavuz Selim döneminde Mısır'dan getirilenlerin geri dönmelerine izin vermiştir.⁴⁷⁰ İbn İyâs'ın verdiği bilgiye göre 927 senesi Cemaziyülevvelinde (1521 Nisan/Mayıs) Sultan Selim'in Mısır'a gönderdiği âlimler ve zanaatkarlar geri döndüler. Kanuni Sultan Süleyman tahta geçince *esirlerin hepsinin memleketlerine dönmelerini emretti. Onlara merhametli ve adil davrandı*. İbn İyâs geri gelenlerden hatırladıklarının isimlerini verir.⁴⁷¹ Mısır valisi Hayır Bey

⁴⁶⁴ İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr*, C. 5, s. 188.

⁴⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 2, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1950, s. 6.

⁴⁶⁶ Muhammed Seyyid Kilani, *el-Edebü'l-Mısri fî zillî'l-hükmi'l-Osmânî: 922-1220h.=1517-1805m.*, Kâhire, Dârü'l-Fercanî, 1984, s. 174-175; İsmail E. Erünsal, "Fethedilen Arap Ülkelerindeki Vakıf Kütüphaneleri Osmanlılar Tarafından Yağmalandı mı?", *Osmanlı Araştırmaları*, Sy. 43, 2014, s. 19-66.

⁴⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, s. 293; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 2, s. 6; Güler, "Mısır Seferi", s. 73; Nurettin Ceviz, "Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2002, s. 21.

⁴⁶⁸ İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, s. 326.

⁴⁶⁹ İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr*, C. 5, s. 188; Ayr. bkz.: Muhammed Saîd Kettâne, *et-Türk ve'l-Arab: Dirâse muhtasara litârîhi alâkâtî't-Türk ve'l-Arab mine'l-usûri'l-kadîme ilâ avâhiri'l-karnî'l-ışrîn*, Ankara, 2001.

⁴⁷⁰ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 339.

⁴⁷¹ İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr*, C. 5, s. 394. Mısır'dan İstanbul'a getirildikten sonra defterdarlık görevine gelen ve buraya yerleşen Abdüsselâm Efendi için bkz.: Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, C. 1, s. 360.

gelenlere hilat giydirerek ve ihsanlar vererek taltif etmiş ancak devlet idaresinde görev vermemiştir.⁴⁷²

Bazı çağdaş Türk yazarlara göre gelen ulemâ Osmanlı'da mutaassıp bir zihniyetin (!) doğmasına yol açmıştı. Ancak İstanbul'daki faaliyetleri hakkında neredeyse hiçbir bilğimiz olmayan bu âlimlerin böyle bir olguya sebebiyet verdiği iddiası temelsizdir. İkinci ve üçüncü bölümlerde gösterildiği üzere meşhur Osmanlı âlimlerinin birçoğu Mısır'da tahsil görmüşlerdi. Zaten iki muhit arasında güçlü bir bağ vardı. Ayrıca Mısır'dan gelen âlimlerin burada uzun bir süre kalmamaları nedeniyle de iddia makul değildir.⁴⁷³

Yavuz Sultan Selim Mısır'dayken sefere iştirak eden ve o sırada Anadolu Kazaskerliği görevinde bulunan İbn Kemâl'i İbn Tagriberdî'nin *en-Nucûmu 'z-zâhire* kitabını Türkçeye tercüme etmesi için görevlendirmiştir. İbn Kemâl sefer dönüşünde her konaklama yerinde kitaptan bir cüz tercüme etmiş, ulemâdan Hasan Başcızâde de tamamlanan yerleri temize çekip sultana sunmuştur. Tercüme bitene kadar işlem bu şekilde sürdü.⁴⁷⁴ Bugün bu eserin herhangi bir nüshası bilinmemektedir.⁴⁷⁵ XVI. yy. Mısırlı tabakât yazarı Temîmî'nin verdiği bilgiye göre İbn Kemâl Kâhire'deyken muhaddislerden icâzet almış, *ifade ve istifâde* etmiş böylece *âlî isnâd* sahibi olmuştur. Kâhire ulemâsı onun çok fazilete sahip olduğuna ve önemli ilimlerin hepsinde çok başarılı olduğuna şahitlik etmişlerdir.⁴⁷⁶ Çok eser telif etme, hızlı yazıya geçirme, vukûfiyetinin genişliği ve birçok ilmi ihata etmesi hususlarında İbn Kemâl Mısırlı büyük âlim Suyûtî'nin Anadolu'daki benzeri olarak görülmüştür. Temîmî, bana göre (*indî*) diyerek şöyle der:

⁴⁷² İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", s. 68.

⁴⁷³ Ayr. bkz.: Uzun, "Ezher", s. 57; Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 340.

⁴⁷⁴ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, C. 2, s. 1933; Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 385.

⁴⁷⁵ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 240. Mısır seferi İbn Kemâl'in Mısır muhitiyle ilk teması değildir. Mecdî, Arap diyarından gelen birisinin İbn Kemâl'e Mısır âlimlerinden hediyeler getirdiğini ve içinde çeşitli dallardan ve bilinmeyen ilimlerden zor meselelerden sorular olan bir risale verdiğini nakleder. İbn Kemâl bu risaledeki soruları bir gece inceledikten sonra uygun cevaplar yazarak sabahında geri vermiştir. Mecdî, **Hadâikü's-Şekâik**, s. 384-385.

⁴⁷⁶ Temîmî, **et-Tabakâtü's-seniyye**, C. 1, s. 356.

“İbn Kemâl Suyûtî’den daha ince nazarlı, daha iyi anlayışlı ve daha etkiliydi (ekseru tasarrufen). Şu var ki ikisi de o yüzyılın [hicrî onuncu yüzyıl] güzellikleri ve zamanın kendisiyle övüneceği kimselerdi. O zamandan sonra da bir benzerleri gelmedi. Allah rahmet eylesin.”⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ A.e., C. 1, s. 357.

SONUÇ

Osmanlı muhiti yeni fethedilen topraklarda kurulduğu için uzun süre dışarıya bağımlı oldu. Gazâlî ve Râzî'nin şerî ilim merkezli aklî ilimleri dışlamayan ilim anlayışı İlhanlılar döneminde İran'da gelişti. Seyyid Şerîf ve Taftazânî, Râzî mektebinin en önemli iki temsilcileri oldular. Bu âlimlerin tartışmaları ve kitapları Osmanlı muhitindeki ilmî çalışmalarda zirveyi temsil ediyordu. Osmanlı âlimleri Konya, Şâm, Acem ve Mısır'a ilmî seyahatler yaptılar. II. Murad ve Fatih devrinde ilmiye teşkilatı kurumsallaşırken Osmanlılar kendi âlimlerini yetiştirmeye başladılar. Fatih ve Kanuni'nin kurduğu medreselerde ders verecek âlimlerin aklî ilimlerde bilgili olmaları isteniyordu. Fatih devrine gelindiğinde Râzî mektebine bağlı bir Osmanlı âlim tipi oluşmuştu.

Osmanlı âlim tipi belirirken Osmanlı ulemâsı ilmî seyahatlerini farklı bölgelere yapıyorlardı. Kâhire halifenin ikametgahı olması, Arapça konuşulan bir bölge olması, Türkçe konuşan Memlûk sultanlarının âlimleri himaye etmeleri ve meşhur âlimlerin burada bulunması gibi sebeplerle Anadolu'dan ilim talebi için çıkan âlimleri kendine çekiyordu. Sultan Berkûk ve Sultan Müeyyed Şeyh Kâhire'ye dışarıdan gelen ulemâya son derece misafirperver davrandılar. Buradaki bazı müesseseler dışarıdan gelen öğrencilere barınma imkânı sunuyorlardı.

XIV ve XV. yy.'larda Memlûkler döneminde Kâhire tarih, hadis ve diğer naklî ilimlerin ön planda olduğu bir muhitti. Kâhire bu dönem İslâmî doğunun büyük bir kısmının tahribata uğraması ve Endülüs'teki karışıklıklar sebebiyle ulemâ göçü almıştı. Farklı coğrafyalardan gelen dört Sünnî mezhebe mensup âlimler Memlûk yönetici sınıfının desteklediği müesseselerde ilmî üretime katıldılar. Memlûk Mısır'ında Şâfiî-muhaddis âlimler hâkim ve güçlü ekoldü. Onların, yönettikleri topraklara uzaklardan gelen ve yabancı olan Memlûklerin çoğunluğu Arap olan halkla ilişkisinde önemli rolleri vardı. Dört mezhep uygulamasına geçildikten sonra bile Şâfiî Kâdilkudât bazı imtiyazlara sahip olmaya devam etti. Buna karşın bazı sultan ve emirler tarafından Memlûk Mısır'ında Hanefiliğin desteklendiğini biliyoruz. Kâhire'de dört mezhebe göre ders veren müesseselerin içerisinde Şeyhûniyye ve Sargıtmışîyye özellikle Hanefî mezhebini desteklemek için kurulmuşlardı. Bu iki

müessese Hanefî mezhebine mensup Anadolu ve Acem kökenli öğrenci ve hocaları himayesine almıştı. Mezhepsel ve coğrafi kökenli bu paralellik çalışmamızda incelediğimiz Şeyhûniyye’de kalan âlimlerle de örtüşmektedir. Aynı zamanda Memlûk yöneticileri Türk kökenli oldukları için Türkçe konuşan ulemânın onlarla iletişim kurmada avantajlı olduğunu gösteren çeşitli rivayetler de mevcuttur.

Arapça konuşulan bölgelere mensup olan Şâfiî-muhaddis âlimler dışarıdan gelen Hanefî/Rumî-Acemî ulemânın güç kazanmasından hoşnut olmadılar. Şâfiî-muhaddis âlimler naklî ilimlerde uzmanken Rûm ve Acem kökenli ulemâ aklî ilimlerde mahirdi. Dışarıdan gelen âlimlerin bazılarının Ekberî mektebe mensup olmaları ve bazı emirler tarafından desteklenmelerinin Memlûk ulemâsında bir hoşnutsuzluğa sebep olduğunu düşünüyoruz. İbn Arabî ve görüşleri -ya da ona nispet edilen görüşler- Memlûk Mısır’ında önemli bir tartışma konusuydu ve uzun süre âlimlerin gündemini meşgul etmişti. Dışarıdan gelen ulemâ hakkında duyulan hoşnutsuzluk Ekberîlik ithamı üzerinden dile getirildi. Nitekim Memlûk Mısır’ının en önemli Hanefî fakihî Bâbertî hakkında dahi Ekberî fikirleri benimsediği ileri sürüldü. Muhyîddîn el-Kâfiyeci aynı şekilde itham edildi. Molla Fenârî’ye Kâhire’ye geldiğinde İbn Arabî hakkındaki fikirlerini konuşmaması telkin edildi. Memlûk muhitinde fikirleri tartışma konusu olan İbn Arabî’yle veya vahdet-i vücûd fikriyle ilişkilendirilmek, Rûm ve Acem kökenli âlimler için kötü bir etiketti.

Şâfiî-muhaddis ulemâ ile Rûm ve Acem kökenli ulemâ arasındaki çatışmayı Memlûk kaynaklarından takip etmek mümkündür. Tebbânî, Muhammed el-Herevî, Molla Fenârî ve Alâuddîn er-Rûmî’nin biyografilerinde görüldüğü üzere dışarıdan Rûm ve Acem diyarlarından gelen âlimlerle Şâfiî-muhaddisler arasında bazı anlaşmazlıklar vuku buldu. Yazdıkları tarih ve terâcim kitaplarında İbn Hacer ve Makrîzî, kendilerinin de dahil olduğu bu anlaşmazlıkları, bu âlimler hakkındaki açıktan ve üstü kapalı olumsuz ifadeleriyle beraber anlattılar. Aynî ve İbn Tagriberdî ise aynı coğrafyadan geldikleri bu âlimler hakkında daha olumlu fikirlere sahiptiler. Özellikle Makrîzî ve İbn Tagriberdî’nin tarih anlatıları Anadolu kökenli âlimler söz konusu olduğunda birbirinden farklılaşıyordu.

Rûm ve Acem kökenli ulemâ Memlûk Kâhire'sinde Şeyhûniyye ve Sargıtmışıyye'de kendileriyle aynı mezhepsel ve coğrafî köklere sahip ulemâyla buluşmuşlardı. Râzî mektebinde ön plana çıkan akli ilimler, Memlûk topraklarındaki bu Hanefî muhitlerinde canlılığını sürdürüyordu. Şeyhûniyye'de müderrislik yapan İbnü'l-Humâm'ın akli ilimlerde ders aldığı beş hocasından üçü Kâhire'ye dışarıdan gelmişti. Akli ilimlerdeki önemli âlimler Kutbuddîn er-Râzî Şam; öğrencisi Mübârekşâh el-Mantıkî, Şemseddin el-İsfahânî, Bâbertî ve Kâfiyeci Kâhire'de ders vermişlerdi. İlk Osmanlı medresesinin ilk iki müderrisi Dâvûd el-Kayserî ve Tâceddin el-Kürdî'nin hocası mantıkçı Urmevî Kâhire'de bulunmuştu. Arap diyarında akli ilimlerdeki bu güçlü geleneğin varlığı; Şeyhûniyye Ağındaki Seyyid Şerîf, Fenârî, Bedreddin ve Hacı Paşa'nın neden Kâhire'de hâkim olan naklî ilimlerde değil de akli ilimlerde uzmanlaştıklarını bize açıklar. Bu âlimler başta Bâbertî ve Mübârekşâh olmak üzere Kâhire'de akli ilimlerde çok güçlü olan bir ağdan beslenmişlerdi. Şeyhûniyye'de yetişen Seyyid Şerîf İslâm dünyasında bu alanda zirveyi temsil etti. Fenârî, mantık ve usûl; Hacı Paşa, mantık ve kelâm alanında eserler verdi. Bedreddin fıkıhta mezhep içinde kendi görüşleri olan bir âlimdi.⁴⁷⁸

Şeyhûniyye Ağı'ndaki ulemâ, naklî ilimlerin hâkim olduğu Kâhire'deki genel havadan farklı bir hava soluyordu. Bu durum Kâhire'de tahsil görüp Osmanlı'ya gelen ulemânın Osmanlı'ya tesirlerinin aslında Râzî mektebinin intikali şeklinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu âlimlerin silsileleri Şeyhûniyye'deki âlimler (Seyyid Şerîf, Mübârekşâh ve Bâbertî) üzerinden Râzî'ye ulaşıyordu. Dört mezhebin tedris edildiği ancak esas olarak Hanefîliğin desteklendiği Şeyhûniyye'deki bu isimlerin hepsi Hanefî'ydiler. Bu âlimlerin hepsi, kariyerlerinde bir âlimin ulaşabileceği en üst noktalara ulaştılar. Fenârî Bursa'da müftü (*şeyhülislâm*) ve kâdî; Bedreddin kazasker; Hacı Paşa Aydınoğullarında, Seyyid Şerîf ve İbn Türke Şiraz'da kâdî oldular.

Zikredilen isimlerin hepsi zâhirî ilimlerde bilgili olmakla beraber kesinlikle tasavvufîden uzak değildiler. Seyyid Şerîf, Semerkant'ta münâzara yaptığı Taftazânî'nin aksine tasavvufî bir varlık anlayışını savunuyordu. Onun vucûd risalesi

⁴⁷⁸ Dadaş, **Bir Osmanlı Fakihî**, s. 53 v.d. ve 193 v.d.

bu yönden önemlidir.⁴⁷⁹ Fenârî Osmanlı medrese geleneğinde İbn Arabî'nin fikirlerini temsil eden en önemli isimdi. Şeyh Bedreddin tasavvufa yöneldikten sonra *Vâridât* eseri ortaya çıktı. Bistâmî de İbn Arabî'den etkilenmişti. Hacı Paşa'nın tasavvufî yönü çalışılmadığı için onun bu konudaki fikirlerini henüz bilmiyoruz.

Berkûk dönemi Kâhire'sinde Şeyhûniyye Ağı dışında Hüseyin el-Ahlâtî'nin başını çektiği başka bir grup vardı. Gizli ilimlerde uzman olan Ahlâtî Halep'ten Kâhire'ye Berkûk'un davetiyle gelmiş sonra buraya yerleşmişti. Bistâmî'nin eserlerinde *İhvân-ı Safâ* rumuzuyla işaret edilen bu grup Ahlâtî'nin harf ilmindeki eserlerinden etkilenmişti. Bistâmî Anadolu'da, İbn Türke İsfahân'da Ahlâtî'nin öğretilerini yaydılar. Ahlâtî'nin müridi ve halifesi Şeyh Bedreddin dışında Molla Fenârî ve oğlu Mehmet Şâh Fenârî Anadolu'dayken Bistâmî'yle görüşmüşlerdi. Bistâmî'nin, dolayısıyla Ahlâtî'nin, fikirlerinin sesi Osmanlı muhitinde belirli bir müddet yankılandı. Onun öğrencisi Şeyh Bedreddin başını çektiği isyan hareketi sonrasında idam edildi. Ancak onun fıkıh kitapları Osmanlı fakihleri tarafından muteber kabul edilmeye devam etti.

Şeyhûniyye Ağı'ndaki ve İhvân-ı Safâ grubundaki âlimler Sultan Berkûk dönemi Kâhire'sinde birçok yönden benzer tesirler altındaydılar. Şeyhûniyye'de Arapça dışında Türkçe ve Farsça konuşan ulemâ da görev aldığı için âlimlerimiz dışarıdan gelmelerine rağmen burada yabancılık çekmediler. Aynı zamanda onlar için Türkçe bilmek sultana yakınlaşmada lehlerine oldu. Ahlâtî Berkûk'un yakınındaydı. Öğrencisi Bedreddin Sultan Ferec'in hocası oldu. Fenârî Sultan Müeyyed Şeyh döneminde kendisini elçilik yaparken buldu.

IX/XV. yy.'ın ilk yarısına kadar Mısır'da yetişip Osmanlı'ya gelen âlimler Osmanlı âlim tipini oluşturmuşlardı. Râzî mektebine ve Ekberî geleneğe bağlı bu âlim tipini Dâvûd el-Kayserî, Molla Fenârî ve Seyyid Şerîf'te en iyi şekilde görmekteyiz.

İncelediğimiz biyografilerde IX/XV. yüzyılın yarısından sonra ise Osmanlı âlim tipinin değişmeye başladığı görülür. Bu dönemde Hasan Çelebi dışında Anadolu

⁴⁷⁹ Ömer Türker, "Osmanlı Dönemi Vahdet-i Vücûd Tartışmaları İçin Bir Başlangıç: Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin Vahdet-i Vücûd Yorumu", **Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf**, ed. Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, 2018, s. 230-247.

kökenli âlimlerin Mısır'daki eğitim hayatları hakkında neredeyse hiç bilgi yoktur. Mısır'da İbn Arabî hakkındaki tartışmaların bu dönemde Osmanlı'ya sıçradığı anlaşılmaktadır.

Vaiz Molla Arap Osmanlı siyaset sahnesinde aktif rol almış bir şahsiyettir. O, II. Bayezid döneminde Memlüklerle Osmanlıların arasını düzeltmeye çalışmış, Yavuz'un Safevî karşıtı politikasını desteklemiştir.

Osmanlı toprakları dışında doğan âlimlerden İbnü'l-Cezerî, Memlük topraklarından çıkıp Bursa'ya Yıldırım Bayezid'in yanına gitti. Onunla beraber Niğbolu Savaşı'na katıldı. Şehzadelerin hocası oldu. En meşhur eserlerini burada yazmaya başladı. Dönemin en meşhur âlimlerinden Cezerî'nin kırâat ilminde Osmanlı topraklarında birçok talebesi oldu. Onun oğlu Fatih zamanında nişancılık görevini yapmıştı. İbnü'l-Cezerî ve Fîrûzâbâdî'nin uzun seyahatleri hadis ve icâzet eksenli klasik rihle geleneğini devam ettirmişti. XIV. ve XV. yüzyıllarda *âlî isnâd* sahibi olmak hala önemli olduğun için talebeler ve âlimler, vefat etmeden önce âlî isnâd sahibi âlimleri bulup onlardan icâzet almaya çalışıyorlardı. İbnü'l-Cezerî ve Fîrûzâbâdî'nin eğitim hayatları bu gayreti açık bir şekilde yansıtmaktadır. İbnü'l-Cezerî isnâdın önemini, bunun için rihle yapmak gerektiğini ve sahip olduğu isnâdları yazdığı eserinde vurguluyordu.

Molla Gürânî iyi bir eğitim aldıktan sonra Kâhire'den çıkarıldı. Ancak Osmanlı topraklarına geldikten sonra durumu Kâhire'dekinden daha iyiye gitti. Burada Fatih'in hocası oldu. Daha önce sürüldüğü Kâhire'ye İstanbul'un fethini haber veren mektubu o kaleme aldı. Osmanlılarda kâdılık, kazaskerlik ve şeyhülslâmlık görevlerini yaptı.

İbrahim el-Halebî'nin yazdığı *Multekâ* kitabı Osmanlı fıkıh literatüründeki önemli kitaplardan birisiydi.

Fatih Sultan Mehmet döneminde Bursa'da etkili olan Zeyniyye tarikatının kökleri Herât ve Kâhire'ye uzanıyordu. Molla Fenârî, Molla Hayâlî ve daha birçok ulemâ bu tarikata bağlıydılar. Mısır'a gidip Osmanlı'ya gelen Abdürrahîm Merzifonî ve Seyyid Velâyet tarikatın önemli isimlerindendi.

Memlûk ve Osmanlı başkentleri arasındaki entelektüel bağların ortaya çıkarılmasında başka şehirler de önem arz etmektedir. Bu tez dahilindeki birçok âlim Kâhire, İznik, Bursa ve İstanbul dışında Konya ve Halep başta olmak üzere iki bölge arasındaki önemli merkezlerde de bulunmuşlardır. Memlûk-Osmanlı ilmî hayatlarını anlamak için bu şehirlerdeki ilmî muhitleri de bilmek gerekmektedir. Sadece coğrafi olarak arada kalan şehirler değil Tebriz, Şiraz ve Herât gibi Acem diyarındaki şehirler de bu çalışmada sıkça ismi geçen kentlerdendi. Örneğin Seyyid Şerîf, İbnü'l-Cezerî ve İbn Türke birbirine çok yakın tarihlerde Şiraz'da kâdılık yapmışlardı.

İki Sünnî devlet olan Memlûk ve Osmanlı Devleti arasında I. Murad devrinde iyi başlayan ilişkiler Yıldırım Bayezid döneminde de iyi gitti. Anadolu'ya her zaman ilgi duyan Memlûkler Fetret Devri'nden sonra Osmanlıların Anadolu'daki politikalarını dikkatle takip ettiler ve onların Karamanoğulları aleyhine yayılmasına izin verdiler. II. Mehmet'in saltanatında Osmanlılar yükselen güç olduklarının farkına varmışlardı. II. Bayezid döneminde Memlûklerde güçlü bir Osmanlı imajı oluştu. Yavuz'un fethiyle Memlûk toprakları Osmanlı hakimiyetine geçti. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra önceki yönetime yakın olan ve bölgede yeni kurulacak olan Osmanlı idaresi için tehlikeli gördüğü aileleri İstanbul'a götürdü. Gidenlerin içerisinde âlimler de bulunmaktaydı. Bu iskân hareketi modern dönemde saptırılıp Mısır toprakları yıkım olarak yorumlandı. Ancak götürülen âlimler çok geçmeden Kanuni'nin saltanatının başında Mısır'a geri dönmüşlerdi. Bu konuyla ilgili Memlûk tarihçisi İbn İyâs'ın verdiği bilgiler dışında konuyla alakalı doyurucu bir malumat bulunamamıştır. Gelecekte Osmanlı kaynaklarının ve yazma eserlerin incelenmesiyle bu âlimlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ortaya çıkarılabilir.

Mısır seferinde İbn Kemâlpaşa Kâhire ulemâsıyla görüşmüş onlardan icâzet almıştı. Taşköprizâde'nin sahip olduğu Molla Fenârî, Molla Yegân ve Hasan Çelebi vasıtasıyla İbn Hacer'e ulaşan icâzetler Osmanlı muhitini Kâhire muhitine bağlıyordu.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Taşköprizâde, **Şekâik**, s. 556.

KAYNAKLAR

- Adivar, Adnan: **Osmanlı Türklerinde İlim**, 4. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.
- Aka, İsmail: “Timur”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, C. 41, s. 173-177.
- Akdemir, Hikmet: **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, İzmir, Nil Yayınları, 1999.
- Akpınar, Cemil: “Hacı Paşa”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 492-496.
- : “Hasan Çelebi, Fenârî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, C. 16, s. 313-315.
- Aktepe, M. Münir: “Çandarlı”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, C. 8, s. 209-211.
- Algül, Hüseyin, Nihat Azamat: “Emîr Sultan”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 11, s. 146-148.
- Arıcı, Müstakim: “VII. / XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sy. 26, 2011, s. 1-37.
- Ârif Bey: “Devlet-i Osmaniye’nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ”, **Dâru’l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Sy. 2, 1922, s. 137-144.

- Arslan, Ali: “Osmanlılar’da Coğrafi Terim Olarak ‘Acem’ Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. 8, Sy. 8, 1997, s. 83-87.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl
Şihâbüddîn Ahmed b.
Alî b. Muhammed İbn
Hacer:
———:
———:
———:
Aşık Paşazâde:
———:
Âşûr, Saîd
Abdülfettâh:
- ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yânî’l-mieti’s-sâmine**, 5 cilt, thk. Muhammed Seyyid Câdelhak, Kâhire, Ummu’l-kurâ li’t-tibâ’a ve’n-neşr, t.y.
- el-Mecma’ü’l-müesses li’l-mu‘cemi’l-müfehres**, 4 cilt, thk. Yûsuf Abdurrahman Maraşlı, Beyrût, Dârü’l-marife, 1992.
- İnbâü’l-gumr bi-ebnâî’l-‘umr**, 4 cilt, thk. Hasan Habeşî, Kâhire, Lecnetu ihyâi’t-türâsi’l-İslâmî, 1969.
- Ref‘ü’l-isr an kudâti Mısır**, thk. Ali Muhammed Ömer, Kâhire, Mektebetü’l-Hanci, 1998.
- Osmanoğulları’nın Tarihi**, haz. M. A. Yekta Saraç, Kemal Yavuz, 5. bs., İstanbul, Gökkuş, 2018.
- Tevârih-i Âl-i Osmân**, y.y., Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 1332.
- “Ezher (Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat)”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 12, s. 59-63.

- Atçıl, Abdurrahman: **Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar**, çev. Gürzat Kami, İstanbul, Klasik Yayınları, 2019.
- : “Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sy. 38, 2017, s. 89-121.
- : “Mobility of Scholars and Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rûm during the Fifteenth Century”, **Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth- and Fifteenth-Century Anatolia**, ed. A.C.S. Peacock, Sara Nur Yıldız, Würzburg, Ergon-Verlag, 2016, s. 315-332.
- Ateş, Ahmed: “İstanbul'un Fethine Dâir: Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 4, Sy. 7, 1952, s. 11-50.
- Avcı, Casim: “Rum”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, C. 35, s. 222-225.
- Ayaz, Fatih Yahya: **Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler**, Ankara, TTK Yayınları, 2020.
- Ayaz, Fatih Yahya, Fatmanur Eren Alibekiroğlu: “Memlük Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefiliğe İlgisi”, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, Sy. 5, 2019, s. 284-296.

- Ayaz, Kadir: “Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sy. 47, 2016, s. 39-68.
- Aybakan, Bilal: “Şâfiî Mezhebi”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, C. 38, s. 233-247.
- Aynî, Bedreddîn: **es-Sultân Berkûk Müessisu Devleti’l-Memâlîk el-Cerâkise**, thk. İmân Ömer Şükrî, Kâhire, Mektebetu Medbûlî, 2002.
- Aytekin, Arif: “Bâbertî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, C. 4, s. 377-378.
- Bağdatlı İsmail Paşa: **Hedîyyetü’l-ârifîn: Esmâü’l-muellifîn ve âsârü’l-musannifîn**, 2 cilt, nşr. Kilisli Muallim Rifat, İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara, MEB Yayınları, 1955.
- Baktır, Mustafa: “Suffe”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 469-470.
- Baltacı, Cahid: **XV - XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2 cilt, İstanbul, İFAV Yayınları, 2005.
- Bayrakdar, Mehmet: **Dâvûd el-Kayserî**, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2009.
- : “Dâvûd-i Kayserî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, C. 9, s. 32-35.

- Baysun, Cavid: “Mescid (Osmanlı Devri Medreseleri)”, **İA**, C. 8, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, s. 71-77.
- Bebek, Adil: “Hayâlî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, C. 17, s. 3-5.
- Behrens-Abouseif, Doris: **Islamic Architecture in Cairo: An Introduction**, Brill, 1992.
- Beliğ, İsmail: **Güldeste-i riyâz-i irfân**, Bursa, Hüdâvendigâr Vilâyet Matbaası, 1302.
- Berkey, Jonathan P.: **Ortaçağ Kahiresi’nde Bilginin İntikali: İslâmi Eğitimin Sosyal Tarihi**, çev. İsmail Eriş, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.
- Beyâtî, Muhammed Hasan Mustafa: “Nuzhetu’n-nazar fî keşfi hakîkatî’l-inşâi ve’l-haber Telîfu eş-Şeyh ’Alâiddîn Muhammed b. Muhammed el-Buhârî(ö. 841) Tahkîk ve Dirâse”, **Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi**, 2002.
- Beyazıt, Yasemin: “Osmanlı İlmiyye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, **Belleten**, C. 74, Sy. 267, 2009, s. 423-441.
- : “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, **Belleten**, C. 78, Sy. 283, 2014, s. 955-981.
- Bilge, Mustafa: **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984.

- Binbaş, İlker Evrim: **Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf al-Dīn ‘Alī Yazdī and the Islamicate Republic of Letters**, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- Boyacıoğlu, Ramazan: “Karamanoğlu İbrahim Bey Aleyhine Osmanlıların Aldığı Fetvalar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sy. 4, 2000, s. 61-76.
- Bozhüyük, Mehmet Emin: “Hurûf”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, C. 18, s. 397-401.
- Bozkurt, Nebi: “Medrese”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 28, s. 323-327.
- Brockelmann, Carl: **Geschichte der Arabischen Litteratur**, 2 cilt, Leiden, E.J. Brill, 1943-1949.
- : **GAL Supplementband**, 3 cilt, Leiden E. J., Brill, 1937-1942.
- Bursalı Mehmed Tahir: “Davud-i Kayseri (Şerefeddin Davud b. Mahmud Kayseri)”, **Sırat-ı Müstakim [Sebilü’r-Reşad]**, C. 6, Sy. 134, 1326, s. 55.
- : **Osmanlı Müellifleri**, 3 cilt, haz. M. A. Yekta Saraç, ed. Mustafa Çiçekler, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Canlı, Muhammed Emin: “Memlûk Kahiresi Hanefî Çevresi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2020.

- Ceviz, Nurettin: “Osmanlılar Döneminde Mısır’da Arap Edebiyatı (1517-1798)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2002.
- Çağrıçı, Mustafa: “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, C. 6, s. 218-219.
- : “Sirâceddin el-Urmevî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 262-264.
- Çelik, Yüksel: “es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî’nin el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)”, **Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü Üniversitesi Doktora Tezi**, 2009.
- Çiftçioğlu, İsmail: “XIV-XV. Yüzyıllarda Anadolu’dan Mısır’a Yapılan İlmi Seyahatler”, **Hirâ’dan Tanrı Dağına İnen Nur Bozkır İslâm Medeniyeti ve Türkler: Gönül, Bilim ve Ülkü İnsanı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı’ya Armağan**, ed. Hacı Mustafa Eravcı, Konya, 2012, s. 325-339.
- Dadaş, Mustafa Bülent: **Şeyh Bedreddin: Bir Osmanlı Fakihî**, Ankara, TDV Yayınları, 2018.
- : “Şeyh Bedreddin’in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2014.
- Danışmend, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 2, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1950.

- Demirci, Muhsin: “İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, C. 22, s. 509-510.
- Demirci, Mustafa: “İktâ”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, C. 22, s. 43-47.
- Dindar, Bilal: “Bedreddin Simâvî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, C. 5, s. 331-334.
- Doğaner, Suna: “Mısır”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 553-555.
- Durmuş, İsmail: “el-Emsile”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, C. 11, s. 166-167.
- Ebû Âlî, Zeyneb
Ahmed Alî: “el-Hankâh eş-Şeyhûniyye [m. 1355-1517 / h. 756-923]”, **Mecelletu kitâ‘i’-d-dirâsâti’l-insâniyye**, Sy. 24, 2019, s. 287-376.
- Emecen, Feridun: “Niğbolu Savaşı”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, C. 33, s. 89-92.
- : **Yavuz Sultan Selim**, 6. bs., İstanbul, Kapı Yayınları, 2016.
- Emîn, Muhammed
Muhammed: **el-Evkâf ve’l-hayâtü’l-ictimâiyye fî Mısır: 1250-1517/648-923**, Kahire, Dârü’n-nehdati’l-Arabiyye, 1980.
- Erkan, Mustafa: “Darîr”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, C. 8, s. 498-499.

- Erünsal, İsmail E.: “Fethedilen Arap Ülkelerindeki Vakıf Kütüphaneleri Osmanlılar Tarafından Yağmalandı mı?”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sy. 43, 2014, s. 19-66.
- Es‘ad, Abdülkerîm Muhammed: **el-Vasît fî târîhi’n-nahvi’l-Arabî**, Riyâd, Dâru’ş-şevvâf, 1992.
- Fahd, T.: “Djafr”, **Eİ²**, Leiden, E.J. Brill, 1991, C. 2, s. 375-377.
- Fazlıoğlu, İhsan: “İlk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvânü’s-safâ ve Abdurrahmân Bistâmî”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sy. 2, 1996, s. 229-240.
- : “İstanbul’dan Varlık, Var-Olan ve Yokluk’a Kadîm Bir Nazar”, **Nazarî Ufuk: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi**, 2. bs., İstanbul, Papersense Yayınları, 2017, s. 13-43.
- : “İznik’te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî”, **Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 4, Sy. 1, 2017, s. 1-68.
- : “Osmanlılarda Bilim ve Düşünce”, **Kayıp Halka: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi**, 5. bs., İstanbul, Papersense Yayınları, 2016, s. 175-218.
- : “Selçuklular Devri’nde Anadolu’da Felsefe-Bilim -Bir Giriş-”, **Kayıp Halka: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi**, 5. bs., İstanbul, Papersense Yayınları, 2016, s. 125-174.

- Feridun Ahmed Bey: **Mecmûa-i münşeat-ı Ferîdûn Bey**, 2 cilt, İstanbul, Takvîmhâne-i Âmire, 1264.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb: **el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga**, Dâru's-Sadeddîn, 2000.
- Fleischer, Cornell H.: "Ancient Wisdom and New Sciences: Prophecies at the Ottoman Court in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries", **Falnama: The Book of Omens**, ed. Massumeh Ferhad, Serpil Bağcı, Washington, D.C., Arthur M. Sackler Gallery, 2009.
- Furat, Ayşe Zişan: "Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler", **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın v.d., 2019, 631-649.
- : "Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Tedris Usulü", **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın v.d., 2019, 121-141.
- Gardiner, Noah: "The Occultist Encyclopedism of 'Abd Al-Rahman al-Bistami", **Mamluk Studies Review**, Sy. 20, 2017, s. 3-38.
- Gazzî, Ebû'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed Âmirî Dımaşkî Necmeddîn: **el-Kevâkibü's-sâira bi-a'yâni'l-mieti'l-âşira**, 3 cilt, thk. Halîl el-Mansûr, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1997.

- Gölpınarlı, Abdülbaki: **Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, İstanbul, Eti Yayınevi, 1966.
- Gömbeyaz, Kadir: “Molla Fenari’ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenari Bibliyografyası”, ed. Tevfik Yücedoğru v.d., **Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) -Bildiriler-**, 2010, 467-524.
- Görkaş, İrfan: “Cemaleddin Aksarayı’nın hayatı-eserleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 1995.
- Gril, Deni: “Ezoterizm Bidete Karşı: Abdurrahman el-Bistami”, **Şark Felsefesi Problemleri**, Sy. 1, 2011, s. 46-51.
- Güler, Mustafa: “Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 1994.
- Muhyi-i Gülşeni: **Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni**, haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Gümüş, Sadreddin: **Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri**, İstanbul, İslami İlimler Vakfı, 1984.
- : “Cürcânî, Seyyid Şerîf”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, C. 8, s. 134-136.

- Hamevî, Şihâbuddîn
Ebû Abdillâh Yâkût b.
Abdillâh: **Mu‘cemu’l-buldân**, 5 cilt, Beyrût, Dâru Sâdır, 1977.
- Hansârî, Muhammed
Bakır b. Zeynelâbidîn
b. Cafer el-Mûsevî: **Ravzâtü’l-cennât fî ahvâli’l-ulemâ ve’s-sâdât**, 8 cilt, thk. Esedullah İsmâiliyyân, Kum, Mektebetu İsmâiliyyân, 1390.
- Has, Şükrü Selim: “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, C. 15, s. 231-232.
- Hatîb, Mustafa
Abdülkerîm: **Mu‘cemü’l-mustalahât ve’l-elkâbü’t-târîhiyye**, Beyrût, Müessesetü’r-risâle, 1996.
- Hıra, Ayhan: “Şeyh Bedreddin’in Fıkıhçılığı”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2006.
- Hızlı, Mefail: **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Hoca Sadeddin Efendi: **Tâcü’t-tevârih**, 5 cilt, sad. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Amasyalı Hüseyin
Hüsameddin: “Molla Fenari (I)”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, C. 16, Sy. 18, (95), 1926, s. 368-383.
- : “Molla Fenari (II)”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, C. 17, Sy. 19, (96), 1928, s. 148-158.
- İbn Kâdî Şuhbe,
Ebû’s-Sıdk **Tabakâtü’s-Şâfiyye**, 4 cilt, thk. Hâfız Abdülhalîm Hân, Beyrût, Âlemü’l-kutub, 1987.

Takıyyüddîn Ebû Bekr

b. Ahmed:

———:

Târîhu İbn Kâdî Şuhbe, 3 cilt, thk. Adnân Dervîş, Dımaşk, el-Mahedu'l-ilmiyyu'l-Fransî li'd-dirâseti'l-Arabiyye, 1994.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-
Adl Zeynüddîn Kasım:

Tâcü't-terâcim, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, Dımaşk, Dâru'l-kalem, 1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-
Fazl Muhammed b.
Mükerrem b. Alî el-
Ensârî:

Lisânü'l-Arab, 15 cilt, 3. bs., Beyrût, Dâru Sâdır, t.y.

İbn Tagriberdî, Ebü'l-
Mehasin Cemaleddîn
Yusuf:

el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi, 7 cilt, thk. Muhammed Muhammed Emîn, Kâhire, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984.

Irwin, Robert:

“Mamluk Literature”, **Mamluk Studies Review**, C. 7, Sy. 1, 2003, s. 1-29.

İbn İyâs, Muhammed
b. Ahmed el-Hanefî:

Bedâi'u'z-zuhûr fî vekâi'i'd-dühûr, 5 cilt, nşr. Muhammed Mustafa, 3. bs., Kâhire, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 1984.

İbn Tagriberdî, Ebü'l-
Mehâsin Cemâleddîn
Yûsuf b. Tagriberdî:

en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire, 16 cilt, Kâhire, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1929.

İbn Tolun, Ebü'l-Fazl
Şemseddîn

Müfâkehetü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân, haz. Halîl el-Mansûr, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.

Muhammed b. Alî b.

Ahmed Sâlihî:

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-

Hayr Şemsüddîn

Muhammed b.

Muhammed b.

Muhammed b. Alî b.

Yûsuf:

———:

Câmi'ü esânîd İbni'l-Cezerî, thk. Ahmed b. Hamûd b. Humeyyid er-Ruveysî, Beyrût, Müessestü'd-duhâ, Dâru'l-me'sûr, 2015.

Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ, 2 cilt, thk. Gotthelf Bergstraesser, 3. bs., Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1982.

İbnü'l-Furât,

Nâsırüddîn

Muhammed b.

Abdürrahîm b. Alî:

Târîhu İbni'l-Furât, C. 9/2, thk. Neclâ İzzeddîn, Kostantin Züreyk, Beyrût, American University in Cairo Press, 1938.

İbnü'l-Hanbeli, Ebû

Abdullah Radıyyüddîn

Muhammed b. İbrâhim

b. Yusuf Halebî:

Dürrü'l-habeb fî târîhi a'yâni Haleb, 2 c., Dimaşk, Menşûrâtu Vizâretü's-Sekâfe, 1973.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-

Felah Abdülhay b.

Ahmed b. Muhammed:

Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb, 11 cilt, thk. Mahmûd el-Arnâût, Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 1991.

İhsanoğlu,

Ekmeleddin:

es-Sekâfetü't-Türkiyye fî Mısır: Cevânibu mine't-tefâuli'l-hadarî beyne'l-Mısıriyyîn ve'l-Etrâk, İstanbul, IRCICA, 2003.

———:

“Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi! Tarih Yazıcılığı Bakımından Tenkit ve Değerlendirme Denemesi”,

Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 277-314.

———: **Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-Ahbâr'ında Medrese ve İlmiye**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2020.

———: “Klasik Dönemde Bilim Kurumları (8-16. Asırlar)”, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 61-126.

———: **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

———: “Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı”, **İki Tarafın Bakış Açısından Türk - Arap Münasebetleri**, İstanbul, IRCICA; Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, 2000, s. 49-98.

———: “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, **Belleten**, C. 66, Sy. 247, 2002, s. 849-904.

———: “Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası, 1916-1965: Keşif ve Tasarlama Dönemi”, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 223-275.

———: “Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Medreselerinde Aklî İlimlerin Eğitiminin Kurumlaşması”, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?: Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 193-219.

İlgezdi, Ömer Faruk: “Imagining Rûm in Mamluk Cairo: ‘Abd al-Bâsiṭ al-Malaṭî and The Ottoman Domains”, **Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2020.

İnanır, Ahmet: “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’ye İsnat Edilen ‘Risale fi Hakkı’-Devrân ve’r-Raks’ın Aidiyet Sorunu”, **Usul İslam Araştırmaları**, C. 14, Sy. 14, 2010, s. 155-178.

İpşirli, Mehmet: “Dersiâm”, **Osmanlı İlmiyesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 348-351.

———: “Müderris”, **Osmanlı İlmiyesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 341-345.

———: **Osmanlı İlmiyesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.

———: “Uzunçarşılı, İsmail Hakkı”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, C. 42, s. 264-266.

İzgi, Cevat: **Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyâzî ve Tabîî İlimler**, İstanbul, Küre Yayınları, 2019.

- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Ahmed:
Kanat, Cüneyt: Subhü'l-a'shâ fî sînâ'ati'l-inşâ', 15 cilt, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1987.
"Memlûk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 21, Sy. 1, 2006, s. 123-134.
- Kara, Mustafa: "Abdüllatîf el-Kudsî", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, C. 1, s. 257-258.
———: "Gülşeniyye", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 256-259.
- Karabulut, Ali Rıza, Karabulut, Ahmet Turan: **Mu'cemü'l-mahtutât el-mevcûde fî mektebât İstanbul ve Anadolu**, 6 cilt, Kayseri, Dâru'l-Akabe, 2001.
- Karadağ, Bekir: "Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C. 23, Sy. 2, 2019, s. 813-829.
- Karataş, Hasan: "Onbeşinci Yüzyılda Karamânî Ulemâ ve Meşayih İlişki Ağları Üzerine Tesbitler", **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, ed. Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.
- Karlığa, H. Bekir: "Muhammed b. Mübârekşah", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 559-560.

- Kastritsis, Dimitris: “1402-1413 Fetret Devri Bağlamında Şeyh Bedreddin Ayaklanması”, **Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi**, ed. Fulya Düvenci Karakoç, Bursa, Gaye Kitabevi, 2014, s. 79-105.
- Kâtip Çelebi: **Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn**, 2 cilt, nşr. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara, Maarif Vekâleti, 1941.
- : **Süllemü’l-vusûl ilâ tabakâti’l-fuhûl**, 6 cilt, nşr. Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâût, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 2010.
- Kaya, Eyyüp Said: “Mâlikî Mezhebi”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 27, s. 519-535.
- Kaya, Mahmut: “Tehâfütü’l-felâsife”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2011, C. 40, s. 313-314.
- Kaya, Veysel: “Abdurrahman Bistâmî’nin Bilimler Tasnifi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sy. 35, 2016, s. 187-216.
- : “XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî’nin Felsefe-Kelâm İlişisine Bakışı”, **Osmanlı’da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler**, 2016, 301-314.
- Kayserî, Dâvûd b. Mahmûd: **Matla’u husûsi’l-kelim fî me’ânî Fusûsi’l-Hikem**, 2 cilt, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî, Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2012.

- Kefevî, Mahmûd b. Süleymân el-Hanefî: **Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr**, 4 cilt, İstanbul, Mektebetü'l-İrşâd, 2017.
- Kehhâle, Ömer Rızâ: **Mu'cemu'l-müellifîn**, 15 cilt, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1993.
- Kettâne, Muhammed Saîd: **et-Türk ve'l-Arab: Dirâse muhtasara litârîhi alâkâtî't-Türk ve'l-Arab mine'l-usûri'l-kadîme ilâ avâhiri'l-karni'l-işrîn**, Ankara, 2001.
- Kılıç, Hulusi: "Fîrûzâbâdî", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 1996, C. 13, s. 142-145.
- Kılıç, Mahmud Erol: **İbnü'l-Arabi**, 3. bs., İstanbul, İSAM Yayınları, 2019.
- : "Ni'metullâh-ı Velî", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2007, C. 33, s. 133-135.
- Kilani, Muhammed Seyyid: **el-Edebü'l-Mısri fî zılli'l-hükmi'l-Osmânî: 922-1220h.=1517-1805m.**, Kâhire, Dârü'l-Fercani, 1984.
- Koca, Ferhat: "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 28, s. 34-35.
- : "el-Muhtasar", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 64-66.
- : "İbnü'l-Hümâm", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2000, C. 21, s. 87-90.

- : “Molla Hüsrev”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 252-254.
- Koçkuzu, Ali Osman: “Aynî, Bedreddin”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 1991, C. 4, s. 271-272.
- Lâmiî Çelebi Mahmud b. Osman: **Terceme-i Nefehâtü'l-üns**, İstanbul, Dârü't-tıbâ'ati'l-âmire, 1270.
- Mahmesânî, Ahmed b. Ömer: **Muhtasarü câmi'i beyâni'l-ilmi ve fazlihi ve mâ yenbagî fî rivâyetihi ve hamlihi**, Beyrût, Dârü'n-nefâis, 2006.
- Makdisi, George: **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı**, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, 2. bs., İstanbul, Klasik Yayınları, 2018.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali: **Dürerü'l-'ukûdi'l-feride fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde**, 4 cilt, thk. Mahmûd el-Celîlî, Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- : **el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr**, 4/2 cilt, thk. Eymen Fuâd Seyyid, Londra, Müessesetü'l-Furkân li't-türâsi'l-İslâmî, 2013.
- : **es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk**, 8 cilt, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ', Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997.

- Malatî, eş-Şeyh
Abdûlbâsıt b. Halîl: **Mecma‘u’l-müfennen bi’l-mu‘cemi’l-mu‘anven**, 2 cilt, thk. Abdullah Muhammed el-Kundurî, Beyrût, Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 2011.
- : **Neylü’l-emel fî zeyli’d-düvel**, 9 cilt, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût, el-Mektebetü’l-asriyye, 2002.
- Mecdî, Edirneli
Mehmed: **Hadâikü’s-Şekâik (Tercüme-i Şekâik-i Numâniyye)**, İstanbul, Dârü’t-tibâ‘ati’l-âmire, 1269.
- Mélikoff, I.: “Djamāl al-Din Aḡsarayī”, **Eİ²**, Leiden, E.J. Brill, 1991, C. 2, s. 419-420.
- Melvin-Koushki,
Matthew S.: “The Quest for a Universal Science: The Occult Philosophy of Şā’in Al -Dīn Turka Işfahānī (1369-1432) and Intellectual Millenarianism in Early Timurid Iran”, **Yale Üniversitesi Doktora Tezi**, 2012.
- Midilli, Muhammet
Enes: “Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessese: İbn Tolun Camii (1296-1382)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2017.
- : “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları”, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, C. 10, Sy. 1, 2020, s. 389-412.
- Molla, Kemal Faruk: “Mehmed Şah Fenâri’nin Enmûzecu’l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar’da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sy. 18, 2005, s. 245-273.

- Muslu, Cihan Yüksel: **Osmanlılar ve Memluklar: İslâm Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet**, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, 2016.
- Mütercim Âsım Efendi: **el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît**, 6 cilt, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- N. Zeine, Zeine: **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu**, İstanbul, Ark Kitapları, 2020.
- Nâfi', Leylâ İbrâhîm: **"el-Hayâtu's-sekâfiyye fî Mısır"**, **Mısırâta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yüksek Lisans Tezi**, 2014.
- Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyîddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer: **ed-Dâris fî târîhi'l-medâris**, 2 cilt, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2020.
- : **"XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufî Feylesofu Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlati"**, **Anadolu'da Türk Mührü Ahlat**, 1993, 21-28.
- Ökten, Ertuğrul: **"Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqayiq al-Nu'maniyya"**, **Osmanlı Araştırmaları**, Sy. 41, 2013, s. 55-70.

- Öngören, Reşat: “Muslihuddin Mustafa”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 269-271.
- : “Safeviyye”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2008, C. 35, s. 460-462.
- : **Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeynîler**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Özcan, Abdülkadir: **Fatih Sultan Mehmed Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman**, 3. bs., İstanbul, Kronik Kitap, 2017.
- : “Molla Yegân”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 265-266.
- Özcan, Tahsin: “Molla Arap”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 240-241.
- Özen, Şükrü: “Velâ”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2013, C. 43, s. 11-15.
- Özkan, Halit: **Memlüklerin Son Asrında Hadis: Kahire 1392-1517**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014.
- Pedersen, Johs.: “Mescid (Câmiin Tâlim ve Terbiye Yeri Olarak Kullanılması)”, **İA**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, C. 8, s. 47-71.
- Petry, Carl F.: **The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages**, Princeton, Princeton University Press, 2014.

- Rafik, Abdülkerim: **el-Arab ve'l-Osmâniyyûn: 1516-1916**, 2. bs., Dımaşk, Mektebetü't-târîhi'l-Osmânî, 1993.
- Repp, R. C.: **The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy**, Londra, Ithaca Press, 1986.
- Ritter, Hellmut: "Autographs in Turkish Libraries", **Oriens**, C. 6, Sy. 1, 1953, s. 63-90.
- Safî, Fahrüddîn Alî
Safî b. Hüseyin Vâiz-i
Kâşîfî: **Reşehât: Hayat Pınarından Can Damlaları**, haz. Mustafa Özсарay, ed. Ali Kaya, 9. bs., İstanbul, Semerkand, 2017.
- Saîd, Mücâhid
Muhammed: "el-Hayâtu'l-ilmîyye fî devleti'l-Memâlikî'l-Bahriyye", **Ümmü Dermân Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi**, 2011.
- Sakallı, Talat: "İbn Kutluboğa", **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 1999, C. 20, s. 152-154.
- Sami, Şemseddin: **Kamûsü'l-a'lâm**, 6 cilt, Ankara, Mihran Matbaası, 1891.
- Sandıkçı, Mesut: "Sâinüddin İbn Türke'nin Varlık Anlayışı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2017.
- Sarton, George: **Introduction to the History of Science**, 3 cilt, Baltimore, The Williams & Wilkins Company, 1927.

- Sehâvî, Ebü'l-Hayr
Şemsüddîn
Muhammed b.
Abdirrahmân b.
Muhammed:
ed-Davü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi', 12 cilt, thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût, 2003.
- Seyyid, Eymen Fuâd: “Kahire (Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi)”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2001, C. 24, s. 173-175.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl
Celâleddin
Abdurrahmân b. Ebî
Bekr:
———:
Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât, 2 cilt, thk. Muhammed Ebu'l-fazl İbrâhîm, Beyrût, Dâru'l-fikr, 1979.
- :
Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire, 2 cilt, thk. Muhammed Ebu'l-fazl İbrâhîm, Kâhire, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, 1967.
- Sübkî, Ebû Nasr
Tâceddîn İbnü's-Sübkî
Abdülvehhâb b. Alî b.
Abdîlkâfi:
Tabakâtü's-Şaffiyyeti'l-kübrâ, 10 cilt, thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kâhire, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- Süleyman, Ahmed
İzzularab Ahmed:
“el-Vezîr Giyâsuddîn Muhammed ve Devruhû es-Sekâfi fî'd-Devleti'l-İlhâniyye(h. 727-736/m. 1326-1335)”, **Mecelletu'l-müerrihi'l-Mısırî**, Sy. 50, 2017, s. 101-135.
- Süreyya, Mehmed:
Sicill-i Osmanî, 6 cilt, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Haşim:
“Menâkıbnâme”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 112-114.

———: “Seyyid Velâyet”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 75-77.

Şevkânî, Ebû Abdullah
Muhammed b. Ali b.
Muhammed Havlânî: **el-Bedrü’t-tâli‘ bi-mehâsin men ba‘de’l-karni’s-sâbi‘**, 2 cilt, Kâhire, Dâru’l-kutubi’l-İslâmî, t.y.

Taşköprizâde,
İsâmuddîn Ebû-l’hayr
Ahmed Efendi: **eş-Şekâiku’n-nu‘mâniyye fî ‘ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye**, thk. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, 1985.

———: **eş-Şekâiku’n-nu‘mâniyye fî ‘ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye**, thk. Seyyid Muhammed Tabatabâi Bihbehânî, Tahrân, Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 2010.

———: **eş-Şekâiku’n-nu‘mâniyye fî ‘ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye**, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2017.

———: **eş-Şekâiku’n-nu‘mâniyye fî ‘ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye**, haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

———: **Miftâhü’s-sa‘âde ve misbâhü’s-siyâde fî mevzû‘âtî’l-‘ulûm**, 3 cilt, Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1985.

- Tekindağ, Şehabettin: “Medrese Dönemi”, **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi 1973**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1973, s. 1-54.
- Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir: **et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye**, 4 cilt, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Riyâd, Dârü’r-Rifâ’î, 1983.
- Tomar, Cengiz: “Kılıç’tan Kaleme: Memlûklar ve Entellektüel Hayat”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sy. 12, 2002, s. 249-259.
- : “Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 559-563.
- Turan, Şerafettin: “Kemalpaşazâde”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 238-240.
- Türker, Ömer: “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 3, Sy. 22, 2011, s. 533-556.
- : “Osmanlı Dönemi Vahdet-i Vücûd Tartışmaları İçin Bir Başlangıç: Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin Vahdet-i Vücûd Yorumu”, **Osmanlı’da İlm-i Tasavvuf**, ed. Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, 2018, s. 213-247.
- Türker Ömer, Osman Demir, (ed.): **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2013.

- Unan, Fahri: **Kuruluştan Günümüze Fatih Külliyesi**, Ankara, TTK Yayınları, 2003.
- Uzun, Mustafa İsmet: “Ezher (Mimari)”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 1995, C. 12, s. 53-58.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Niğde’de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sy. 2, 1942, s. 45-89.
- : **Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı**, 3. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1988.
- : **Osmanlı Tarihi**, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 2019.
- : **Osmanlı Tarihi**, C. 2, Ankara, TTK Yayınları, 2016.
- : “Türk İlim Âleminde Dört Büyük Kayıptan İkisi [Ahmed Tevhid - İsmail Sâib Sencer]”, **Belleten**, C. 4, Sy. 13, 1940, s. 141-148.
- Yağmur, Ömer: “Abdurrahmân El-Bistâmi ve XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercümesi”, **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 4, Sy. 3, 2009, s. 2247-2263.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil: “Molla Gürânî”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 248-250.
- Yıldız, Sara Nur: “From Cairo to Ayasuluk: Hacı Paşa and the Transmission of Islamic Learning to Western Anatolia in

the Late Fourteenth Century”, **Journal of Islamic Studies**, C. 25, Sy. 3, 2014, s. 263-297.

Yiğit, İsmail: **Memlûkler (648-923/1250-1517)**, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 2015.

EL YAZMASI KAYNAKLAR

Âlî, Gelibolulu: **Künhü’l-ahbâr**, İÜ Ktp., TY, Nr. 5959.

Bistâmî,
Abdurrahmân: **Dürretu tâci’r-resâil**, İstanbul Nuruosmaniye Ktp., Nr. 4905, vr. 1a-42b.

———: **Nazmu’s-sulûk fî müsâmereti’l-mulûk**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, Nr. 2789.

Devvânî, Celâluddîn: **Risâle-yi havâss-ı hurûf**, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, Nr. 1393, vr. 67b-81a.

Hacı Paşa: **Mecma’u’l-envâr fî cemî’i’l-esrâr**, Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi, Nr. 94.

Halîl b. İsmâîl: **Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn b. Kâdî**, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, Nr. 157.

Harîrîzâde: **Tibyânu vesâili’l-hakâik fî beyâni selâsili’t-tarâik**, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, Nr. 430-432.

İzzetzâde Abdülazîz: **Terâcim-i ahvâl-i ulemâ ve meşâyih**, İÜ Ktp. TY, Nr. 2456.

Molla Fenârî: **el-İcâzet fî’t-tefsîr**, Amasya İl Halk Kütüphanesi, Nr. 1869.

ONLINE KAYNAKLAR

- es-Seyyid Pîr
Mehmed bin Çelebi: **Meşâ'irü's-şu'arâ**, haz. Filiz Kılıç, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018, (Çevrimiçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>, 06.06.2022.
- van Ess, Josef: “Jorjānī, Zayn-Al-Dīn Abu'l-Ḥasan ‘Alī”, **Encyclopædia Iranica**, Londra, 2011, C. 15/1, s. 21-29, (Çevrimiçi) güncellenmiş madde <https://www.iranicaonline.org/articles/jorjani-zayn-al-din-abul-hasan-ali>, 06.04.2022.
- Peacock, Andrew
(Proj. yön.): “Qayşarī, Dāwūd ibn Maḥmūd”, **The Islamisation of Anatolia**, (Çevrimiçi) <https://arts.st-andrews.ac.uk/anatolia/data/documents/auth/lccn:nr90009575>, 17.01.2022.

EKLER

1. Derecelerine göre Osmanlı medreseleri⁴⁸¹

Yevmî akçesi	Bânîler	Örnek medreseler
20-25'li (<i>Hâşiyetü't-Tecrîd</i>)	Belli bir grup tespit edilemedi.	Ürgüp Emin Ali Bey Medresesi
30-35'li (<i>Miftâhu'l-ulûm</i>)	Belli bir grup tespit edilemedi.	Kavala Halil Bey Medresesi
40'lı (<i>et-Telvîh</i>)	Belli bir grup tespit edilemedi.	İstanbul Kovacı Dede Medresesi
50'li (Hâriç)	<i>Bilâd-ı selâse</i> de vezirler, serdarlar ve diğer devlet ricali tarafından	Rüstem, Sokullu, Mahmut Paşa medreseleri
50'li (Dâhil - Pâye-i Sahn) ⁴⁸²	<i>Bilâd-ı selâse</i> de valide sultanlar, padişah kızları ve önceki sultanlar tarafından	İstanbul'daki Haseki ve Mihrimah Sultan medreseleri ve Edirne Üç Şerefeli Medrese
50'li Sahn	II. Mehmet	Sahn-ı Semân medreseleri
60'lı	Sırasıyla II. Mehmet (Vâkıf), II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman	Ayasofya, Edirne II. Bayezid, Yavuz Selim, Şehzade Mehmet medreseleri
Süleymaniye ⁴⁸³	I. Süleyman	Süleymaniye Medreseleri ve Süleymaniye Dârülhadîs Medresesi

⁴⁸¹ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 11-17; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**; Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 147-151 ve 194; İhsanoğlu, **Gelibolulu Mustafa Âlî**, s. 90-91.

⁴⁸² Dâhil medreselerinin en yükseği Tetimme (Mûsile-i Sahn) medreseleridir. Burada Sahn Medresesinde *muîd* olan danışmendler hocalık yaparlardı. Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 28, 55 ve 261.

⁴⁸³ Süleymaniye medreseleri müderrisleri 60 akçeli, Süleymaniye Darülhadîsi müderrisi 100 akçeliydi. Darülhadîs Medresesi Osmanlı medreseleri arasındaki en yüksek payeli medreseydi. **A.e.**, s. 34. XVI. yy.'ın sonlarından itibaren ise Süleymaniye ve Selimiye medreseleri ile sonraki Osmanlı sultanları ve valide sultanlar tarafından inşa edilen medreseler müderrislerin ulaşabileceği en yüksek seviyeli medreseler oldular. Atçıl, **Âlimler ve Sultanlar**, s. 194.

2. *Şekâik*'e göre Mısır'da kadılık yapan ulemâ:

- Molla Leyszâde (ö. 952/1545-6) (2 defa)⁴⁸⁴
- Çivizâde Muhyîddîn Mehmet Efendi (ö. 954/1547)⁴⁸⁵
- Muhyîddîn Seydî (ö. 931/1524-5)⁴⁸⁶
- Mevlâ Ma'lûl (ö. 963/1555-6) (2 defa)⁴⁸⁷
- Mevlâ Manav Abdi (ö. 954/1547-8)⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 406.

⁴⁸⁵ **A.e.**, s. 446.

⁴⁸⁶ **A.e.**, s. 300.

⁴⁸⁷ **A.e.**, s. 489-490.

⁴⁸⁸ **A.e.**, s. 506; Ayr. bkz.: İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", s. 88; Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 200.

3. *Bedâi‘u‘z-zuhûr*’a göre Mısır’dan İstanbul’a götürülen ulemâ⁴⁸⁹

- *Halife Emîru‘l-Mu‘minîn el-Mütevekkil-alellah Muhammed b. el-Müstemsik-billah Yakûb* ve iki amcaoğlu.

Şâfiî nâibler:

- *eş-Şeyh Zeynelâbidîn b. Kâdîlkudât Kemâluddîn et-Tavîl*⁴⁹⁰
- *eş-Şeyh Şerefuddîn b. Varak*
- *eş-Şeyh Şemsuddîn el-Halîbî/el-Huleybî*⁴⁹¹
- *eş-Şeyh Şemsuddîn b. Vuheş*
- *eş-Şeyh Kemâluddîn b. Muzaffer*
- *eş-Şeyh Bedruddîn el-Bulkînî*⁴⁹²
- *eş-Şeyh Burhânuddîn el-Enbâsî*
- *eş-Şeyh Şemsuddîn el-Hicâzî*
- *eş-Şeyh Şemsuddîn b. el-Âdemî ed-Dimyâtî*
- *el-Kâdî Şemsuddîn el-Mukassimî el-‘Azîzî*
- *es-Seyyid eş-Şerîf el-Haccâr*
- *Miras nâzırı el-Kâdî Veliyuddîn el-Betnûnî b. eş-Şârmesâhî*⁴⁹³
- *el-Kâdî Şemsuddîn b. Cemâluddîn el-Etmîdî*

Hanefî nâiblerden:

- *eş-Şeyh Zeynuddîn eş-Şârnîkâşî*

⁴⁸⁹ Listedeki isimler için bkz.: İbn İyâs, *Bedâi‘u‘z-zuhûr*, C. 5, s. 182-188 ve 229-230. İsimleri italik yazılanlar İbn Tolun’un eserinde Yavuz’un seferinden önce Memlûk Sultanı Gavri’yle beraber Şâm’a gelenler arasında zikredilenlerdir. İbn Tolun, *Müfâkehetü‘l-hillân*, s. 326.

⁴⁹⁰ Gavri zamanında Şâfiî kâdîlkudâtıydı. İbn Tolun, *Müfâkehetü‘l-hillân*, s. 326.

⁴⁹¹ İstanbul’da 914/1508-9’da vefat etti. Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâira*, C. 1, s. 89.

⁴⁹² Şerefuddîn el-Bulkînî Memlûk sultanıyla beraber Şâm’a gidenler arasındaydı. İbn Tolun, *Müfâkehetü‘l-hillân*, s. 326; Bulkînî ailesi için bkz.: Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis*, s. 104-107.

⁴⁹³ *Mufâkehetü‘l-hillân*’da Gavri’nin beraberindekiler arasında Şemsuddîn el-Betnûnî’nin ismi geçer. İstanbul’a götürülen Veliyuddîn el-Betnûnî’nin babasının ismi de Şemsuddîn el-Betnûnî olmakla beraber onun vefatı 877/1472’deydi. Sehâvî, *ed-Davü‘l-lâmi‘*, C. 8, s. 144-145. Gavri’nin beraberindeki ailenin başka bir ferdi olabilir.

- *es-Seyyid eş-Şerîf el-Burdîni (Berdîni[?])* (ö. 952/1545)⁴⁹⁴
- eş-Şeyh Bedruddîn b. el-Vakkâd es-Suûdî (ö. 932/1526)⁴⁹⁵
- eş-Şeyh Bedruddîn Muhammed b. er-Rûmî

Mâlikî nâiblerden:

- eş-Şeyh Şihâbuddîn Ahmed el-Feyşî[?]
- eş-Şeyh Şihâbuddîn el-Ebşâdî

Hanbelî nâiblerden:

- *eş-Şeyh Şihâbuddîn el-Heytemî*
- eş-Şeyh Celâluddîn et-Tanbedî
- el-Kâdî Cemâluddîn el-Hanbelî

Diğer âlimler:

- Şemsuddîn b. Rûk[?]
- en-Nâsirî Muhammed b. el-Kuveyz[?] (el-mutehaddis bi'l-mevârîs)
- Hazine kâtibi el-Kâdî Abdülkerîm b. Cîân⁴⁹⁶
- Hazine kâtibi Şemsuddîn en-Nâsirî Muhammed b. el-Kâdî Salâhuddîn b. el-Cîân
- Zeynî Abdülkâdir b. el-Melikî (Müstevfî Divânî'l-ceyş)
- Sûk el-Gazel Şeyhi Bedruddîn
- Evlânu'n-nâstan Şihâbuddîn Ahmed b. el-Bedrî Hasan b. et-Tolunî (Muallimler muallimi)

⁴⁹⁴ Berdîni İstanbul'dayken meşhur Hanefî fakihi Kâsânî'nin *Bedâi' u's-sanâ'i*'i kitabını manzûm hale getirmişti. Onun bu eserine 925/1519'da İstanbul'a beraber geldiği Halife Mütevekkil bir *takrîz* yazmıştı. Hellmut Ritter, "Autographs in Turkish Libraries", *Oriens*, C. 6, Sy. 1, 1953, s. 89-90; Ali Rıza Karabulut, Ahmet Turan Karabulut, **Mu'cemü'l-mahtutât el-mevcûde fî mektebât İstanbul ve Anadolu**, 6 c., Kayseri, Dâru'l-Akabe, 2001, C. 5, s. 3411.

⁴⁹⁵ Gazzî, **el-Kevâkibü's-sâira**, C. 1, s. 98.

⁴⁹⁶ Kardeşî meşhur âlim Kâdî Ahmed eş-Şihâbî b. el-Cîân Kanûnî döneminde Mısır'da Ahmet Paşa'nı çıkardığı isyanda Ahmet Paşa'yı isyana teşvik etmekten suçlu bulunmuş ve asılarak idam edilmişti. **A.e.**, C. 1, s. 158.